

300

61

ÚJ FOLYAM XI. 9-10. SZÁM BUDAPEST, 2002. OKTÓBER ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

*KULIN FERENC SZABAD GYÖRGY KOSSUTH-KÖNYVÉRŐL –
A NEGYVENES ÉVEK: BIBÓ, ITÁLIA, NAGYDOBRONY, SARTRE –
KÖRMENDY ZSUZSA A TERROR HÁZÁRÓL – BICSKEI ZOLTÁN RÖP-
IRATA A FILMÉRT – TÓTH KLÁRA: SZABÓ ISTVÁN – MÓSER
ZOLTÁN: LUBY MARGIT – KUBINSZKY MIHÁLY: MENYHÁRD IST-
VÁN – ROCKENBAUER ZOLTÁN: FURTWÄNGLER ÍRÁSAI – SOMODY
IMRE SIKERRŐL, FELELŐSSÉGRŐL – HAMVAS BÉLA '56-RÓL*

HÍREK. A Magyar Szemle új folyama 1992 novemberében indult meg. Hamarosan tehát működésünk tizedik évfordulóját ünnepeljük. Az évfordulóra egy Magyar Szemle-antológia jelenik meg, amely legjobb írásainkat foglalja magában az elmúlt évtized változásairól. Az antológia az év végén jelenik meg, és előfizetőink kedvezményesen juthatnak majd hozzá.

A Magyar Szemle főszerkesztője, Kodolányi Gyula a folyóirat történetéről és céljairól, európaiság és magyarság témájáról tartott előadást a Lakitelki Népfőiskolán augusztus 24-én.

Az ősszel folytatjuk a Magyar Szemle-esteket a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében. A hétfő esti időpontot megtartjuk. Októberi és novemberi estjeink másora a lapzártáig nem alakult véglegesen ki. Szerkesztőségi előfizetőinknek meghívót küldünk, de a rendezvényeket a sajtó útján is meghirdetjük.

A Magyar Szemle művészeti magazinja, a Színkép, a TV2-nél történt nyári változások következtében szünetel.

A Magyar Szemle számai 2001 decembere óta teljes terjedelmükben a világhálóra kerülnek. Az 1997 májusa és 2001 októbere közti számokból mintegy 40%-os terjedelmű válogatás olvasható a világhálón.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2001) kedvezménnyel vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 4800 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE TELJES SZÁMAI 2001 decembere óta olvashatók a világhálón. A korábbi számok terjedelmének kb. 40%-a érhető el elektronikusan.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>;

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XI.	9–10. SZÁM	2002. OKTÓBER
KULIN FERENC	<i>Az időszerű Kossuth Gondolatok Szabad György könyvéről</i>	6
D. VEZSELSZKY SÁRA	<i>Siker és felelősség Beszélgetés Somody Imrével</i>	27
BICSKEI ZOLTÁN	<i>Miként élesszük újra a filmet?</i>	45
CZAKÓ GÁBOR– BANGA FERENC	<i>A teljes élet</i>	63
M. SZEKENI GÉZA	<i>Az olasz rendszerváltozás és a hidegháború</i>	66
SKULTÉTY CSABA	<i>Nagydobrony</i>	86
TIMÁR SÁNDOR	<i>Sartre évszázada?</i>	93
PETRIK BÉLA	<i>Bibó István és a Parasztpárt centruma I.</i>	106
KÖRMENDY ZSUZSANNA	<i>Alászállás a pokol köreibe</i>	122
1% METAFIZIKA	<i>Hamvas Béla: 1956</i>	146
	KÖRKÉP	
ROCKENBAUER ZOLTÁN	<i>Furtwängler és a bölcsesség naivitása</i>	149

MÓSER ZOLTÁN	<i>Ki világot vet, szokást arat</i>	158
GRÓH GÁSPÁR	<i>Nemzetállam vagy polgári elvek</i>	167
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Olvasónapló</i>	174
SZEPESI ATTILA	<i>Monstrumok</i>	184
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Emlékezés Menyhárd Istvánra</i>	194
TÓTH KLÁRA	<i>Fél könyv Szabó Istvánról</i>	200
METZ KATALIN	<i>Utazás és zarándoklat</i>	203
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>A kampány-kormány száz napja</i>	208
GYULAI GYÖRGY	<i>Országgyűlési választások Közép-Kelet-Európában II.</i>	215
	<i>Summaries</i>	232
	<i>E számunk szerzői</i>	235

A borítón Németh Géza: *Ikrek* (1986) című alkotása szerepel. Számunk képanyagát Németh Géza festőművész és Menyhárd István építészmérnök műveiből válogattuk.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

K: Györfi András

lg: jegyzet

kód: Internet

x 361.9 am'z

az am'zi kintársokról az interneten

Cui

A VILÁGHÁLÓN FÖNNAKADVA

Azért a víz az úr. Még akkor is, ha nem szakad a gát. Még ott is, ahol éppen aszály van. Mert hozzá igazítja az ember az életét. Ezen a nyáron a Duna megmutatta, hogy ez mit jelent a gyakorlatban. És nemcsak a Duna, főként *nem elsősorban* ő (jellemző az is, hogy személyes névmás dukál neki!), hanem az Elba és más, amúgy csendesnek látszó, a Dunához képest oly aprócska folyók.

Mi megúsztuk (jellemző, hogy éppen ez a vízzel összefüggő szó illik ide!), s annak ellenére, hogy politikusok és a média a hatalmas árhullámot a maguk érdekeinek megfelelően így emlegetik, nálunk nem volt árvíz. Áradás, árhullám az, amikor a folyók megáradnak, vizük szintje magasra emelkedik. Árvíz pedig akkor következik be, ha ebből – hadd használjam itt ezt a csúnya, bürokratikus ízű kifejezést – kifolyóan falvak és városok nem a folyóknak meghagyott (bár manapság már igen szűköcske) ár- és hullámtereken épült objektumok, megművelt területek kerülnek víz alá. Az áradás idején nem annyira a gátak, mint az emberek vizsgáztak jól, és szerencsénkre és örömünkre így az igazi árvíz elmaradt (ami nem vigasztalja azokat, akiket nem *igazi* voltában is megkárosított).

A nagy víz elvonultával a keletkezett károknak, a hősi védekezés nyomainak elhárítása is megindult, s különösen az utóbbi értelemszerűen lassabban, mint annak idején a védelmi munkálatok. A Duna menti településeken még ott vannak a homok- és homokzsákhegyek, a száraz őszi szelek porfelhőket fújdogálnak. Lassanként azonban

elrendeződik ez is, ahol az önkormányzatoknak nem futja a homokzsákok eltakarítására, ott szorgos kezek a maguk javára ürítgetik a zsákokat, s azok nem kis része a jövőben kistermelők krumpoliszákjaként folytathatja pályafutását.

Az áradás nyomai hamar el fognak tűnni, félek hogy az emléke és a tanulságai is.

Az egyik fenyegetett városkában élő szüleim mesélték, akiknek még kisebb árhullámoknál is külön gondot okoz, hogy ilyenkor megindul az aggódó ismerősök és rokonok telefonáradata, hogy a legkritikusabb napok egyikén szinte egyfolytában a telefon mellett ültek. Ez nem volt újdonság. Az azonban igen, hogy miként változott meg a hívók összetétele. A hívások Európa legkülönbözőbb pontjairól érkeztek, utóbb kiderült, hogy akadt olyan is köztük, amelyet amerikai vagy más „riasztás” előzött meg. Ismerősök és rokonok jelentkeztek, aki nem ismerte a telefonszámukat, a maga hozzátartozóin keresztül üzent. Működött a családi-baráti „világháló”, amit kikövetkeztethetően a CNN egyik riportja indíthatott be. Ezen, vélhetően az egyetlen, a helyieket súlyosan érintő, de az összképet illetően nem jelentős gátszakadás képeit láthatta a világ. (Azért „feltételezek”, mert a nyár okán nem voltam CNN-közelben. Szüleim meg, nyolcvan évükkel is a gátnál voltak, s miközben konyhájuk így is víz alá került, és házukat legkevesebb körülfalazással, de esetleg teljes elöntéssel is fenyegette a Duna. Így nem a szakmailag többnyire hihetetlenül alacsony színvonalú tudósításokból, hírműsorokból, hanem helyszínen „tájékozódtak”, amennyiben nevezhető így, amikor valaki a gát és a víz szintje közötti arasznyi távolság növekedését vagy csökkenését figyeli.)

Hogy mit jelent a globalizáció a személyes kapcsolatokban, az egymás iránti figyelemben, érdeklődésben – az határozottan pozitív tapasztalatokat jelentett. Hogy azonban a média működésének természetéből, a kereskedelmi szempontokra sandító információfalgalmazásból

miként következik a dezinformáció, az már kevésbé örömteli. A telefonbeszámolókból kiderült, hogy a képeken a kisoroszi gáton átcsapó áradat volt látható, a helyszínt, érthető okokból – a találkozó és együttműködési terv okán – Visegrádként jelölve meg.

Aprócska pontatlanság, hiszen végül is mit számít az az 5–6 kilométer New Yorkból nézve, amely a két települést elválasztja? És ki hallott arrafelé Kisorosziról? Visegrád neve viszont akkor is ismerősen cseng a hírműsorok nézői számára, ha fogalmuk sincs, hogy a térképen merre keressék. (Ha megteszik, akkor is van választék: Visegrád, Vysehrad éppen úgy egyre megy, mint Budapest és Bukarest.)

Kellő távolságból az életünket jelentő árnyalatok összerosódnak. Annak, aki gépen szállt fölébe, még lehetett térkép a táj, és ez nemcsak a költőt vagy költői lelkű olvasót borzongatta, mára az egyre érzéketlenebbé váló ember az otthonából nézhet hasonló idegenséggel a távolba, az emberi életek színtere azonban nem térképpé, hanem képernyővé válik. S ezen nem változtat az sem, ha némely pillanatban ez a képernyő gyermekkora emlékét, barátok-
rokonok arcát, a velük való együttérzést váltja ki, akár a pontatlanság árán. Hiszen nem jöttek volna Veronából és Firenzéből, Fribourgból és Rózsahegyén át New Yorkból a telefonok, ha a hírcsatorna helyszín megjelölése olyan agályosan pontos, ahogyan azt mi szeretnénk látni.

És ki tud arról, egyáltalán: ki kíváncsi arra, hogy milyen emberi élményeket adott egy városka lakóinak az, hogy döntően a maguk erejéből, családi és politikai, személyes és más természetű ellentéteiket elfeledve, megvédték otthonukat, tulajdonukat, hogy erejük végső megfeszítésével, éjt nappallá téve harcoltak a település védelmében? A hír nem ez: adásba akkor kerülhettek volna, ha a Duna az ő homokzsákjaikat is elsodorja.

GRÓH GÁSPÁR

Köt: Kukulics Ferenc X809

Kiad: Kossuth Lajos

Ani

AZ IDŐSZERŰ KOSSUTH

Gondolatok Szabad György könyvéről

Nehéz lenne meghatározni Szabad György legújabb Kossuth-könyvének műfaját. Magán viseli az életrajz, a pályakép, a korszak-monográfia, a tudományos vitairat jegyeit, s az életmű egészét pásztázó szövegillusztrációk megkomponáltsága alapján a szerzői elemzések közé rejtett breviáriumnak is tekinthető. Ez a műfaji többértelműség persze nem a szerző mondandójának a határozatlanságából fakad. Éppen ellenkezőleg. Szabad György úgy ítéli, hogy a magyar történelem 19. századi és jelenkori folyamatai, helyzeti adottságai és döntéskényszerei nem pusztán hasonlítanak egymásra, hanem lényegük szerint – sok tekintetben – azonosak, s hogy az ismétlődő dilemmákra adott egykori válaszok minden tanulsága megkerülhetetlenül időszerű. Ezt a felismerést szügerálja a könyv, anélkül, hogy a szerző akár egyetlen mondatot is szentelne a történelmi párhuzamok felvillantására. Csak a cím és a retorikától mentes modor, a beszédes tények iránti elkötelezettség magával ragadó szenvedélye árulkodik arról, hogy a szerző nem csak a történész szakmának szánta művét: politikai röpiratot is alkotott.

A *Kossuth irányadása* ily módon több nézőpontból értelmezhető mű. Egyszerre kapcsolódik be abban az évszázados diskurzusban, amely Kossuth történelmi szerepének megítélése körül folyik, s vesz részt ugyanakkor

M:

* Szabad György: *Kossuth irányadása*. Válasz Könyvkiadó, 2002.

azokban a vitákban, amelyek a jelenkori magyar politikai törekvéseket kísérik. Szabad György nem nyitott kapukat döngget, s nem is fantomokkal hadakozik, amikor az „önmagával mindig azonos” Kossuthot védelmébe veszi „történelmi teljesítményének koronként változó” megítélésével, s a munkásságát igazán nem ismerő „lekicsinylőivel” szemben. Tisztában van azzal, hogy hőséne a magyar nép emlékezetében hérosszá nőtt alakja deheroizáló hajlamokat is ápol az irodalomban s a történetírásban, ám sem történész-ként, sem politikusként nem nyugszik bele, hogy a hol együttműködő, hol szemben álló kortársakat hívják segítségül a negatív Kossuth-mítosz ápolásához, nemegyszer a politikus bűnbakká torzításához. Könyve ezért elsősorban azokhoz a történelem iránt érdeklődő olvasókhoz szól, akik már találkoztak az egymásnak ellentmondó Kossuth-értékelésekkel, s akikben a történelmi tisztánlátás vágya összefonódik a jelenben való eligazodás igényével.

Vélhetően sokan vannak ilyenek. A hétköznapi emberének nem kell historiográfiai stúdiumokat végeznie ahhoz, hogy a neves államférfi szerepének össze nem békíthető értelmezéseivel szembesüljön. Elég, ha a bicentenáriumi tisztelgések átlapozása közben felüti a jeles történész egy korábbi, népszerű munkáját, melyben az alábbi – megdöbbentő tájékoztatlanságról és elfogultságról árulkodó – sorok olvashatók: *„Széchenyi eleve irtózott minden nagy politikai változástól, attól az általa is kívánt forradalmi, minőségi változás lehetőségének elvesztését féltette. A nagy utcai tüntetéseknél, látványos csatáknál sokkal forradalmibbnak tartotta a gőzhajót, a hidat, a vasutat, az Akadémiát, de még a löversenyt is. Kossuth viszont át akarta rajzolni Európa térképét, hogy az általa oly hön kívánt félfeudális, nemesi, kisebbségi és imperialista Magyarország megvalósuljon. Még ma is ostobák vagyunk ahhoz, hogy Széchenyi eredményeit és Kossuth hibás stratégiáját fel tudnánk mérni.”* (Kopátsy Sándor: *Nyugat felé*; Kairosz Kiadó, 1998. 328–329. l.) Ha a tanácstal-

ná váló olvasó ezek után megtekinti a *Hídember* című filmet, s hatása alá kerül a rendezői koncepciónak, amely Kossuthot ágáló, pozór és demagóg figuraként szerepelteti, alighanem úgy fogja érezni, hogy a Széchenyiével összevetett kossuthi programot idézett történészünk indokoltan marasztalta el. Ezekhez a tudósi és művészi interpretációkhoz azután zökkenőmentesen illeszkedik a politikus (szocialista miniszterelnök) vallomása, mely szerint kívánatos lenne, ha az 1867-es kiegyezéshez hasonló megbékélés vetne véget politikai belharcaink korszakának.

Ezek, s az ezekhez hasonló korszakábrázolások, vélekedések két, egymással összecsengő konklúziót sugallnak. Elsőként azt, hogy 19. századi történelmünk felívelő szakaszát azért törte volna meg a világosi katasztrófa, mert a békés, organikus fejlődés, s a Habsburg birodalommal való együttműködés híveivel szemben a függetlenségi illúziókat dédelgető, Béccsel és a nemzetiségekkel szemben provokatív politikát folytató, radikális és erőszakos Kossuth ragadta magához a hatalmat. Másodjára pedig azt, hogy a modern kori Magyarország gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése annak a történelmi kompromisszumnak köszönhető, amely – a kossuthi Európa-koncepció és nemzetstratégia ellenében – a magyar feudális uralkodó rétegek és az osztrák birodalmi adminisztráció között jött létre 1867-ben. Noha sem a szabadságharcnak, sem a kiegyezésnek ilyenén való értékelése nem új keletű jelenség, azoknak napjainkban tapasztalható reneszánsza aligha tekinthető pusztán történetszemléleti balítéletek továbbélésének. A „radikalizmus” elutasítását, s a „megbékélés” mítoszát olyan hatalmi aspirációk és politikai csoportérdekek hívták életre, s tartják napirenden, amelyek számára a 19. századi nemzeti liberalizmus értékrendje és eszméi a legkevésbé sem tiszteletben tartandó kulturális örökséget, hanem felejtendő múltat, zavarba ejtő emlékeket és nemkívánatos szellemi konkurenciát jelentenek. Hiszen a polgári

forradalmakkal nemcsak azok az erők törtek felszínre, amelyek az emberi jogok, a nemzeti önrendelkezés, a társadalmi igazságosság és a demokrácia eszméit próbálták megvalósítani, hanem megjelentek a gazdasági öncélúságra alapozandó kapitalista világrend hadseregének előőrsei is. S miután ez utóbbiak számára az igazi ellenfelet nem a már agonizáló feudalizmus, hanem a nemzeti és polgári törekvések kibékíthetőségét ígérő nemzeti liberális és demokratikus mozgalmak jelentették, ellenük csak az ancien régime kulisszái között berendezkedő kapitalizmus fejthetett ki tartós ellenállást. Ezért érthető, hogy a nemzeti liberális és polgári demokratikus eszmék közös nevezőjét megteremtő Kossuthtal szemben az egykorú támadások elsősorban a pozícióiban veszélyeztetett magyar arisztokrácia érdekeit, az utókor „lekicsinylő” fanyalgásai pedig a modern világ gazdasági racionalizmusának uralkodó eszméit fejezték ki. A gyakorlatba ültetett nemzeti liberalizmus eszmevilágának a lejáratására a Kossuth-kritika mindkét esetben nagyserű alkalmat kínált-kínál, hiszen mi sem egyszerűbb, mint ok-okozati összefüggést láttatni egy eszmehívó politikus *következetessége* s egy politikai kísérlet tragikus *következménye* között. Ilyen historiográfiai előzmények után és ennyire ellentmondásos Kossuth-kultusz idején Szabad György a lehető legszerencsésebb módszert választotta, amikor a szűkebb szakmát célba vevő polemikus értekezés helyett a kossuthi életmű belső összefüggéseit és politikai hagyatékának ma is időszerű elemeit mutatta fel. Kossuth pályáját ifjúkorától az emigrációig végigkísérve éppúgy figyelmet szentelt a korabeli magyar valóság és a politikus által követett eszmék összefüggésének, miként a cselekvő államférfi mozgásterét kijelölő nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulásának. A nyolc fejezetre tagolt, *lineáris* pályakép életrajzi eseménytörténete mögött a modernizálódó Magyarország legsarkalatosabb problémáinak árnyalt elemzésében mélyedhet el az olvasó.

Jelképes értelmű az az életrajzi adalék, amely szerint az ifjú Kossuth első komolyabb értekezése „*a magyar Canaanban ...olly gyakran előforduló élelem szűkit*” vizsgálja (Értekezés az éhség-mentő intézetekről). Nem az eszmék, a doktrínák, a teóriák felől közelít a jog és a hatalom elméleti kérdéseihez, hanem a környezetében tapasztalt emberi nyomorúságot ütközteti a politika felelősségével. A tanulmány logikája szerint az emberi szenvedésekért közvetlenül a gazdálkodás korszerűtlensége okolható, emez pedig a tarthatatlan birtokviszonyokra, azaz a társadalom politikai állapotára vezethető vissza. Az eseti probléma általános vonatkozásaira figyelő Kossuth azonban a – „földművelési tekintetben” követendő – francia példa felvillantásával sem téved a külhoni mintákat egyetemlegesen ajánló doktriner liberalizmus zsákutcájába. Miközben a politikai struktúra egészének megújítására csak távolabbi lehetőségként – és szükségességként – utal, a konkrét feladatot „*az önhatalmunkban álló javításoknak behozásán, gazdaságbeli sérelmeinknek önmagunktól függő orvoslásában*” jelöli meg. Kritikájának éle egyszerre irányul tehát a hatalmi viszonyok, s az azokkal szemben önös érdekeit képviselő, a tarthatatlan állapotokért azonban „önhatalmán” belül is felelős sérelmi opposíció ellen. A konkrét cselekvés szükségessége nem teszi érzéketlenné a probléma általános érvényűsége iránt, és megfordítva: az elvont gondolkodásra való hajlama a legcsekélyebb mértékben sem tompítja valóságérzékét. Gondolkodásának már itt megmutatkozó sajátossága szellemi alkatának az egész életpályáját meghatározó, kivételesen szerencsés adottságáról árulkodik.

A reformkor társadalompolitikai törekvéseinek (jobbágyfelszabadítás, érdekegyesítés, a zsidók emancipációja) gazdasági érdekű motivációit, s Kossuthnak mind ezek tudatosításában, mind pedig a nemzetgazdasági érdekek gyakorlati érvényesítésében (védegyelet) játszott kiemelkedő szerepét mindig is hangsúlyozta a történetírás. Azt

azonban, hogy a hazai ipar és kereskedelem védelmében az elsők között fogalmazta meg a haszonelvű gazdasági liberalizmus elvi szintű kritikáját, nem tartja számon a köztudat. A negatív Kossuth-kultusz művelői pedig végképp nem tudnak vele mit kezdeni. Ezért is emlékeztet Szabad György nagy nyomatékkal arra, hogy „Kossuth a liberális közgazdasági alapelveket nemzeti elkötelezettségével összhangban kívánta érvényesíteni.” (43.) Miként ő maga mondotta: „nem külföldi szobatudósok elméleteihez (kell) kaptafázni a közgazdaszat azon rendszerét, melly hazánkra illik, s nekünk egyedül üdvös lehet, hanem szemügyre (kell) venni körülményeinket, s azoknak gyakorlati helyzetéből vonni le státuszgazdaszatunk theóriáját...” (78.) Mivel jól tudta, hogy a fejlettebb gazdasági hatalmak korlátlan terjeszkedésének útjait a „kereskedési és iparszabadság” liberális doktrínája egyengeti, szükségét érezte e doktrína elméleti igényű bírálatának is. Íme, Kossuth érvei: „Ha e szót, szabadság (...) elvont fogalmában tekintjük, alkalmasint legfőbb fokának mondhatnók azon állapotot, mellyben minden ember azt tehetné, mi neki tetszik, (...) de mi volna a gyakorlatban a következő? Az, hogy az erősebb elnyomná a gyöngébbet. Nem a szabadság ellen, hanem épp a szabadság érdekében történt tehát az emberi viszonyok oly módú korlátozása, minélfogva a status a gyöngébbeknek az erős ellen ótalmat ad.” „(...) a gyöngébb – azaz nemzetgazdasági szempontból szólva – a fejletlenebb nemzetnek is ótalomra van az erős ellen szüksége, különben ... közöttük az úgynevezett kereskedési szabadság oly forma lesz, minő van a boroshordó s a pinczér között, ki azt szabadon csapra üti.” (76.)

A gyöngébbnek az erősebbel szemben az állam által nyújtott „ótalmat” Kossuth éppoly fontos követelménynek tekintette az országon belüli kirívó egyenlőtlenségek felszámolására, mint a külfölddel való versengésben az esélyegyenlőség biztosítására. Nyilvánvalóan nem az agrárgazdaság termelőképességének mértékét tartotta csak szembe előtt, amikor arra figyelmeztetett, hogy „a kis ne-

messég parányi földje éppen mostani helyzetben kerül egész vidékenként roppant birtokú nagy dynastiák kezére”, és ugyancsak nem a modern ipar számokkal mérhető produktivitását tartotta a nemzetgazdaság fejlettségét kizárólagosan minősítő tényezőnek, amidőn így vélekedett: „ma már politicai függetlenség industriális függetlenség nélkül nem egyéb, mint ábránd, s nem soká tartható öncsalás.” (75.)

A tőke és a piac nemzetállamok fölötti hatalmának világtörténeti korszakában talán mosolyogtató, naiv illúziónak tűnhet az „industriális függetlenség” ideája. Mintha a gazdasági és kereskedelmi ügyletek korlátlan szabadságának csak a modernizáción való kívül rekedés, a nemzeti elzárkózás, az autarchia lett volna az egyetlen alternatívája. Holott a 19. századi politikustól mi sem állt távolabb, mint *„azt kívánni, hogy nemzetünk mindent, mit a civilizatio szükségessé tőn, maga természetesen, maga gyártson és zárkózzék el a világtól.”* Kossuth – nyilvánvalóan azért, mert már a polgári forradalmak előtt is megfogalmazódott ez a rafinált dogma – egyértelművé tette, hogy a gazdaság területén érvényesítendő nemzeti érdek nem a nemzetek közötti versengés elutasítását, csupán a méltányos versenyfeltételek igényét jelenti. Azaz olyan feltételekét, *„mik által (a nemzet) oda emelkedhetik, hogy más nemzetekeli viszonyaiban ne az ... alárendeltség, hanem a kölcsönös haszonnal cserélő egyenlőség fokára lépjen.”* (76.)

A „hazánkra illő közgazdászati”, a gyöngébbnek az erősebbel szembeni „ótalom”, s végül az „industriális függetlenség” elvei összességükben olyan komplex és szervesen összetartozó gondolatrendszert alkotnak, amely a gazdaság-, a társadalom- és a nemzetpolitikai érdekek elválaszthatatlanságát feltételezi. Kossuthnak ez utóbbiakról kifejtett nézeteit azonban külön-külön is indokolt áttekintenünk.

Miként gazdaságtani érdeklődését az elemi emberi szükségletek kielégítetlensége („élelem szűki”) inspirálja,

a társadalmi reformokat sürgető „agitációjának” is nyomasztó történelmi tapasztalat áll a háttérében. „Lényeglátó politikusként figyelmeztetett »nemcsak Európa, hanem az egész világ társasági szerkezetének végtelen veszélyes állapotára, mely veszély abban rejlik, hogy fúrták-faragták az alkotmányokat, teremtettek statusokat, de a nép nagy tömegéről évezredek által (!) megfélelkeztek.« S tegyük hozzá, még a Kommunista Kiáltvány megjelenése előtt írta le ezt is: »ha a proletáriusoktól tovább is megfélelkezünk, oly vészes felleg keletkezhetik a világra, melly azt meg fogja rázkódtatni«. Igaz, a magyar polgári forradalom előestéjén a „proletáriusok” fenyegetése még nem reális veszély, következésképp Kossuth figyelmeztetését nem a kapitalizmus ellentmondásainak a feloldására, hanem – saját szavaival – a „tőke” és a „munka” „hatalmas, mindennek fölött való fontosságú kérdésének”: végletes szembenállásának megelőzésére tett felhívásként kell értékelnünk. A magyar liberálisok társadalompolitikai céljainak minden elemét áthatja a törekvés: csírájában elfojtani a polgári társadalom másutt már kifejlett ellentéteit. A riasztó perspektíva tudatosulása teszi érthetővé, hogy „jogegyenlősítő” szándékaikat nemcsak erkölcsi érvekkel és filantróp érzelmeikkel igazolják, hanem az elkerülhetetlen modernizáció racionális követelményeivel is.

A zsidók emancipációjának ügye éppúgy ide tartozik, miként a jobbagyfelszabadítás programja. Mert nem mindegy, hogy egy „nem bevett” felekezetű kisebbség egyenjogúsítása pusztán a felvilágosodás kori toleranciaeszmé jegyében történik-e meg, avagy a társadalomban játszott szerepe nélkülözhetetlenségének belátása alapján. Tanulságos e tekintetben, ahogyan Kossuth – kimondatlanul is – összekapcsolja a magyar zsidóság melletti kiállását a nemesség feudális allűrjeinek bírálataival. A „*honoratior*” fogalom használatát értelmezve felteszi a kérdést: „*mi ajánlhatná egy olly választófal felállítását, mely a becsületes élelemkeresetet tisztas és nemtisztas rendűekre osztályozná, ... mi jogosí-*

tana fel annak kimondására, hogy a műipar, hogy a kereskedés nem tisztos foglalatosság?” „A nemzeti becsülés sugarának le kell a műhelyekbe szállani – írta – az értelmes gyárnoknak, kézművesnek tapasztalnia kell, hogy el van ismerve, miként ő szerény szorgalmával a nemzeti jólét »megteremtésének részese«.” Aligha kétséges – állapítja meg Szabad György –, hogy amikor Kossuth a vagyoni vagy jövedelmi feltételekhez kötött politikai jogkiterjesztés esetén is tiltakozik az „állapot, születés, vallás és személyes viszonyok” szerinti megkülönböztetés ellen, „mindezzel nem utolsósorban a hazai zsidó iparosok és kereskedők polgárosodása, sőt fokozatos beolvadása elől is kívánta elhárítani az akadályokat.” (57.)

A magyarság és a magyar zsidóság „socialis egybeforrás”-án Kossuth nem teljes asszimilációt értett. A polgári házasságkötés útján ennek lehetőségét is biztosítani akarta, de semmilyen jogi és politikai kényszerítő eszközt nem kívánt alkalmazni. 1844-ben közzétett állásfoglalása alapján az egyes korabeli zsidó egyházi körök aggályoskodása és a későbbi bírálók kifogásai is oktalannak bizonyulnak. „Hisszük és valljuk – mondotta –, hogy a zsidó emantipatióknak két ága van: politicai és socialis. Amaz egészen a törvényhozó hatalomtól függ. Ez csak annyiban, amennyiben a socialis egybeolvadásnak törvényes akadályait el kell hárítani, hogy a társadalmi emancipatio lassú menete bekövetkezhesék. És így (...) hisszük és valljuk, hogy a politicai emancipatio a kérdést be nem végzendő ugyan, de annak ideje elkövetkezett, s hisszük, (...) hogy minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcstelenségéből ellenhozatik, erőtlen, gyöngye, szeretetlen. Eddig meggy véleményünk, midőn azon szempontból indulunk, hogy a zsidóságot hazánkban nem másnak, mint honunk összes lakosai oly töredékének kell tekinteni, mely a többiektől csak vallásos hitben különbözik.” (58.)

Közhelynek számít – indokoltan! –, hogy a liberális reformpolitika legnagyobb vívmánya az 1848 márciusában kivívott jobbágyfelszabadítás volt. Kevésbé közhely – indokolatlanul! – ennek a jogi aktusnak gyakorlati jelentősége.

Szabad György erre teszi a hangsúlyt. „Az ország népeisége több mint háromnegyedének szabadulásában a személyes függésből és az úrbéres szolgáltatásoktól, s további küzdelmek, illetve tisztázó erőfeszítések nyomán a gazdaságilag hasznosítható terület több mint negyven százaléknak, a termőterület magasabb hányadának a volt jobbágyok által tulajdonul megszerzésében mindenki másnál kétségtelenül meghatározóbb volt Kossuth szerepe.” (115.) Voltak, vannak olyan vélekedések, melyek szerint a hűbéri viszonyok megszüntetésére csak a parasztlázadások miatti félelem, s az udvar népboldogító taktikájával szembeni lépéskényszer vette rá a magyar nemességet. Valószínű, hogy a törvényjavaslat sorsát eldöntő voksok többségét valóban zsigeri vagy taktikai indítékok motiválták, ami azonban semmit nem von le a politikai kezdeményezés eszmei és erkölcsi értékéből. Annak az ügynek a diadaláról volt szó, amelyért korábban Kölcsey hadakozott, s amelynek győzelméért a liberális reformpolitika legnagyobb hatású „agitátorai”: Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston és Lukács Móric szálltak síkra. Ezek az eszme- és politikatörténeti előzmények egyfelől a magyar polgárosulás szervezését bizonyítják, másfelől arról győznek meg, hogy az önvédelmi harcra kényszerülő ország nemesi vezetése saját érdekein messze túlmutató társadalompolitikai célokat követett. Kossuth szavai, melyek 1848. szeptember 19-én, a képviselőház ülésén hangzottak el: *„azt akarom, ha minden elveszne is Magyarországon, legalább az ne vesszen el, hogy a nép nyakát robot ne nyomja (...) és ne hárihassák rá utólag a megváltás terheit”* – ebben az összefüggésben válnak hitelessé.

Az ő polgárosító programja a történelmi lehetőségek optimumát célozta meg. Többet ért el, mint az önkéntes örökváltságot korábban kezdeményező, ám gyakorlatilag eredménytelen Széchenyi-féle kísérlet, s természetesen kevesebbet, mint amire Táncsics s a plebejus radikálisok kárpótlás nélküli követelése irányult. A birtokrészeit elveszítő

nemesség állami kárpótlásának törvényi biztosítékai ezúttal is szolgálnak reálpolitikai célokat (a rendek megnyerése a reformok támogatására enélkül elképzelhetetlen lenne!), ám Kossuth felfogásában ennek az érdek-alkunak is magasabb rendű, nemzetpolitikai értelme van. Miközben meg akarja fosztani a nemességet feudális privilégiumaitól, igyekszik megmenteni a nemzet számára azokat a szellemi, kulturális és politikai értékeket, amelyek a nemesség történelmi tapasztalataiban, tudásában, eszményeiben és készségeiben halmozódtak föl. „... nemzetem jövődjéje nem olly képen tűnik fel lelkem szemei előtt, mellyben a nemesség nincs, hanem olly alakban tűnik fel, mellyben a nemesség a néppel szabadságban egybe-forrva, olyan, mint testvérek között a hű elő szülött, (...) szóval úgy áll előttem honom képe, mint mellyben a nemességnek egyedüliséget nem követelő, de erkölcsi ereje s históriai súlya által tehetős befolyása képezi azon gyűjtő magvat, melly körül a közszabadság gyümölcse fejlődésnek indul.” (92.) Íme, a forradalmi átalakulás konzervatív koncepciója – a konzervatív szónak nem korabeli pártpolitikai, hanem napjainkban használt értékbölcseleti értelmében. A magyar társadalom fejlődésének szükségleteit s e fejlődés közjogi és gazdasági feltételeit mindek elé helyező gondolkodásmódnak ez az értékmentő és értékeremtő sajátossága az, ami megóvja Kossuthot a közjogi doktrinerség és a nemzeti radikalizmus veszélyeitől. A köztudatban máig makacsul élő tévhit ellenében nem árt hangsúlyozni, hogy nem valamiféle közjogi radikalizmus híveként állott a „gazdasági evolúciót” szorgalmazó Széchenyivel szemben. Az általa elodázhatatlannak ítélt társadalmi és gazdasági modernizáció nyugodtan megtörténhetett volna a fennálló keretek között. „Akarunk monarchiát, tehát respublicáról nem ábrándozunk, ... elszakadásról nem ábrándozunk ... meg vagyok győződve, hogy Magyar hon boldogsága az austriai összes birodalom boldogságával nemcsak nincs ellentétben, sőt, ha jól számít a birodalom kormánya, a kettő együtt kapcsolatban van. De ... ezen alkotmány magyar legyen!” – írta 1844-

VIHAR, 1987

ben. A legkritikusabb helyzetben, 1849 tavaszán pedig, amikor bármilyen egyértelmű közjogi állásfoglalás végletessé fokozhatja a szemben álló erők ellentétét, így kerül ki a neki állított csapdát: „Ha tehát a Ház tőlem, Kossuth Lajostól azt kérdi: *republicanus vagyok-e vagy monarchista, erre nem felelek; hanem ha azt kérdi: mit akar a kormány, s micsoda politicát követ? Azt mondom: követi azt a politicát, hogy védeni kívánja a hazát igazságtalan megtámadás ellen, bármi is történjék velünk, soha, semmi esetben nem engedi Magyarország ügyeit olyan irányba sodortatni, akárki által is, hogy akárminő egyének akár egyénisége, akár politicája decidáljon (döntsön) a nemzet sorsa felett, hanem hogy mindenkor a nemzet maga decidáljon.*”(166.)

A nemzet – ha polgári társadalomra épül – persze nem dönthet a saját sorsa felől a döntéshozatal feudális

intézményeiben. Kossuth társadalom- és nemzetpolitikai programjának középpontjában ezért – kimondva vagy kimondatlanul – a demokrácia kérdése áll. Amíg a mindenkire kiterjesztendő polgárjogok s az általános választójog elvi kérdéseiről van szó, habozás nélkül érvel a demokrácia mellett. A városok szavazati jogáról folyó vitában, tehát a kiváltságok alapján járó mandátumokat elutasítva azt a klasszikus alapelvet hirdeti, mely szerint *„a polgári szabadság ott kezdődik, ahol ... a szabadságok (értsd: privilégiumok) végződnek”*, a népképviselőlet politikai veszélyei miatt aggódo Széchenyivel szemben pedig a felhatalmazás nélkül is ítélkező nép pusztító erejére figyelmeztet. *„Tudom, hogy a nép ítéletében gyakran tévedhet, s hogy Krisztus Urunkat is minorításban hagyá Barabás ellenében; ... de azt is tudom, hogy a nép, tévedjen bár ítéletében, de ítél; s Krisztus urunknak halni kellett, mert a nép őt minorításban hagyta Barabás ellenében.”* És itt mondja ki a politika demokrácia erkölcsi indokát: *„mert alkotmányos országban, az alkotmányos nép akarata nélkül, azt még csak nem is boldogíthatjuk.”* Az elvek emberének feltétel nélküli kiállása a demokrácia eszméje és alapintézményei mellett azonban nem jelenti azt, hogy a gyakorló politikus ne látná a születő „népszabadság” belső ellentmondásait. Látnia kellett azokat már csak azért is, mert az 1840-es években már számos nyugati útirajz, teoretikus elemzés, s nem utolsósorban Tocqueville-nak *Az amerikai demokráciáról* magyarul is megjelent könyve is felhívta a figyelmét az „új rend” súlyos problémáira. Tudta – miként később, 1851-ben meg is fogalmazta –, hogy *„szabad embert nem elégítheti ki a politikai szabadságnak azon paránnnyá szétmosott adagja, melly abban határozódik, hogy időszakonként egy-egy szavazatot vet, ezrek vagy milliók szavazata közé a választásoknál.”* (201.) Úgy vélte azonban, hogy van alternatíva a formális demokráciával szemben, mégpedig a központi hatalom ellensúlyaként működő önkormányzati rendszer. Okfejtését ezért így folytatja: *„... neki (tudniillik a „szabad embernek”) sért-*

hetetlennek kell magát éreznie egyéni jogaiban, s szakadatlan befolyással kell bírnia községi s megyei ügyeiben." Kossuth szavait nem lehet úgy érteni – ahogyan felületes bírálói értették –, hogy a feudális vármegyerendszerben kereste volna a központosító hatalom ellensúlyát. Hogy az avult szisztéma oly sarkalatos elemei, mint amilyenek a nemesség megyei előjogai, fennmaradtak a népképviselői országgyűlésben is, annak nem Kossuth konzervativizmusa, hanem éppen az ő demokratizáló javaslatának a kormánytöbbség általi elutasítása volt az oka. Kossuth a magyar demokrácia kérdését világtörténelmi összefüggésekben értelmezte: vitapartnereivel szemben „az angol és az amerikai municipalista önkormányzati fejlődés célszerűségére és demokratizmusának eredményességére hivatkozott”. „Valamint találok az ókor történetében azon hibát, hogy a személy semmi, a status minden, úgy jelenleg Franciaországban a község semmi, csak az egyén és a status állítatik kapcsolatba egymással.” – figyelmeztette társait még a forradalom előtt, a pozsonyi diéta „városi kérdés”-ről folyó vitájában – a modern, polgári demokráciák legsérülékenyebb pontjára mutatva rá. Mert ahol az egyéni szabadság fogalma az állampolgári jogegyenlőség üres absztrakciójává degradálódik, ott a demokrácia csak formális lehet, a formális demokráciák pedig újfajta despotizmusok és diktatúrák melegágyai.

Azok az államférfiak (Széchenyi, Deák, Batthyány), akik ellenálltak az önkormányzatokat demokratizáló kossuthi szándéknak, persze nem saját kiváltságaikat védelmezték, s nem a feudalizmust akarták konzerválni. A történelmi Magyarország területi egységét féltették a nemzetiségi túlsúlyú, „önkormányzó” vármegyék elszakadási törekvéseitől. Nem alaptalanul. A Kárpát-medence nemzetiségek lakta területein a polgári forradalmat megelőző évtizedekben beértek azok a folyamatok, amelyek aláásták Magyarország népeinek évszázadokig működő kapcsolatrendszerét. Az egyik kockázatot az jelentette, hogy a nemzetiségek – felül-

ről kapott szabadságukkal élve – törvényes úton fordulnak szembe a fiatal magyar kormánnyal, a másikat az, hogy – autonómiára irányuló igényeik megtagadása miatt – fegyveres erőszakkal próbálnak érvényt szerezni követeléseiknek. Batthyányék az előbbi, Kossuth és hívei az utóbbi veszélyt látták fenyegetőbbnek. Hogy mi lett volna, ha az ő álláspontja győz, nem tudhatjuk bizonyosan. Mindenesetre számos jele volt annak – még a Jellačić betörését közvetlenül megelőző hetekben is –, hogy legalább a románok részéről lett volna készség a megegyezésre. Hogy mi lett a következménye a demokratikus reformok elodázásának, arról a szabadságharc bukását követő másfél század katasztrofális fejleményei vallanak. S noha Kossuth e katasztrófásorozatnak csak a kezdetét élhette meg, lelki szemeivel a végkifejletet is meglátta. Ezért összpontosította minden energiáját arra, hogy kimunkálja egy új Európában új szerepet vállaló Magyarország közvetlen és távolabbi környezetével kialakítandó kapcsolatainak elvi alapjait.

A Batthyány-kormány külpolitikáját, illetőleg a forradalom és a szabadságharc eseményeinek nemzetközi összefüggéseit, európai hátterét feltáró újabb kutatások (Erdődy Gábor, Gergely András, Kosáry Domokos) sok tekintetben árnyalják, lényegileg azonban kiemelik, megerősítik azokat a vonásokat, amelyek Szabad György Kossuth-portréját már évtizedekkel korábban is jellemezték. Túl azon, hogy eme történettudományi eredmények szertefoszlatják Kossuthnak a szakmapolitikai kérdésekben (pénzügyek, közgazdaság, kül- és katonapolitika) tanúsított dilettantizmusáról szóló legendákat, meggyőző erővel cáfolják a politikust diktátori hajlamokkal gyanúsító vádaskodásokat is.

A forradalmi kormány minisztere, majd a Honvédelmi Bizottmány elnöke tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Magyarország sorsát az európai folyamatok alakulása fogja meghatározni, s ezért fordult kitüntető figye-

lemmel a német egységet organizáló frankfurti parlament felé. Nem azzal a hátsó szándékkal tette ezt, hogy a poroszokkal szövetségbe térdre kényszerítse a Habsburgokat, hanem azért, hogy a politikai nyilvánosság előtt győzze meg a dinasztiaát az európai erőviszonyok átrendeződésének, s ezen belül egy Pest-Buda központú középhatalomban való szerepvállalásuknak a szükségességéről. *„Nyilvánvalónak látszik tehát – írja Szabad György, könyvének egyetlen kurzivált bekezdésében –, hogy korántsem mohóságból, netán nemzeti önzésből törekedtek minél több hatalmi pozíció és védelmi eszköz megszerzésére, hanem azért, mert biztosítani kívánták hazájuk számára a Habsburg-birodalom túlélését, mégpedig olyan módon, hogy annak összeomlása esetén a magyar kormányzat képes legyen a hatalmi úr áthidalására.”*

A szerző – vélhetőleg – azért érzi fontosnak e megállapítás hangsúlyozását, mert az nem a háborús események sodrásában rögtönzött taktikai megfontolásokat, hanem a véres ütközetek idején és azok után is irányadó kossuthi stratégia lényegét fejezi ki. Azt a fajta távlatos gondolkodást, amely a nagyhatalmi erőviszonyokhoz való igazodást a mindenkori nemzeti érdekek érvényesítésének eszközeként, és soha nem azok feladásának kényszereként értelmezi. *„Akármiként csúrrjuk-csavarjuk is a dolgokat – írta még a forradalom előestéjén –, a tusát két párt vívja. Egyik azon párt, melly azt akarja, hogy hazánk önálló országos személyességgel bírjon, s magyar és valódi alkotmányos legyen, másik, melly privilegialis érdekeinek legyezgetését reménylve, az idegenszerű befolyásnak alárendelt nem parlamenétáris, nemnemzeti kormány vontató kötelén jár. – Aki az elsőt nem segíti, hallgasson bár, a másodiknak szolgál; tehát az országrontás bűnében osztozik.”*

Nincs csodálkozni való azon, hogy ezzel az erkölcsi alapú politikai következetességgel szemben minden kor kitermelte a „méréséklet”, a „józanág”, a „reálpolitika”, a „kompromisszumkészség” jelszavaival álcázott nemzeti önfeladás

ideológiáját. Persze ahhoz, hogy az emigrációban tovább politizáló Kossuth diplomáciai erőfeszítéseit, a Dunai Államszövetséget körvonalázó javaslatát, s a kiegyezés elleni tiltakozását a világtól elszigetelt, a hazai viszonyokat már nem ismerő, a világpolitikai folyamatokat nem értő öreg ember naiv ábrándjainak, személyeskedő zsörtölődéseinek és utópisztikus fantazmagóriáinak lehessen minősíteni, a szabadságharc idején tanúsított magatartását is diszkreditálni kellett. Ezért történt – többek között –, hogy „noha több mint egy évszázada bizonyított tény, hogy az orosz beavatkozás igénye a Habsburg-hatalom részéről és a cári hajlandóság annak teljesítésére megelőzte a Függetlenségi Nyilatkozatot”, a közvélemény jó része a mai napig e deklarációt szorgalmazó Kossuth számlájára írja az orosz intervenciót. Ne ámítsuk magunkat: a történettudósok tárgyilagos elemzéseinek és a folklórból is táplálkozó Kossuth-kultusznak a hatása ellenére is mélyen bevésődött a magyar értelmiségi köztudatba az a tévhit, miszerint a forradalomig Széchenyi, a szabadságharc bukása után pedig Deák kínálta az „izgága” Kossuthtal szemben a magyar alkat és a magyarországi fejlődés természetéhez jobban igazodó alternatívát. Szabad György könyve ezzel a tévhitel perel. Nem az a célja, hogy átírja a 19. század magyar politikusióriáinak a rangsorát, hanem éppen az, hogy főhősének érdemeit ne a kortársakhoz való viszonyítással, hanem a máig megoldatlan nemzeti sorsproblémákra adott válaszainak időszerűségével mérje. Ez a módszer nem arra a következtetésre juttatja az olvasót, hogy például a kiegyezés elkerülhető lett volna, „csupán” arra hívja fel a figyelmünket, hogy egy dolog megtörténte nem igazolja annak helyességét, célszerűségét. A kiegyezés példájánál maradva: Szabad György nem azt akarja elérni, hogy osztozzunk a Deákot elmarasztaló Kossuth erkölcsi felháborodásában, de azt igen, hogy rádöbbenjünk, miféle realitás volt az, amelyre hivatkozva a deáki realpolitika igent mondott a dinasztiaival kötendő kompro-

misszumra. Míg a negyvenes évek nemesi társadalma Kosuthot követve – ha csak egy pillanatra is – megértette, hogy hosszú távú érdekeit a nemzetiségekkel való meg egyezés szolgálja az ancien régime korhadt adminisztrációjával szemben, az ötvenes és hatvanas évek megfélemlített, szűklátókörű és önző feudális uralkodó osztálya a nemzetiségekkel szemben kereste a korhadt adminisztráció támaszát. Míg a jobbágyfelszabadítást megszavazó negyvennyolcas országgyűlés követői belátták, hogy vezető szerepüket csak a kor parancsát követő demokratikus átalakulás élére állva őrizhetik meg, a Világos utáni politikus elit éppen feudális kiváltságainak prolongálását várja a kiegyezéstől. Ez az a szociológiai realitás, amelyre a deáki tett épül. A kérdés tehát nem az, hogy elkerülhető lett volna-e a kiegyezés, s még csak nem is az, hogy volt-e hatása annak a századfordulón felgyorsuló modernizációs folyamatokra (persze hogy volt!). A kérdés az, hogy az a típusú fejlődés, amely a kiegyezéssel vette kezdetét hazánkban, szervesnek tekinthető-e. Az a kérdés, hogy azok a robbanásig növekvő feszültségek, amelyek egy dinamikus gazdaság és egy megnyomorított társadalomszerkezet, egy hatalmi pozícióban lévő politikai elit és a változatlanul autonómiára törekvő nemzetiségi többség, egy szuverén nemzetállam és az összbirodalmi érdekek viszonyát jellemezte, a modern fejlődéssel elkerülhetetlenül együtt járó, a „közboldogságot” megalapozó fájdalmas, de termékeny feszültségek voltak-e, avagy éppen arra szolgált ez a kétértelműségekkel, tisztázatlan hatáskörökkel összekuszált reprezentatív hatalmi-politikai szerkezet, hogy megteremtse a feltételeit az erkölcsi és szociális kontrollt nem tűrő gazdasági és pénzhatalmak gátlástalan „nyomulásának”. Az a kérdés, hogy a 19. század végi prosperitást a reformkor nemzeti és polgári-demokratikus törekvéseinek beteljesüléseként, avagy egy „idegenszerű befolyásnak alárendelt”, „nem-nemzeti” célokat szolgáló világfolyamat kezdetének tekintsük-e.

Szabad György – e korszak nemzeti érdekű teljesítményeit elismerő Kossuth Lajoshoz híven – nem mond felbevezethetetlenül elmarasztaló ítéletet a dualizmus koráról. Nem állítja azt, hogy 1867-tel minden elveszett, mert szem előtt tartja, hogy a kiegyezéssel teret nyerő „idegenszerű befolyás” szálláscsinálói nem az egész magyar nép akaratát képviselték, csupán szerény parlamenti többséget alkottak. („A kiegyezés mellett 209-en, ellene 89-en foglaltak állást, 83-an pedig tartózkodtak a szavazástól!”) (228.) „*Hadd lássa a világ, hogy Deák által csak egy párt szól, nem a nemzet*” – írta Kossuth 1867 tavaszán.

A Kossuth irányadása miközben egy hosszú, gazdag történelmi életpálya kiérlelt tudását közvetíti, a történelemtől való újszerű gondolkodásra tanít. Szabad György arra készíti az olvasót, hogy ne csak a mából, a megtörténtből visszatekintve ítélje meg a múltat, s annak eredménytelen erőfeszítéseit, hanem az egykori álmok, tervek, eszmények nézőpontjából is értékelje az utóbbi másfél évszázadot. Azt hiszem, hogy ez a fordítottan működő kritikai mérlegelés különösen tanulságos lehet a rendszerváltozás utáni esztendőkből. Hiszen Magyarország és Európa viszonyának radikális átformálására ritkán kínálkozik alkalom. A 19. századi kísérlet rosszul sikerült. A 21. századi kiegyezés még előttünk áll. Ennek részletein politikusok munkálkodnak, de tető alá vitele államférfiakra vár. Olyanokra, akik megértik, s akik elég erősek követni is a kossuthi irányadást.

Epilógus

A 20. század végi magyar rendszerváltozást tanulmányozó történészek figyelmét aligha kerülheti el az a különös szociológiai tény, hogy az alkotmányos értelemben függetlenné váló Magyarországon az első szabad választásokat megnyerő párt vezetői, illetőleg tagjai között milyen sok történész

található. (Antall József, Erdődy Gábor, Für Lajos, Gergely András, Granasztói György, Jeszenszky Géza, Katona Tamás, Kiss Gy. Csaba, M. Kiss Sándor, Raffai Ernő, Takács Péter, Szabad György, Varga János.) Feltehetőleg az sem véletlen, hogy e tudósok legtöbbszörének kutatási területe a 18–19. századi magyar történelem, azaz múltunknak az a korszaka, amely a modern, polgári nemzetállam megteremtéséért és megőrzéséért folytatott, olykor sikeres, olykor kudarcos küzdelmek sorozata volt. Ez a különös szociológiai tény arról tanúskodik, hogy volt és van az új világrendbe való tagolódás világpolitikai determinációival szemben olyanfajta szellemi készültség, amely az „idegenszerűen” új követelményekhez való alkalmazkodás kényszerét a polgári nemzetté válás két évszázados folyamatába való visszatérés ösztönzésével képes ellensúlyozni. Vitathatatlan, hogy e nemzeti-politikai hagyományok felélesztésében, az egyéni és kollektív szabadságjogok intézményes garanciáinak visszahódításában Szabad György politikusi teljesítménye – Antal Józsefé mellett – a fordulat első pillanatától kezdve a legkiemelkedőbb. A nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon képviselt hajlíthatatlan álláspontja az Alkotmány mulaszt-hatatlan módosítása kérdéseiben, pártpolitikusként tanúsított következetessége az önveszélyes nemzeti radikalizmus megnyilvánulásaiival szemben, kérlelhetetlen elvhűsége és erkölcsi szigora, mellyel az első parlamenti ciklus törvényhozói munkájának zavartalanságát biztosította, s végezetül a Magyar Polgári Együttműködési Egyesület elnökségében vállalt aktív szellemi jelenléte nemcsak kikezdehetetlen tekintélyét alapozták meg, hanem – követendő magatartásmintákként – egy megelevenedő közéleti tradíció áramába is bevonták szellemi-politikai környezetét. A tudós-politikus kortársunkat régről ismerők korábban is sejtették, legújabb könyvének olvasói pedig most eszmélhetnek rá, hogy ennek a közéleti étosznak legmélyebben rejlő szellemi forrását Kossuth életműve jelöli. Azé a Kossuthé, aki ha kellett,

s ha tehetne, a gyakorlati cselekvés frontvonalán haladt, s aki, ha sorsa úgy diktálta, a szavak erejével fejtett ki mozgósító hatást a rá figyelőkre. Azé a Kossuthé, aki „nemzeti érdekeknek nyilvánította a nyugati, sőt konkrétan a német szövetséget, ám csak azzal a szigorú feltétellel, hogy partnereink *„ne pusztán »önvédelmükben felhasználható nyomorult szolgálcsoporthoz« tekintsenek, hanem olyan »szövetségesnek, mellynek öncélja is van, melyet az európai polgárisodásnak tisztelnie kell.«*” És azé a Kossuthé, aki a végsőig ragaszkodott a politikai megújulás törvények szabta rendjéhez, a korszaktól alkotmányos kereteihez, ám aki nem habozott az önvédelem radikális eszközeihez nyúlni, amikor ellenfelei tértek le az alkotmányosság ösvényéről. *„Vigyázzatok, hazámfiak! Ne féljétek annyira az anarchiától, hogy túlfélelemből a szabadságtól is irtózzatok”* – írta 1847-ben. – *„Fontoljátok meg, hogy ha oly boldogtalanok volnánk, miszerint csak anarchia és absolutismus közt lehetne választanunk (mit én nem hiszek), az anarchia minden esetre csak mulékony állapot lehet, de az önkény uralma lehet örökös. Ha másként nem lehetne, gázoljunk inkább a szabadság mulékony csapongásain keresztül a szabadság rendjéhez, mint a szabadságtalan rend sír-csendes ösvényén az önkény-uralom torkába jussunk.”* – Ez az az „irány”, melynek pusztá említése is nemzedékről nemzedékre egyben tartja „a szabadság mulékony csapongásaitól” rettegő mindenkori kiegyezéspártiak táborát. A kossuthi életmű „lekicsinylőit”. Azokat, akik Szabad György könyvében nem az „irányadást”, csak a jól használható lábjegyzeteket fogják keresni. S hogy ilyet is fognak jó számmal találni, az is a tudós történetész érdemét dicséri.

KULIN FERENC

K: Dr. Veresessy Sándor Kat: Somody Imre

ny: életvez

Intézi Somody Imrevel élelénól, pályájánól
Am karitatív tevékenységénól

SIKER ÉS FELELŐSSÉG

Egy mai mecénás: Somody Imre

„A helyemet keresve a világban, azt vállaltam feladatomból, hogy a társadalom, az emberek életét gazdagító, életképes modellek létrehozásán és jobbításán dolgozzak – ezt igyekszem tudatosan csinálni. Ezek olyan gyakorlati, pozitív értékeket éltető minták, mint például a veresegyházi Misszió Egészségközpont és modell, vagy más területen a Bolyai-díj vagy a Bolyai Műhely.” – mondja életcéljáról Somody Imre vállalkozó, akit karitatív és közcélú adományairól is ismer a közvélemény. A 45 éves közgazdász a szó klasszikus értelmében vett mecénás: anyagi és eszmei támogatást nyújtva pártfogolja azokat, akik vele azonos célra: egy rendezett, jól működő, emberséges és korszerű társadalom létrehozására törekcsenek.

Somody Imre érettségi után, 1977-től ösztöndíjasként tanulhatott közgazdaságtant a berlini egyetemen. 1981-től a Chinoín gyógyszergyárban dolgozik, közben gyógyszeripari innovációból szerez doktori címet. 30 évesen már az egyik gyáregység gazdasági igazgatója. 1988-ban, 31 évesen, svájci tőke bevonásával, fiatal társaival hozza létre a gyógyszergyár veresegyházi telephelyén a Plusssz pezsgőtabletták gyártásáról ismert Pharmavit Rt.-t, amelynek részvényeit tulajdonostársaival 110 millió dollárért adja el 1995-ben. A tulajdonrészéért kapott tőkéből alapozza meg a Somody Holding vállalkozásait: többek között a Centrál Kávéházat, az S+G ingatlanbefektetési céget, az Ovo-Farm biotójás céget, a Veresegyházi Rehabilitációs Központot. Ezek a vállalkozások fontos részei életének, de – mint elmondja – eszközök is, mert olyan jól átlátható egységek, amelyeknek törvényyszerűségeit alkalmazva az élet bármely területén működő

vállalkozásokat sikerre lehet vinni. Mi ösztönözte, mi ösztönzi, hogy mecénásként szolgálja a közéletet? – kérdeztem először indítékairól.

– Mindig bennem volt a vágy, hogy sok jót kapjak az élettől, ám a tudat is, hogy ezért nagyon jól kell dolgozni, és nagyon sokat kell tenni magamnak is. Ez magába foglalja egész „életfilozófiám” lényegét: *a reményt a jóban és a tetteket a jóért.* Azt is tudtam, hogy évezredek óta sokan gondolkodtak el erről, de nem mindig követte a gondolatot cselekvés. És sokan cselekedtek, de nem mindig gondolták át alaposan, hogy mit kellene tenni, és hogyan. Ha át is gondolták és cselekedtek is, nem mindig jött létre a nélkülözhetetlen együttműködés a cselekvésben, a gondolkodásban, és tetteik ezért nem lehettek sikeresek, előremutatóak. Ha a gyökerekig leásva tárjuk fel a legsúlyosabb egyéni problémákat, a sok sajátos probléma néhány közös okra vezethető vissza, amelyek egyénileg nem mindig orvosolhatóak, tehát kézenfekvő, hogy a feszültségek enyhítésére, gondjaink oldására összefogjunk és cselekedjünk. Számos oka van annak, hogy az összefogás, a párbeszéd vagy nem jön létre, vagy nem elég tartós, vagy nem elég hatékony. Ebből adódik a legjelentősebb deficitünk és a legfontosabb feladatunk a társadalomban.

Amikor '81-ben hazajöttem az egyetemről, családommal nagyon szegény környezetben éltem egy újpesti albérlésben. Nem tudtam elképzelni, hogy az esztergályosok, a hegesztők meg a targoncások között én egyszer csak meggazdagodom, ők meg tovább isszák a műpálinkát. Arra gondoltam: ha meg akarom találni a helyemet közöttük, anélkül, hogy megtagadnám őket, nekik is kell majd adnom a jobbik énemből és a magaméból. Amikor megadtott, hogy jobban ment, amikor valóban vagyonhoz jutottam, főként, amikor eladtam a cégben a részesedésemet, akkor csodálatos élmény volt átgondolni és kialakítani, hogy mit tehetek a jó és igaz ügyekért, és miben segíthetek

másokon. Kezdetben – most már tudom – sok mindent rosszul csináltam, de fokozatosan kialakult egy természetes viszonyom a környezetemmel. A mai napig egyre-másra fordulnak hozzám kérésekkel. Segíteni nem tudok mindenkinek, de úgy válaszolok, hogy érezzék: megértem a gondjaikat. Valljuk meg: ez önmagában sem kis feladat!

– Hogyan dönti el, hogy kit vagy milyen programokat támogat? Tapasztalatai szerint jól sáfárkodnak-e a pénzádományokkal?

– Első jelentős, 20 millió forintos támogatásom a társadalom perifériájára sodródott emberek megsegítését szolgálta, a Máltai Szeretetszolgálattal közösen működtetett, hajléktalanok és rabok tüdőszűrését végző autóbusz elindításával. Ez jó döntés volt, mind a célt, mind a partnert illetően. Ugyanezt nem mondhatom el saját alapítványunkról, a METESZ-szel és a MOTESZ-szel közös Egészségesebb Életért Alapítványról. Még nem találtuk meg az áldozatvállalás és a cél érdekében végzendő közös munka eredményre vezető módját és mértékét.

A civil szervezetek, köztük a karitatív szervezetek működése egyébként ma is igen nagy társadalmi probléma: a „jótéteményeskedés” igen gyakran jár együtt átgondolatlansággal, nem körültekintő, nem jól megalapozott kivitelezéssel. Olvastam, hogy Amerikában az ügyvédek vagy menedzserek nem anyagi támogatást ajánlanak fel jótékony célú vállalkozásoknak, hanem azt, hogy megvizsgálják a működésüket. És sokszor kiderült: azért kerültek karitatív szervezetek kellemetlen helyzetbe, mert nem értenek igazán az ügyek menedzseléséhez, az adománypénzek hatékony felhasználásához. Az lenne az igazi áttörés, ha Magyarországon intézményes keretek között tudnánk tanítani, hogyan kell professzionálisan és humánusan működtetni a jótékony célú szervezeteket!

A barátaimnak is mindig azt mondom: nem elég adakozni, az ügyet kell ugyanúgy figyelemmel kísérni, mint-

ha befektetés lenne. Mert a támogatás erkölcsi befektetés is. Példát adunk azzal, *ahogy* támogatunk. Nem lehetünk olyan buták, hogy nem használjuk fel azt az irdatlan mennyiségű tudást, ami emberséges elődeink jóvoltából, a gazdaságban szerzett tapasztalatainkból rendelkezésünkre áll!

– *Ebben a tudásban reménykedett, amikor a közelmúltban visszavásárolta a Plusssz pezsgőtabletták „know-how”-ját a Bristol-Myers Squibb cégtől? Lehet, hogy valami olyasmit tud, amit ők nem?*

– Ez egy nagy kihívás! Ezt a kérdést majd egy év múlva tegye fel!

– *Hogyan dönt a magánemberek támogatásáról?*

– Sokan profi módon utaznak a támogatásszerzésre. Ezért próbálok elkerülni, hogy ismeretleneknek adakozzak. Ha kialakítottam egy kapcsolatot, előbb-utóbb ellenőrzöm, hogyan használják fel a támogatást: így tettünk annak idején a Pharmavitnál, ahol elsősorban gyerekeket, iskolai programokat és egy-két célirányos egészségügyi programot támogattunk. Nyomon követjük a saját vállalkozásaimból szponzorált ügyeket is. A Misszióban például, amibe a legtöbb pénzt fektettem.

– *Igen, a veresegyházi Misszió Egészségügyi Központ Kht., amelyik ma már 35 település betegeit látja el. A Misszió létrehozására háromszázmillió forintot adott, ha jól tudom. Ez a fajta egészségügyi modell még hat helyen működik az országban. Miben különbözik tőlük a Misszió?*

– Legalább tíz éve van egy alapgondolatom, amelynek lényege, hogy a gazdaság fontos dolog, de csak eszköz ahhoz, hogy az ember a jóért és jól éljen. Ráadásul egy olyan részterület, amelyet be lehet látni. Egy vállalat, nevezetesen annak idején a Pharmavit volt a minta, ahol a szervezés, a pénzügy, az informatika, a képzés és továbbképzés, az ösztönzési rendszer egy az egyben az emberi munkával és a működéssel, és nem pusztán szakmai kérdé-

sekkel volt kapcsolatos. Miért ne lehetne az itt felgyülemlett tapasztalatot, tudást alkalmazni az utca másik oldalán, a kórházban is? Ezért azt terveztük, hogy a szervezési-működtetési technikákat bevisszük az egészségügybe, anélkül, hogy a szakmai kérdésekbe beavatkoznánk. Végül egy irányított betegellátási rendszerben működő járóbeteget-ellátó központot létesítettünk, 30 ágyas rehabilitációs részleggel.

A Misszió Egészségközpontban elsősorban a megelőzésre törekszünk és arra, hogy betegeinket lehetőleg az egészségügyi hierarchia alacsonyabb szintjein gyógyítsuk jobb eredményességgel, érdekeltté téve ebben orvosainkat is. A Misszióban kezdetben 15 000 embert láttunk el, mára 152 ezren tartoznak a modellhez. Ez azt jelenti, hogy szerződéses viszonyban állunk számos diagnosztikai központtal és kórházzal. Ha az OEP lehetőséget ad rá, később a rendszer az egész országba eljuthat: rácsatlakozhatunk az egészségügy informatikai rendszerére, becsatlakozhatunk a képzési, a szakmai ellenőrzési és az ösztönzési rendszerbe és a többi. Vagyis egy gyakorlatban kipróbált, bizonyított modelltől profitálhatnának az egészségügyi intézmények országos méretekben.

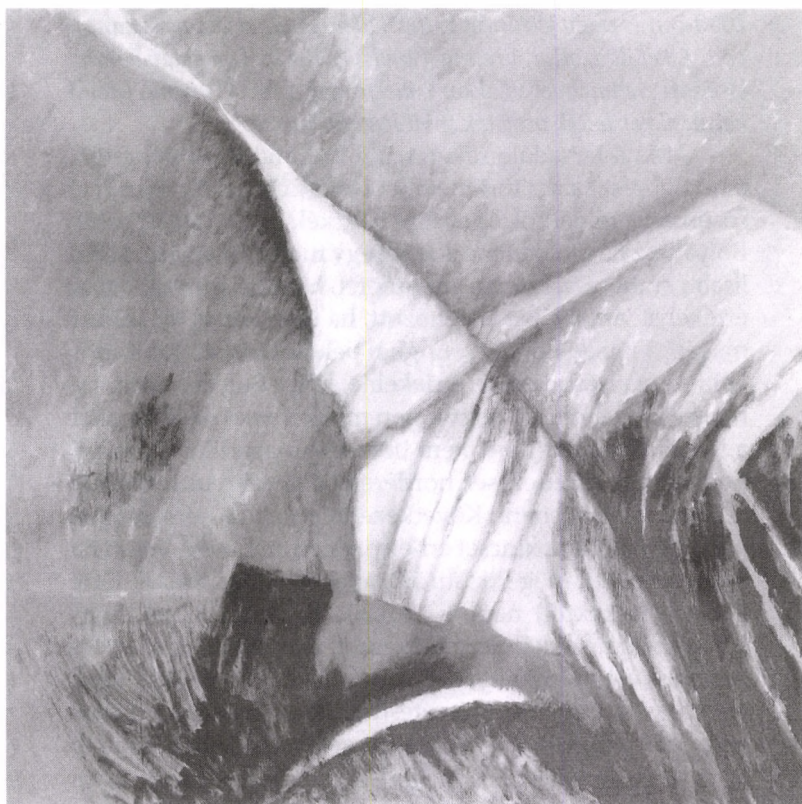
– Váltak-e törekvéseik és mennyiben az elmúlt évek tapasztalatai alapján?

– 1994 és 1999 között, a modell megalapozása idején, a pénzügyi támogatáson túl, sok időt és energiát fektettem a Misszióba, noha mindig alkalmaztunk ügyvezetőt is. Mikor az emberileg és szakmailag is kiváló Matejka Zsuzsa átvette a vezetést, én hátraléphettem. Azóta stratégiai konzultáns vagyok, ehhez talán elég jól érzékelem a változásokat és azt, hogy mit kellene másképpen csinálni. Tavaly óta például nem a bővítésre koncentrálnak, mert a standardizálás fázisa lezárult, hanem egyrészt az egész rendszer dokumentálására, másrészt minőségi finomításra törekszenek.

Például a mai napig nem bocsátottak el egyetlen orvost sem az egész rendszerből. Egyszerűen nem merik megtenni. Mindig külső példából indulok ki, és azt mondom: egy jó vállalatnál, például a General Electricnél alapelv volt, hogy minden évben a munkavállalók utolsó 10 százalékát el kellett bocsátani. Nem azért, mert kedvüket lelik ebben, hanem mert a csúcsszínvonalhoz hozzátartozik, hogy a legjobbakkal dolgozzanak. Akkor hogyan lehetséges, hogy a Misszió nyolcvan orvosának mindegyike jó? Az ország 37 ezer orvosából nem találunk még hús jobbat? Miért nem hozzuk oda őket? A mai napig nem válogathattunk például a diagnosztikai központok vagy a kórházak között sem. A Misszió orvosai sajnos olyan helyekre is küldenek betegeket, amelyek rosszabbak és drágábbak. Jó lenne valós szerződéseket kötni azokkal a szolgáltatókkal, ahova betegeinket irányítjuk. Ez forradalmi változást hozna az egészségügyben, ahol a szolgáltatók felosztották egymás között a piacot. Ha nem akarunk problémát, ezt el kell fogadnunk, magyarán bele kell törődnünk abba, hogy a közpénzekből fenntartott egészségügyi intézményeknél a fejlődés, a betegközpontúság csak szó marad.

– Folytatnak-e a Misszióban tudományos kutatásokat? Van-e kapcsolatuk tudományos műhelyekkel?

– A Misszió munkáját úgy szerveztük, hogy az MTA Szociológiai Intézetének lehetőséget biztosítsunk arra, hogy vizsgálhassák az itt élők egészség-attitűdjének változásait. Lehetővé tesszük, hogy társadalomtudományi vizsgálatokat végezzenek. Másrészt, miután a menedzserképzéseken és a tudományos konferenciákon ma az egészségügy racionális szervezése az egyik leggyakrabban szereplő kérdés, a Misszió-modell rendre szerepel a témák között, így komoly szerepünk lehet az egészségügy innovációjában. Harmadszor, egyre több gyógyszergyártó és gyógyászati segédeszközgyártó vizsgálja, hogyan befolyásolja a társadalmi

REPÜLÉS, 1987

környezet egy adott termék hatását, és ezekhez a kutatásokhoz a Misszió információbázisa rendelkezésre áll.

– A kutatási lehetőségekről a Bolyai-díj miatt érdeklődtem, amelyet ön alapított, feleségével és két barátjával együtt 1997-ben, és amelyhez később további két közéleti személyiség csatlakozott. Az alapító okirat szerint a díjat olyan élvonalbeli tudósoknak adják, akik kiterjedt közéleti és utánpótlás-nevelési tevékenységet is folytatnak. Az 50 ezer dollárral járó kitüntetés már

2000-ben is nagy feltűnést keltett, idén pedig óriási visszhangja volt. A két díjazottat, Freund Tamást és Roska Tamást, valamint kutatási eredményeiket akkor ismerte meg a közvélemény. Mondhatni: akkor lettek proféták saját hazájukban is.

– Ma a társadalom kétarcú a tudománnyal kapcsolatban. Egyrészt szép történeteket ismerünk tudósainkról, elsősorban a régiekről, és ezekre büszkék vagyunk. Másrészt Bolyaihoz hasonlóan ma is lehet egy tudós a világ legzseniálisabb embere, ha nem ismerjük fel, ha nem ismerjük el az értékeket, amelyeket létrehozott, ha nem képes jól „eladni magát” a társadalomnak. Engem például társadalomtudósként nem elsősorban az érdekelne, hogy Bolyai milyen nehezen élt, hanem az, hogy vajon mekkora veszteséget okoz a társadalomnak (most nem beszélek magáról a tudósról), hogy a nagy felfedezések horderejét nem vagyunk képesek felfogni, hasznosítani. Következésképpen azt sem érzékeljük, hogy nekünk kincset érnek ezek az emberek! Vajon hányan lehetnek még közöttünk, akikről (és az általuk létrehozott értékekről) nem is tudunk. Az lenne a cél, hogy a társadalom sokkal tisztességesebb és nyíltabb viszonyba kerüljön a tudománnyal, a tudósokkal. Egyrészt a tudomány igenis vegye természetesnek, hogy tudni szeretnénk, hogy mivel foglalkozik, és mérni szeretnénk, hogy miért jó, amit elért. Röviden: számoljon el a társadalomnak is, hiszen mi finanszírozzuk. Cserébe viszont a társadalom hozza tűzbe a politikát a tudomány támogatása érdekében. Engem tehát nem csupán az érdekel, hogy XY nagy tudós, és elismeréshez és pénzhez jut a Bolyai-díjból. Célunk az is, hogy úgy csináljuk meg a díjkiosztó ünnepséget, hogy felkeltse a társadalom figyelmét. Ezért van szükség magára az eseményre. Ezért van szükség a média hatására. Ezért van szükség a jó értelemben vett „körítésre”.

– *Ezért tartanak saját díjkiosztó ünnepséget, annak ellenére, hogy a Bolyai-díj megalapítását az MTA közgyűlésén jelentték be?*

– Kezdetől fogva törekedtünk az Akadémiával a harmonikus együttműködésre és ez így van ma is, így lesz holnap is. Örülünk annak, hogy a díjbizottságban az Akadémia kiválóságai vesznek részt.

– *A háború után megszüntették azokat a magas pénzjutalommal járó díjakat, amelyek néhány évre nyugodt, elmélyült kutatást is lehetővé tettek. Ma az Akadémia díjaival többnyire meg-alázóan alacsony pénzjutalom jár. Gondolom, ezért hívta fel az MTA a vállalkozókat, hogy telepítsenek hozzájuk díjakat, amelyeket a szponzorokkal közös kuratórium ítél oda, és az MTA közgyűlésén adnak át. Az olyan nagy cégeket is, mint a Mol, a General Electric, a Paksi Atomerőmű, amelyek nyilván megengedhetnek maguknak, hogy saját díjkiosztó ünnepséget szervezzenek.*

– Ezek nagyon fontos és üdvözlendő tettek a tudomány támogatása érdekében. Úgy vélem, még több és még többfajta támogatásra van szüksége a magyar tudománynak. Ezek egyike a mi kezdeményezésünk. A Bolyai-díj-átadásnak az idén is nagyon komoly médiahatása volt, ami közüggvé emelt egy korábban apró hírként kezelt eseményt. Ez nem jelentéktelen dolog. A társadalomra úgy hat a média, ahogy. Ezt tényként kell tudomásul venni, és a médiának olyan szerepet adni, ami a cél érdekében szükséges és elégséges. Úgy gondolom, hogy első kitüntetettünk, Freund Tamás, és az idei díjazott, Roska Tamás is komolyan vették a médiaszereplést, képesek voltak egyszerűen, világosan szólni életükről és a tudomány nagy kérdéseiről, gazdagítottak bennünket, laikusokat és gazdagodtak ők is.

– *Amerikában és Angliában a nagy tudományos díjak kiosztásán megjelennek a magas közjogi méltóságok és a média is.*

– Az állami vezetők jelenléte az, ami idén, a választások miatt két aktuál-konfliktussal járt. Egyrészt hihetetlen nyomás nehezedett az alapítókra, hogy ne tavasszal tartásák a díjkiosztást. Én meg azt mondom: a társadalomnak végre fel kellene nőni! Idén tavasszal, mint korábban is,

mindkét „oldalt” meghívtuk, az akkori ellenzék többsége mégse jött el. Hiszek abban, hogy két, majd négy év múlva mind a kormány, mind az ellenzék nagy létszámban képviselteti magát. Mert pontosan tudom, hogy a tudomány támogatásának ügye a vezető politikusok számára elsőrendű nemzeti ügy. Fontos, hogy jelenlétükkel a társadalomnak üzenjenek.

– *Jelez valamit, hogy az első két Bolyai-díjas vagy agykutató, mint Freund Tamás, vagy agykutatókkal együttműködő informatikus, mint Roska Tamás?*

– A díjak odaítélésébe az alapítók nem szólhatnak bele. A független díjkiosztó bizottság tagjainak többsége olyan tudós, akik ténylegesen együttműködnek, jól ismerik, ki ér el komoly eredményeket. Ez egyfajta érték-követhetőséget biztosít. Maga az agykutatás 21. századi tudomány. Ezen a területen Magyarország élenjáró a világban, három-négy nagyon nagy kaliberű személyiséggel is dicsekedhetünk. Ezért az, hogy Freund Tamást megtalálták, mérföldkő volt. Roska Tamás személye és teljesítménye ráirányította a figyelmet az informatikai és az élettudományok kapcsolatának fejlesztésére. Ma a világban a géntechnológia és az informatika talán a kutatás két kiemelt területe. Szerintem fantasztikus döntés volt, hogy olyan informatikusnak adták a díjat, aki agykutatókkal dolgozik együtt.

– Amit azonban gondnak érzek, és ez magának a díjnak a problémája, hogy a társadalomtudományok háttérbe szorulnak. A természettudomány nagymértékben dominál a világban is, és itthon is, pedig világunkban a társadalom emberi, a társadalomtudományok által vizsgálható problémái legalább olyan nagyok, mint a természettudományt érdeklő kérdések. A világ nem abba fog belepusztulni, hogy elfogy a kőolaj, hanem abba, hogy „megöljük” egymást és kiirtjuk a természetet!

– *Ezek szerint a társadalomtudományt stratégiai ágazattá kellene tenni?*

– Igen, ez meggyőződésem. Persze lehet, hogy a társadalomtudományok területén ma sehol a világon nincs meghatározó innováció, holott a társadalmi problémákkal mindenki kínlódik. Általánosan elfogadott nézet, hogy a tévével elárasztott kommunikáció miatt degenerálódott társadalom nem jó, a gazdagok és szegények közötti kapcsolat inkább romlik, mint javul. Sehol a világon nem nevelik megfelelően a gyerekeket és így tovább. Közép-Európa a szociológiai és társadalmi konfliktusokat még mindig jobban tudja kezelni, mint a világ más régiói. Ami itt történik, szerintem nagyon-nagyon értékes, ezért gondolom, hogy a hazai társadalomkutatásnak számos olyan akut problémára kellene keresnie a választ, amelyek a fejlett világban is komoly gondot jelentenek, de ott nem tudnak rájuk megoldást találni. Az eredményeket elsősorban Közép-Európában – és a világ más fejlődő országaiban – lehetne felhasználni, mert társadalmainkban sok a közös vonás.

Saját területemen, az egészségügyben is így van ez. Hiába szeretném Amerikában megtanulni az ottani egészségügyi modellt, azt mondják, hogy ezt ne vidd haza, mert nem jó, de drága. A mi Misszió-modellünk sokkal racionálisabb, sokkal kisebb költségeket igényel, mégsem vagyok abban a helyzetben, hogy átvételre ajánljam az amerikaiaknak, mert tudom, náluk az egészségügy úgy be van ágyazódva a társadalomba, hogy csak 50 vagy 100 év múlva lehetne megváltoztatni. Lengyelországtól Mexikóig ugyanakkor lehet, hogy használható lenne a modellünk. Ugyanez vonatkozik a társadalomkutatásban elért eredményekre. Ezért mondom, hogy a társadalomkutatásnak stratégiai ágazattá kellene válnia.

– *Hadd kérdezzem meg a Bolyai Műhelyről, melynek megalapításában Kóhalmi Ferenc tanár és a Bolyai-díj átadására meghívott, versenyeket nyert fiatalok kezdeményező szerepet játszottak. Az ismertető szerint a Műhely célja, hogy az ifjú tudósjelöltek „többoldalú, együttműködni képes, a művészeteket ismerő, társa-*

dalmi felelősséggel gondolkodó és cselekvő emberré képezhessék magukat." Mit remél a Műhely működésétől? Vannak-e visszajelzései az ott folyó munkáról?

– A Bolyai Műhelyt több szempontból tartom fontosnak. Első helyen említeném, hogy egyértelmű küldetése van: modell arra, hogy a társadalomnak vállalnia kell a felelősséget, hogy legtehetségesebb ifjait tudatosan menedzselje, tudatosan segítse felkészülésüket az életre. Látenszen meglévő igény ez, amit minden korban ki kellett elégíteni, néha politikai felhanggal, a KISZ-től kezdve a párizsi elitintézményekig. Talán a Bolyai-gondolatból levezetve, tudatosan támogatjuk, hogy a gyerekek a maguk választotta szakmában boldoguljanak. A mi feladatunk, hogy segítsük őket a szakmájukon kívül eső értékek megtalálásában és a másokkal való együttműködés megtanulásában.

A Bolyai Műhely kulcsa számomra az, hogy a gyerekek rájöjjenek: életük legnagyobb élménye az a *tényleges interdiszciplinaritás*, amit a műhelymunka során elsajátítanak. Ennek a képességnek a kifejlesztéséhez szükséges az egymás tudásának elismerésén alapuló kapcsolat, amely a különböző szakmák fiatal tehetségei között a Műhelyben létrejön, ráadásul a legfogékonyabb korban. Ha egymás nagyságát elfogadó emberek vitatkoznak bizonyos témákról, odáig fejlődhetnek, hogy a másik gondolkodásmódját kezdik érteni. És a másik gondolkodásmódjára is le tudják fordítani saját nézeteiket. Ma Magyarországon egy geológus és egy közgazdász gyakran külön világban él. Mintha két különböző házban lennének, amelyek között nincs átjárás. Én azt mondom: kössük össze ezeket a házakat, és kezdjétek átjárkálni, kezdjétek el megérteni a másikban zajló folyamatokat, tudjatok egymással beszélgetni! Ezt az együtt gondolkodást értem interdiszciplinaritáson.

További célkitűzésünk annak tudatosítása, hogy a kiválóság kötelezettségekkel párosul. Arra kellene törekednünk, hogy tíz év múlva a tehetséges gyerekek többsége

hazajöjjen a külföldi tanulást követően. Kínából, Szingapúrból, Dél-Koreából manapság százezrek tanulnak Amerikában – és ez a magyarok számára is rendkívül fontos –, de jelentős részük később hazatér. Mert nem a pusztán tudás érdekli őket, hanem az is, hogy hogyan tudják otthon kamatoztatni, amit külföldön megtanultak. Magyarországon ez nem így működik. De valljuk meg: egyelőre nem is lehet elvárni. Képzeld el: egy még kialakulatlan személyiség elmegy külföldre, ott nagyon jó mentort, nagyon jó vezető tanárt adnak mellé, olyan gazdasági, szakmai, kulturális és zöld környezetet kap sok esetben, amiről itthon csak álmodni tudott. És elkezd beilleszkedni az ottani társadalomba, s mert tehetséges, bizonyos előnyöket szerez. Ha nincs benne a HAZA iránti mély elkötelezettség, akkor kinn marad.

A kérdés az, hogy tudunk-e a gyerekek valamiféle olyan háttérrel biztosítani, ami rendkívül fontossá teszi számára, hogy visszajöjjen. Érzelmi és tudásbeli háttérrel egyaránt. Meg tudjuk-e éreztetni vele, hogy milyen fontos az ő tehetsége az országnak. Kapcsolatba kell például őt hozni a társadalom, az állam rendszereivel. Ha minden évben van ötszáz, hatszáz, hétszáz nagyon tehetséges gyerek, akikről tudjuk, hogy a túlnyomó többségük igenis a tudomány, a kultúra, a gazdaság, az államigazgatás felelősségteljes pozícióit tölti majd be, akkor rendkívül fontos, hogy a feladathoz szükséges tudást megszerezzhessék. Az eredmény nem kétséges. Mert látom ezeken a gyerekeken, hogy hat óra vagy tizenkét óra alatt milyen hihetetlen mennyiségű információt képesek felfogni és feldolgozni.

Gondoljunk csak arra a politikai kultúra hiányosságából fakadó problémára is, amelyről a díjkiosztó ünnepséggel kapcsolatban beszéltünk. Jó néhányan dolgozunk a Bolyai Műhelyben, diákok, tanítók, programbizottsági tagok, kurátorok. Nyilvánvaló, hogy eltérő világnézeti és politikai szimpátiák vannak közöttünk. Ám sokkal nagyobb

a vonzódásunk a közös ügghöz, így a fent említett eltérések nem jelentenek akadályt. Arra törekszünk, hogy egymás szuverenitását tiszteljük, vigyáznunk kell egymás érzékenységre is. Az alkotó ember érzékeny. Többek között ezért képes az alkotásra. Ám az érzékenység sérülékenységet is jelent. Ezért a közös cél figyelemmel tartása mellett vigyáznunk kell egymásra is, óva azokat a különbségeket, amik a személyiségünk integritásában fontos szerepet játszanak.

A Bolyai Műhelyben az is nagyon fontos, hogy a zseninek kikiáltott vagy abba az irányba menő fiatalok eszébe jusson, hogy neki nem csak a díjakat, a szakmai tudományos megbecsülést, a pénzt meg a vagyont kell majd megszereznie, hanem ki kell alakítania a viszonyát a munkanélkülivel, a kéregetővel vagy a hajléktalannal, aki az utcában két kapualjjal arrább alszik. És magyarázatot kell adnia arra, hogy a másik miért nem kap abból, ami neki kijutott. Ha erre képessé válik, már előbbre jutottunk. Mert az emberek nagy százaléka mintha közönyös lenne sorsuk iránt: lehunyja szemét, elmegy, elfordul.

– A Bolyai Műhely foglalkozásain főként egy-egy alapregényt vagy drámát beszélnek meg és egy közösen megnézett filmről vitatkoznak. Érdekes lehet figyelni, mi ragadja meg ezeket a zsenipalántákat egy-egy műalkotásból, hogyan mozgatja meg a fantáziájukat, amit láttak vagy olvastak.

– Én a művészetekhez vonzódok, de nem vagyok műértő, viszont élénk a képzelőerőm. A képzelőerőm a művészetekhez képest le van ragadva a realitásokba, a realitásokhoz képest pedig eléggé elszáll. Abban a Műhely irányítóival egyetértünk, hogy a nyitottságot, a nemzeti-társadalmi felelősséget, a mások iránti fogékonyságot vagy interdiszciplinaritást, amiről az előbb beszéltem, emocionálisan is átélhető élmények mentén lehet a legjobban megtanulni. Számomra az a legfantasztikusabb a Bolyai Műhelyben, hogy mindenki a saját előnyére hasz-

nálhatja. Együtt néztem meg például a többiekkel Andrzej Wajda *Hamu és gyémánt* című filmjét, amit annak idején már láttam, de akkor semmi különös élmény nem maradt meg bennem. Most azonban fantasztikus volt számomra a film utáni beszélgetés. Hat éve járok Lengyelországba, és üzleti kapcsolatban vagyok a lengyelekkel. Hónapokat éltem velük, és mondhatom, hogy nem könnyű emberek. Nos, itt egyszer csak szóba került a lengyel történelem és hogy az események hogyan hatottak a lengyelek tudatára, a társadalomra, a gondolkodásmódjukra. Most azt mondom: ha én mindezeket tudtam volna hat éve, akkor dollármilliókat takarítok meg. Ezek az igazán izgalmas dolgok!

– *Nem gondolt arra, hogy bővíteni kellene a Műhely létszámát? A két évfolyamon együtt dolgozó negyven fiatal csak töredéke azoknak, akikkel foglalkozni kellene.*

– Nem, mert anyagilag is korlátozottak a keretek. Szeptembertől három évfolyamon, 15–20 fős csoportokban folytatjuk a műhelymunkát, amivel az is a célunk, hogy megtanuljuk, milyen általános programot kell biztosítani ezeknek a tehetséges fiataloknak; hogyan tudunk hozzájárulni gondolkodásuk fejlesztéséhez.

A programok körét szeretnénk bővíteni. Most dolgozunk egy intranetes rendszeren, melyen keresztül mintegy 1500 tehetséges fiatalnak fogunk információt adni, és segítjük őket a virtuális párbeszédben. Persze tudjuk, hogy ez egészen más, mint az élő kapcsolat, de szeretnénk feltérképezni, hogyan lehet a korszerű eszközöket felhasználva értékes párbeszédet szervezni. Szeptembertől szeretnénk elindítani az úgynevezett Bolyai Akadémiát. Az intraneten havonta biztosítanánk egy megvitatandó témát, például Roska Tamás beszélne a kutatásairól vagy Mészáros Ernő a Földről, amit 2–300 fős előadások zárnának, amelyeket háromdimenziós filmekkel, hanghatásokkal, fantasztikus képekkel, zenével tennénk még izgalmasabbá. Azok közül,

akik ebben a programban aktívan részt vesznek, minden évben mintegy 100 diáknak interdiszciplináris nyári tábort szerveznénk, amely gazdag együttlétre teremt lehetőséget és arra, hogy a fiatalok tudósok és professzorok jelenlétében vitathassák meg jövőjük kérdéseit. Ezek a közeljövő tervei.

– *Kik fedezik a Bolyai Műhely működését?*

– A Műhelyt teljes egészében a kormány finanszírozza. Saját pénzből is fedezhetném a Műhely költségeit, és így van ezzel mindegyik vállalati vezető, akivel a kérdésről beszéltem, az Ericssontól a Matávig, hiszen az ország krémjének az adatbázisához jutna hozzá – és ez egy vagyont ér a szó szoros értelmében. De akkor a tehetségek nem a társadalmat gazdagítanák, hanem csupán egyes vállalatokat. Egy ilyen szellemi műhelyt mindenütt a világon az állam pénzéből kell működtetni. Nem is szabad másképp csinálni. Most az a feladat, hogy ezt a kormányt is megnyerjük a finanszírozásra. De el nem tudom képzelni, hogy ebből probléma lenne.

– *Ha ennyire elkötelezett a közéletnek, miért nem vállalt kormányzati szerepet, amikor négy éve gazdasági miniszternek kérték fel?*

– Először is, az önmagában is érdekes, hogy ön azt mondja: a közéletiségnek egyfajta fokmérője, hogy az ember vállal-e kormánypozíciót. Ez a gondolkodásmód azért hibás, mert elvileg kellene találnunk számtalan olyan társadalmi feladatot, ahol mi legalább annyira fontos szerepet játszhatunk, mintha kormánytagok lennénk. A kérdése azért fontos, mert bizonyítja, hogy a közélet civil része mennyire gyengén muzsikál, és a kormány milyen természetellenesen előtérben van. Angliában vagy bármelyik nagy múlttal bíró demokráciában az íróknak a társadalmi szervezete vagy bármelyik civil egyesület az itthoninál sokkal fontosabb szerepet tölt be a mindennapi életben. Nálunk a civil szféra le van szakadva a társadalomról.

Visszatérve a kérdésére: pont azzal háritottam el a miniszterelnök úr felkérését, hogy a politikai kultúra ma nem engedi meg, hogy valaki a kormány tagjaként akarjon a társadalmon segíteni anélkül, hogy azonnal ki ne tolná magát az egyik vagy a másik politikai oldalra. Én az ország, a nemzet ügyeiben kész vagyok cselekedni minden olyan területen, amelyeknek a fontosságát átérzem és van hozzá tudásom, képességem. Együttműködni és segíteni akarok.

A helyemet keresve a világban, azt vállaltam feladatul, hogy a társadalom, az emberek életét gazdagító, életképes modellek létrehozásán és jobbításán dolgozzak – ezt igyekszem tudatosan csinálni. Ezek olyan gyakorlati, pozitív értékeket éltető minták, mint például a veresegyházi Misszió Egészségközpont és modell, vagy más területen a Bolyai-díj vagy a Bolyai Műhely. Az első kettő már működik, ez nem vitás. A Műhelynek még egy évet kell adni, hogy tovább bizonyítson. Jövő tavasszal „érettségizik” az első három évet végigjárt csoport. Nagy kérdés, hogyan fogják megfogalmazni, amit a Műhelyben tanultak, hogyan bocsátjuk őket újtjukra.

– *Érettségi? Ezt hogyan kell érteni? Vizsgát tesznek? Beszélgetnek velük? Hogyan lehet mérni, hogy egy szellemi műhely milyen nyomokat hagyott a résztvevőkben?*

– Erre pillanatnyilag nem tudok konkrét választ adni. Csupán arra gondolok, hogy valahogy közösen le kell zárunk az első három évet. Azért az ügy körül bábáskodóknak mégiscsak szembe kell nézniük azzal: mit értek-értünk el a három év alatt.

– *Ugyanúgy lehet mérni a Műhely hasznát, mint például a Misszióban az orvosok munkáját?*

– Ez tényleg izgalmas kérdés. Tudja, fantasztikus, amikor zseniális emberek – mint a programbizottság tagjai is – szembenéznek ezekkel a problémákkal. Hogy miért pont az a program segíti a fiatalokat az előbbrejutásban, amit összeállítottak? Beszélünk kell arról, hogy miért embereb-

bek most a fiatalok, mint mi, mert végül is ezt szeretnék elérni! És akkor látom, hogy ma még a legokosabb emberek sincsenek hozzászokva ahhoz, hogy ilyen alapkérdéseken elgondolkodjanak. Ezek a kérdések magukkal ragadják őket, és elindítanak egy gondolkodási folyamatot. És ez a csodálatos az egészben! Atgondolni, hogy mitől lesz jobb az ember! Eltöprengeni, hogyan lehetne a fiatalokban felkelteni a társadalom iránti felelősségtudatot és elkötelezettséget!

D. VESZELSZKY SÁRA

Cv1

MIKÉNT ÉLESSZÜK ÚJRA A FILMET?

Röpirat a filmért

A filmművészet ma halott. Megölte a filmekbe fektetett sok pénz. Pontosabban mindazok, akik alkotókként, mecénásként, fesztiválszervezőkként, kritikusokként és nem utolsósorban nézőkként elárulták a filmben rejlő szellemiséget, meghajoltak a pénz előtt, utat engedve ezzel a pénz mindenható egyeduralmához a filmnél is. Nincs ma olyan forgalmazásban lévő film a világ mozijaiban, bármely témával, bármely országban készült is, amely többé vagy kevésbé ne ugyanazt a szellemtelen, kiürült szemléletet sugározná. Szinte nincs olyan forgalmazott film, készüljön az Kínában vagy Új-Zélandon, Iránban vagy Afrikában, netán Dániában vagy Brazíliában, amely megjelenéskor nagyobb részét ne Los Angeles külvárosi filmnyelvjárásában beszélne. Csak a látszat ornamente változhat, a lényeg nem. A gyártatók tisztában vannak vele: a képirás, a képnyelv az maga a gondolat, a gondolkodásmód. A képirás egyenlő a mögötte lévő szellemi, erkölcsi tartással. Ez ma zavaró, tehát nincs szükség rá. A mellőző gesztus mélyén a kisajátító szükség lapul, egy globálissá terpeszkedett szűk kis zseb provincialitása csimpaszkodik fixa ideájába. A mai filmgyártó világ már nem engedi meg, hogy az apró, becsempészett tartalmak megbontsák a minden ugyanaz, a minden felcserélhető, azaz minden eladó és megvásárolható szemlélet üzenetét. Személyes hitelű, igaz film pedig esélyt sem kap a nyilvánosságra. Híre ugyan eljut egy-egy kivételnek, hogy pl. egy üzbég fiatal filmes saját hűtőszek-

A filmművészet válságáról, globálisról
 valószínű, személyes hitelű igaz filmnek
 nincs esélye a nyilvánosságra

rényében őrzi egyetlen szakadozott kópiájú művészfilmjének negatívját, de ilyesmi széles forgalmazásba még véletlenül sem kerülhet be.

Az utolsó filmtörténeti jelentőségű film Akira Kurosava *Ran* (Káosz) című filmje volt 1985-ben. Jellemző a helyzetre, hogy míg pl. Fellininek (!) nem engedték elkészíteni két utolsó filmtervét, Kurosava utolsó filmjét, a *Mestert* (Madadayo) Európában csupán egyszer-kétszer vetítették fesztiválokon. Máig sem hozzáférhető, még videokonzerven sem. A sor folytatható. Gyakorlatilag a filmművészet egészét eltakarították a vetítívásznakról: vidéki kis klubokba, „exkluzív” csatornákra száműzték. Az utóbbi 20 év jól fésült, egyenruhás filmjeit láthatja szinte kizárólag a nagyközönség, minden más törölve, vagy csupán véletlenszerűen jelenik meg. A Haszon konjunktúralovagjai pontosan tudták, mekkora hatalma van a képnek, hiszen ahhoz, hogy egy válogatás nélkül mindent evő, kép által bővült zombi korosztályt felnevelhessenek, a szellemet ébresztő alkotásokat vasfüggöny mögé kellett zárni. Az értelmet és a szív igazságát blokkolni, az idegeket, érzékeket, reflexeket a puszta anyagba visszaszorítani. Világméretben sem volt ez nehéz dolog, ha tudjuk, hogy az egész világ filmforgalmazása (mint Francis Ford Coppola elmondta) mindössze 3–4 ember kezében van. A mérvadó televíziós társaságok és az őket működtető pár bankkonzorcium sem más, mint egy végső zseb s pár aktív kéz által megszabott világhálózat. Altaluk utazik, a világ médiumainak egyöntetű akarata által szűrve, vezényelve, csatornától csatornáig ugyanaz a gyorsétermi, óriás filmszalag-csomag. Egyik sikeres fiatal hollywoodi filmproducer így ír esszéjében: „Úgy gondolom, hogy az a rengeteg sekélyes, üres és felületes szar, amivel elárasztjuk a mozivásznakat, komolyan hátráltatja a világ fejlődését. Vajon milyen lennék most, ha oly régen hallgattam volna a szívevre?”

Bár a jelenség ma világméretű, kicsiben megéltük már ezt a kommunizmusban, ellene tenni akkor is lehetett, most is lehet.

A film területén mindent újra kell kezdeni. Jogos a kérdés: ha minden a kufárok kezében van, hogyan?

Ott kell kezdeni, ahová nem ér el a kezük, vagy legalábbis gyöngül akaratum. A családban. Először a *szemeket kell felnyitni*. Minél többet a természetben tartózkodni. Hagyni, hogy a kozmikus világ belénk ivódjon. Lehetővé tenni, hogy gyermekeinket a természet lélegzete, s ne a gép fűtatása; a képlékeny természeti anyag, s ne az érzéketlen műanyag tapintása vezesse. A nyíló lélek vezetését pedig kezdjék a szülők mesékkal, diavetítésekkel, vagy egy hokedli kis játékerén elférő mozdulatlan bábuk, játékok, virágok élőképeinek beállításával. Ne a kép, a gyermek figyelme mozduljon. A mozdulatlanság gazdag világában fantáziája készítse önfeledt szabad szárnyalású meséit, „kisfilmjeit”, amelyek világképeinek első alapvetései lesznek majd. Mindemmellett a szülőnek a mai képszennyezés áradatától is védenie kell gyermeke szemét és szellemét. Minél kevesebb mozgóképet lásson az óvodás, a kisiskolás. A mozgókép ugyanis valóságalapú látványával, a kép végleges megformálásával a formálódó gyermekléleknél megöli a mélyebb látást, a képalkotó fantáziát. A mozgókép kész formát ad. A még kiforratlan, zsenge léleknél lebénítja a belső látomást, a képzelődést, végső soron a LÉLEK születését, kép-ződését.

A képnek, a képzeletnek, a világról alkotott képzeletünknek – összhangban a világgal – általunk s bévül kell megszületnie. Ebben helyettesíthetetlen a láthatatlant látató költői kép, de a film műfajában csak egy bizonyos koron felül. Még a színvonalas mozgókép is, nem beszélve a tévé, a mozi, a videó holt képsivatagáról, árt a kisgyermekeknek: eliszapósítja a szem fehérjét, a lélek mélyét. A kora gyermekkorban élénk tárt mozgókép, légyen az meg nem értett költői kép vagy holt sablon, készen adott

mintájával aktív részvételünket, végső soron saját világunkat szűkíti, gátolja. Ráadásul a mozgóképek majd egésze nem a mögöttest sugárzó költői képpel, hanem üres kaulappal él. Azzal, hogy nem tudjuk, mit jelent a mozgókép maga, maradandó lelki nyomorúságot okozhatunk saját gyermekünknek. Ismétlem: nincs jobb módja ősidőtől a gyermek lelki épülésének és gondozásának a mesénél és az éneknél. Kisgyermeknél pedig mindenféleképp maradjunk a mozdulatlan képnél: rajznál, diánál, játékos élőképnél, amelyet nézve a szemlélő belül mozdul, belül épül.

A költői mozgókép a néző teljes részvételét igényli, ezért lényegében csak a serdülő korosztályt képes megérteni. A fiatal emberek érlelődő lelkivilágának a belső kép erőteljesebb, mélyebb megformálásához elengedhetetlenül szüksége van a művészet magról fakadt sugárzására. Ekkortájt válik hasznossá a házimozizás. Szándékosan nem videózást mondok, noha a mai filmforgalmazásban egy házi, filmtörténeti jellegű videotéka hasznos menedék. Nyilvánvaló, hogy nem érhet el mindenhová a filmmúzeumok tárháza, de az biztos, hogy a *házimozizást minden szinten fel kell éleszteni*. A világ filmforgalmazó mamuthálózatát máshogy nem lehet kikerülni. Városi, kisvárosi, falusi kultúrservezőknek elő kell keresniük a még mozdítható, megjavíthatható 16 mm-es vetítógépeket, felkutatni a még létező 16 mm-es kópiákat, és kölcsönzött filmmúzeumi értékű alkotásokkal járni a családi házakat. A filmnél még inkább, mint más művészeti műfajoknál, hiányzik az arctól arcig érő varázs, a személyes találkozás, a közvetlen kapcsolat. Országos mozgalmat kellene indítani, és házról házra járva, otthonokba vinni a régi jó filmeket, még a könnyebben emészthető, emberarcú filmeket is. Pályázatok, alapítványok, intézmények, filmklubok segítségével elérhető mindez. Egy tál pogácsa mellett az összegyűjtött rokonsággal, szomszédsággal beszélni, mesélni, akár muzsikálni is lehet a látott

MADÁRIDOMÁR, 1992

film kapcsán: a filmkép, a költészet, a közösség megtartó erejére bízva magunkat.

Biztos vagyok benne, hogy egyévi házimozizás után bármely kis helységben megindítható egy nyilvános filmklub igaz filmekkel. Állítsuk vissza a régi gyermekfilmek jó matinéjait. A jelenlegi helyzetben sokat segíthet még egy helyi kábeltelevíziós csatorna is, amelyik megengedheti magának a minőségi filmek vetítését. Olyan vidéki tapasztalataim is vannak, hogy a földi és műholdas tele-

víziókban időnként föltűnő kiváló filmeket önzetlenül, külön kiemelve reklámozzák a helyi kábelcsatornák.

Mert másfajta nézők, másfajta emberek kellene. Minél tisztább egy szem fehérje, annál valószínűbb egy művészi film megjelenése is. Sok lúd itt is disznót győzhet.

Bár vannak olyan reménykeltő jelek Közép- és Kelet-Európában, miszerint a több százézes nagyvárosokon kívül mindenhol drasztikusan csökken a mozilátogatók száma. Alig maroknyian nézik vidéki mozikban a mai egyenruhás filmeket. És ez nem a kevésbé kényelmes vidéki mozi velejárója, hiszen a felújított kisvárosi filmszínházakban sincs ez másként. Egyértelmű jelzése annak, hogy a televízióból és a moziból ömlő gyorsétkezős filmektől megcsömörlött az embereknek egy nagy része. Úgy is mondhatnánk, hogy az elrökösödött mozi megette éltető sejtjeit. De ne ringassuk magunkat hiú reményekbe: van még elég képevő mindenfelé, s míg pénz van a képszemétkben, a gyártók nem változtatnak. A tömeg pedig mindig követő. Ami egyben esély is. Ne hívjuk elő a mindenki megbúvó gyengeségeket, tiszta képpel kell otthonaikba mennünk, kevésbé a személytelen tévé villanydobozán keresztül, sokkalta inkább személyesen, az újkori vándormozizók trubadúrjaival.

Viszaterhetnénk a filmkorszak kezdetének tisztására, ahol még kézenfekvő volt e műfaj eredendő álomszerűsége. Gyógyító és fantáziát felszabadító lenne, ha újból forgatnánk némafilmeket. De az emberi beszédet visszaszorító, alig hangosított film is nagy lehetőségeket rejt, a csönd segítené megnyitni a tisztánlátás végtelen forrását.

Másfelől kisfilmek készítését és forgalmazását kellene elősegíteni. Még hozzá a ma nehezebben beszerezhető szuper 8 mm-es és 16 mm-es filmszalagokkal. A korai kisfilmek a formálódó alkotók első önálló szempásztázásai. A kisfilm tömörségre tanít. A legtöbb rendező opusa ilyen rövid lélegzetvételekkel indult. Változó, zűrzavaros korokban az

invenció rövid lélegzetvételei, a kisformák, biztos abroncsot, megfelelő formát is jelentenek egyben.

Elsősorban persze másfajta filmek kellenének. Nem a mai reklámfilmekre hasonlító (a gyártók szándékát pontosan jelzi, hogy manapság a reklámfilmek és a zenés klipek rendezőit bérlik és futtatják játékfilmgyártóként a filmes trösztök), a divatos jólféltésűséget magán viselő, vagy az infantilisság bugyutaságába menekülő álművészi alkotásokra, nem ízes csemegézésre, még kevésbé a technikai tűzijáték káprázatára gondolok. Egyszerűsége, komolyságra, letisztultságra lenne szükség. A tiszta, rácsodálkozó szem pásztázására. Hites látásra. A világot átható kozmikus erők s nem az erről leváló emberi önkény szerint.

Az igaz film *témáját* nem lehet meghatározni, a lét szellemi alapokon nyugvó, összefüggő egész, éppen ezért a létezés teljessége bármiből kibontható. A film esetében mindehhez látó- és láttatóképesség és a tagoló formázást szülő időérzet, azaz kifinomult zeneiség szükséges. Minden más, így az írott forgatókönyv is csak másodlagos.

A születő formák sokarcúsága leírhatatlan, minden meghatározás csak egy sor tévedést szülhet. Az alkotás *formáját* tekintve csupán az oda nem valót, a lélekpusztító emberidegent lehet megfogalmazni. A filmművészetben kerülendő minden olyan eszköz, amely távol áll az emberi szem működésétől. Ne feledjük, szemünk az agyunk egyetlen kítüremelő nyúlványa. A lélek tükre. Kevesen veszik figyelembe, hogy az emberi szem, akárcsak az emberi fül vagy a többi érzékszerv, egyszerre ugyan több mindent befog, de mindig csak egyet kiemelve működik. A többi észlelést háttérbe szorítja. Elete során az ember is hierarchikus mellérendeltségben éli a világot. A szem ugyancsak egy dologra összpontosít, egyvalamit emel ki a látványból, a többi mellérendeli.

Ember s világ alaptulajdonsága, hogy egy gerincre fűz mindent. Hiába szült például az újkori európai terem-

tő géniusz gyönyörű többszólamú muzsikákat, de ezeket a fül valahol mindig „egyszólamosította”, azaz egyetlen szólamot a maga számára kiemelten követett, míg a többi mellérendelte, háttérbe szorította. Az ősi Hagyomány számolt ezzel, minden muzsikája ezért eleve egyszólamúként formázta önmagát. Az archaikus világ szemléletében minden élőlény és jelenség behatárolt, bizonyos korlátok közt él, semmi sem autonóm, nem független, lévén, hogy minden összefüggésben, az Egészben él. Így a látás sem képes például bizonyos gyorsaságon felül összefogni tapasztalatait, az ilyen látványból nem születik gondolat, tapasztalat. A látás maga, így a láttató gondolkodás is, a sétatempó gyorsaságához igazodik, ennél gyorsabb tempónál nem képződnek látáshoz fűződő, látásból fakadó gondolatok, csupán felszínes benyomástöredékek. A mai rendkívül durva és gyors – önkényes – képritmusokon keresztül a gyártók ezt a felszínt célozták meg, egy sor pavlovi reflexet mozgatván a képfüggő nézőkben. Helytelen s kerülendő a sok közelkép halmozása is, hiszen látásunk ritkán emel közelképbe valamit. Még egy példa: az emberi szem nélkülözi a mai filmekben elburjánzott széles látószögű lencsék tapasztalatát. A széles látószög túlzott „terítése” bizonytalanságot, szédülést, idegességet okoz, vetítéskor a néző tudattalan beleájulását segíti elő. Divatos ma a vásznon a térbeliség iránti vonzódás is, holott a film, miként a festészet, síkban él. A térbeliségnek, a filmnek mint álvalóságnak az erőltetése több, mint műfaji tévedés, úgy is mondhatnám, hogy civilizációs identitás-probléma.

A film lényege, a fény, mára a hangárfilmek sötét li-dércfényévé vált. A természet fényeinek felnőtt embernek li-dércnyomásszerűvé váltak a javarészt óriáshangárokban készülő filmek végeérhetetlen sötét képfelületei. Alig van például olyan amerikai film, amelyben ne ez a díszletspóroló, álmisztikus művi sötétség uralkodna.

Mindehhez párosul a töméntelen elektromos eredetű *műhang*, zajszemét. A hangi palettán túltengenek az érzékeket rángató bűgő, mély hangok és párjuk, a felső hangállomány rikoltozó, éles hangjai. Az úgynevezett kö-zéphangok alig hallhatók. Ráadásul folyamatosan zene-nyálka borít mindent. Egyrészt uralni az érzékeket, más-részt elfedni a kép és a tartalom ürességét. Amire a minden ízében agresszív gépzene a legalkalmasabb. A térben elhelyezett hang sem a síkban élő film sajátja, nem művészetet, behelyettesíthető valóságot céloznak a hasonló technikák. Összességében mindez egy természetellenes állapotba kerülő, hektikus, önmagából kibillent embertípust nevel. Ne higgyük, hogy ártalmatlan szórakozásról van szó. A pénzvilág szándékos, emberformáló programjának résztvevői vagyunk. Mint Fellini mondja: „A mozi (...) egész népek szellemi arcukat, szokásrendjét, lelki állapotát határozza meg, hiszen az emberekre naponta képek tömkelege zúdul. (...)...tönkreteszi az idegszálakat (...) válogatás nélkül kábít (...) veszélyesebb, mint a kokain, mert titkon, észrevétlenül munkálkodik.”

A még ritka emberarcú színészek a múltból maradtak itt. A mai filmtípus, a tömegek elé emelt követendő minta a manöken-ember. A próbababa. Jellemző sorsa, hogy az uniformizált, érzéketlen *filmarcot* kezdetben sebészkéssel, majd immár számítógéppel is előállítják. A filmművészetben viszont a sorsot viselő, hiteles arcok élnek. Tragikus körkép, hogy világunkban egyre kevesebb az ilyen. Színészről nem is beszélve. Azt is elfelejtettük mára, hogy mi a különbség a színházi és a filmszínészet közt. Az oktatásban, pontosabban a leendő műhelyekben a kétféle színjátszást határozottan szét kell választani. A magyarországi színházi élet fiaskóján pontosan lemérhető, hogy milyen zűrzavart okoztak az egykori remek filmszínészek a színház világában, amikor a színházi emelkedettség útját elhagyva egyfajta filmi naturalizmust emeltek színházi rangra, ami mára ural-

kodóvá vált a pódiumon. A jelenségnek persze más okai is voltak, de tény a formátlanság, s visszahatásaként immár a filmszínészet is elbizonytalanodott.

A *film anyagához* érkezve itt emelném ki, hogy korábban a kisfilmkészítésről beszélvén szándékosan hagytam ki az oly kézenfekvőnek tűnő videó elektronikus nyersanyagát. A valódi tapasztalati tudás minden esetben a teljességből fakad, megélt élményen nyugszik. A videó és a digitális kép e téren teljes mértékben demoralizál. Zárt szerkezetű szervetlen anyaguk nagymértékben érzéketlen a szerves életre. Merev műanyagok... A képzőművészetben a műanyagszobrászatot részben a szobrászművészet hosszú előtörténete, részben a szerves anyagtól markánsan elváló, tapintható különbözősége vetette ki a közvélemény szemében is a művészet keretéből. A film és a videó esetében e minőségi különbséget nem ilyen egyszerű elfogadtatni, mert egyrészt a film hamar feladta művészi jellegét, s rövid művészi előélete nem teremtett erős hagyományt, másrészt mind a film, mind a videó – eltérő módon ugyan – csak műfény által él, ezáltal nehezebben szétválasztható a két nyersanyag jellege. Ezáltal összemoshatóvá vált a két képi világ s ezt a művészet árulása, valamint az üzlet mindenható előrenyomulása még inkább elősegítette. Művészet teremtésére szerves, természeti anyag képes. A világot önmagán átszűrő és újraformáló lélek rebbenéseinek megjelenítéséhez – bármely művészeti műfaj esetében – az élő anyag szervessége szükséges. A szervetlen anyag kizárólag az emberi ész találékonyágát és egyben egyoldalúságát tükrözi, a teljesség hullámaint képtelen megformálni. Anyag és szellem egymást áthatva létezik csupán. A videó vagy műszakilag továbbfejlesztett változata, a digitális kép, a lényegét – a kép megragadását és újraszülését – illetően többszörös áttételű fizikai/mechanikai elveken nyugvó konstrukció. A film nyersanyaga ezzel szemben a *szerves* kémiai alapszik. A celluloidsza-

lag ezüstsulfidja *közvetlen fényt képez le*. A videoszalag, a videokép, de a digitális kép is, áttételeken közvetített műfényt. A videokép, a teljes mértékben műfényen alapuló elektronika *közvetett, mechanikus* képolvasásán alapszik. Egyszerűsítve: a film a fény erején kívül annak lényegét, lényét: a melegét is magába olvasztja; míg a videó és a digitális kép a melegre érzéketlen, csupán a fényhullám mozgását, erejét képezi le. Más szóval: a filmszalag anyaga – a kizárólag emberi találékonysággal élő elektromos képpel szemben – az emberi lélek és szellem melegét is képes befogadni. Kétségtelenül a film műfajában is van valami eredendően diabolikus, amit minden komoly filmrendező igyekezett megfogalmazni és a költészet erejével feloldani. Elsősorban a rögzített pillanat változatlanságában megragadott külső látványt, a kimerevített időt igyekeztek a kép mögötti időtlennel feloldani, átlényegíteni. A film nyersanyagát tekintve ilyen diabolikus, kétséget okozó elem, hogy a filmszalag életre keltéséhez nem kell a természetes fény. A filmszalag is, mint a videó, csak műfényvel vetíthető, így a film az egyetlen művészeti ág, amely megalkotása után technika nélkül nem kelhet életre. Ebből a szempontból a videó helyzete még rosszabb: míg a filmhez közvetlen műfény kell, a videónak a kép megjelenítéséhez nincs szüksége átvilágító, tényleges fényre, még szórt műfényre sem, mindössze a diódák továbbította, kristályok tükrözte hideg visszfényt láthatjuk. Átvilágító fény híján a videoképen nincs valódi fekete sem, a legmodernebb videón is csak a sötétszürkék árnyalatai élnek. A szerves fény szülte filmszalag ezüst-kloridjának kissé szabálytalan, de látható szemcséi a vásznon a látványt képpé stilizálják, és evvel az álom elemeltségét idézik. A videokép az elektronika panellabirintusában szült, geometriai-
lag egyre tökéletesebb pontozású rácsozatával éppen laboratóriumi sterilségével, a kiszippantott, üres tér érzetével taszít. A film fénypárlatával szemben a videó fagyasztott

képe áll. Lényegi különbség még, hogy míg vetítéskor a videó nézőjének szemébe világít, a film belátóan nézője fölé, a szem elé emeli, tárja képét. Legkézenfekvőbb meg nézni, mit mond az örök döntőbíró, az idő: a videoszalag sérülései a többszörös áttételekből s anyagának egyoldalúságából fakadóan mind erős geometrikus alakzatokat szülnek, a gép sematizmusát s nem a természetes anyag kopásait tükrözik. Az elektromos képsérülések ezért mértani rácsaikkal elviselhetetlenné teszik az idő koptatta videoszalag nézését. Ugyanakkor a film kopásai, karcolásai vetítéskor a torzók melankolikus ízét hordozzák, természeti sorsot tükröznek, vetítéskor külön érzéseket ébresztenek.

A videóval való filmezést már csak a fentiek miatt sem ajánlanám a fiataloknak. Rövidfilmekhez sem. A videokamerák elterjedése egyébként a vártnál gyorsabban megcáfolta azt a jellemzően materialista elvárást, hogy a sok kamera, a mindenki által elérhető nyersanyagmennyiség több képérzékeny fiatal alkotót és nézőt szül. Az ellenkezője lett igaz. Amióta tágabb térségünkben a videokamerák tízezreit használják, és családok tömkelege vett belőle, senki sem készít kisfilmeket. Kisvárosunkban az elmúlt évtizedben fél-tucatnyi házi kisfilm sem készült, holott korábban, amikor az egész városban csupán 4–5 szuper vagy normál 8 mm-es filmkamera létezett, a drága külföldi nyersanyaggal szinte mindenki rendszeresen készített művészi ambíciójú kisfilmeket. A házi videózás kimerül a családi protokoll – később senki által sem nézett – hosszadalmas, fásult rögzítésében. Ez törvényszerű. A szinte korlátlan mennyiségű, olcsó videonyersanyag eltompította, megszüntette a filmező kihegyezett figyelmét, képi élményvilágának intenzív követését. A videózás *mindent lehet* utópiájával a *most* megélésének helyére a *majd* ült. A végtelen nyersanyagmennyiség elaltatta a filmező szemét, elhomályosította lelki érzékenységét, végső soron elapasztotta alkotói vénáját. Használjuk csak a nehezebben megszerezhető, drágább szuper 8 mm-es és

16 mm-es filmes nyersanyagokat, ne legyen számunkra mindegy, hogy mit és mennyit rögzítünk. Az ember esendő lény, szüksége van a korlátokra. És örülnünk a szerves filmanyag sok figyelmet, gondoskodást és érzékenységet követelő képlékenységének. Az automatizmusok egyébként is mindig a gépet, sosem az élő létet tükrözik. Az egyik rendező barátom a videoszalagot megjelenésekor találóan szelotejpnak, celluxnak, (átlátszó ragasztószalagnak) nevezte. Ha óvatlan légyként ráragadunk, megszokjuk ezt az állapotot.

Nehezebb helyzetben van, aki hosszát álmodik s *igaz játékfilmet* szeretne szülni a mozinak. Egy esélye van: mindig nem tágítani elképzeléséből. Akkor sem, ha elveszik filmjét. Jobb a semmi, mint a gerincetört lélek önpusztító jövője. Nem tágítani elsősorban a megformálás szabadságából, a hitelességet, hitességet jelentő saját képírástól, a látomássá érett képtől, hangtól, nem tágítani a megérzett igazságtól, a kiválasztott arcoktól, és ha a szerző még mindig talpon van, nem engedni a mai filmkészítés rákfenéjének: a futószalaggyártás tempójának. Panaszkodni is már csak idősebb, háttérrel rendelkező rendezők mernek: a mai művészfilmekre fele-, sőt harmadannyi időt szánnak manapság a gyártók, mint hajdanán. Pontosan annyit, amennyit a gyorsan forgó pénz követel az árunak szánt film készítésekor. A művészi igényű film készítése, mint minden valódi alkotás: szülés. Természetes ideje kell hogy legyen. Ezt nemcsak, hogy figyelmen kívül hagyják a *mai gyártatók, producerek*, de nagy átlagban elképzelésük sincs róla. Ismertessük meg – sok türelemmel – a művészi filmre vállalkozó ritka producereket a teremtés titkos világával. Végül is, ez az ember áll legmesszebb a teremtéstől, ő tud legkevesebbet az alkotásról, ő a külső világ megszemélyesítője, mit tudhat a belső világ öntörvényűségéről az, aki kizárólag az emberi törvények szerint él, azokat képviseli. Türelemes, pontos útvezetéssel próbáljuk beavatni, ráéb-

reszteni az alkotás fájdalmas és gyönyörűségei élményére, a Teremtéssel azonos erkölcsi alapjára, lényegbevágó szerepére. Segítsük a producert, hogy ismét mecénássá nőhesse ki magát (nemrég Roman Polanski sírta vissza régmúlt idők mecénásait), valódi segítőtvé, aki fészket rakó gondosságával, az alkotót szülő gyengeségében is erősítő figyelmességgel óvja, segíti az újszülött filmet. Máskülönb, mint manapság szokás, ha a szülő erők ellenében hat – rágondolni is szörnyű –, halva szülés lesz csupán. A mai állapotok, amikor a készülő művészfilmet, mint a születés kínjában előbukkanó gyermekfejet kritizálja a gyártó, sőt megpróbálja átgyúrni arcvonásait – több, mint embertelen: ez démoni rombolás. Legyen a gyártató, a producer ismét mecénás, aki az egyszeri esélyt föltétlen szeretettel adja gyermekük szülőjének, a rendezőnek, hiszen alkotó művészetről lévén szó, ez volt szerepe, feladata. Persze minden szülésben van egy sor kiszámíthatatlan, előre nem látott mozzanat, s ha csalódik a mecénás, másodjára meghátrálhat. De szülés közben sosem. Ahogy a többiek, s a rendező sem. Érdeemes viszont elgondolkodni azon, hogy ha tehetségtelen tucatárut, selejtfilmet sorjázhatnak egyes mozifilmrendezők, akkor a tévedés jogát még inkább megérdemli a nagyobbra, többre készülő.

De előáll az a világhelyzet, eljön az a pillanat is, amikor megfosztható lesz mindenható szerepétől a mai filmet gyártató bankárvilág vagy egyéb hatalmak küldönce, pénzközvetítője: a producer. Persze nem feladatát, mások pénzének begyűjtését, szétosztását és elszámolását kell kiiktatni, hanem területen kívüli szerepét, hamis önjelöltségét, kreált nimbuszát. Sokan élnek abban a hiszemben, hogy a nyugati producerek saját pénzükből dolgoztatnak. A mai nyugati producer is mások, a bankok, stúdiók, konzorciumok, trösztök, televíziós társaságok, alapítványok, minisztériumok pénzét használja, közvetíti, mint keleti társai, csak más léptékben, más felelősséggel. Amikor eljön

a producervilág egyeduralmának vége, a rendezőknek követelniük kell a művészi igényű filmek kiválasztását a mozifilmektől. Remélhetőleg marad még korrumpálatlan rendező, hiszen a helyzet elkeserítő. Az utolsó élő nagy mester, Ingmar Bergman mondta nemrég: „Befejeztem filmes pályafutásomat, mivel elegendem van a mézárások és prostituáltakból”. Művészfilmek esetében a nem mecénásként fellépő gyártatót, producert új néven kell nevezni, hogy a hatalmi gőgnek, a kisajátító megközelítésnek ne lehessen esélye. Hogy megszűnjön az, amiről Fellini így mesélt: „A producer az a bizonytalan egzisztenciájú és szerepű lény, akivel meg kell harcolnom filmemért. (...) Tulajdonképpen a producer olyan tipikus jelensége a modern kapitalizmusnak, aki az alárendeltek megsemmisítéséről ismert. Ő teljes ellenőrzést kíván az események, a színeszek, a szavak, a jelmezek, a rendező felett...” Legjobb mindig néven nevezni a dolgokat. Így lehetne a jövőben mondjuk, *pénzközvetítő* új névvel illetni a producereket, ami segítene visszatéríteni feladatához a más véréből, más álmaiból, munkájából élőködőket. Addig a történeti pillanatig azonban a készülő művészi film esetében marad a saját produkció sok vesződséggel járó szabadsága, vagy a szembenállás az alkotót kiskorúsító produceri szemlélettel. Valójában sosem volt más út, mint a Teremtő előtti személyes felelősségű művészi szabadság. Jobb kockára tenni az alkotás befejezését, a jövőbeni „pályánkat”, mint lemondani az önbecsülésről, mert erről lemondani egyenlő az erkölcsi és művészi halállal. Pár határozott *nem* a gyártatók, a producerek világa felé, és pár ezzel járó zajos botrány után biztos, hogy valamennyit nőne a rendező ázsiója. A művészi szabadság csak a külvilágról való teljes lemondás – akár a producer által elvett film botránya – árán nyerhető vissza. Sok filmrendező szíve szakadt meg az alsóbbrendű követelések elfogadása miatt, de egy olyan igaz művészemberről sem tudok, aki abba szakadt volna bele, hogy

a művészi becsület melletti kitartás okozta mellőztetés miatt, nem készíthetett filmeket. Az igaz művész elsősorban nem saját alkotásaiba kapaszkodik. A művész számára a művészetnél mindig van valami több, fontosabb. Más-különbönbösen hiúság vására az egész, és nem kár érte. A teljes mellőztetésben élő igaz művész bármily szűk területen is, de megtalálja életfeladatát. Ebben is legnagyobb példaképünk lehet a magyar film egyetlen nagymestere, Szóts István. Végezetül idézzünk pár aktuális gondolatot 56 évvel ezelőtt írott híres röpiratából:

„Művészet a film, bizzuk készítését művészekre. (...) Művészetet, stílust csak hivatott művészek teremthetnek. (...) A nagy parlag és pusztaság ismét pallérozott, kiművelt emberfőkre vár. (...) Meghitt stúdióelőadások [kellene], gyakorlati szakemberek bekapcsolásával, hasonlatosan a régi céhek mester és tanítvány viszonyához. (...) Különböző emberek más és más művészetre való készségeit kívánja a film és színpad más és más művésze. (...) Típusok jelenlétét – és csak másodsorban színművészeti alakítókézséget kíván a film. (...) A film önálló, új művészet. Reformját ne várjuk se az íróktól, se a színpad embezeitől. Filmművészekre van szükség. (...) A film a szemhez szól. Azon az érzéken keresztül, melyen át a legtöbb értesítést kapjuk a világról. (...) Természetesen csak azok kaphatnak moziengedélyt, akik tisztában vannak, hogy nemcsak jól jövedelmező kereskedelmi pozícióhoz jutottak, hanem a kultúra egyik igen fontos őrhelyén állnak. (...) Kritikusokat kell nevelni. (...) Nem szabad csodát várni a kritikustól a művészet megteremtésében. ... de ...egyik fontos előfeltétele a kibontakozásnak. (...) A filmügyek központi legfőbb vezetője lenne a kormánybiztos. (...) Az évi ötven magyar film is a látvány lenyűgöző erejével és sodrával, ha a nép ízlésével és szellemével ellentétes jelű civilizációt és fogalmakat hoz – maga idomítja át népünket saját nyelvére, nem pedig ő lesz részese a nemzeti kultúrá-

nak. És itt a nagy veszélye a látszólag ártatlan, probléma nélküli magyar filmeknek. (...) Nálunk a művészet mindig több volt, mint másutt. Sohasem öncél és játék. Elv, hit, magatartás, sikoltás és jaj volt legtöbbször. (...) S hogy [a nép] a jövőben is megmaradhasson, szükséges, hogy megvédjék olyan szellemtelen tömegcikknek áradatával szemben, amelyek igazi értékeit mállasztják és rombolják. Adjuk a magyar sors látnokainak kezébe a filmgyártást, hogy olyan filmművészetünk legyen, mely erősíti és táplálja a magyar kultúra letéteményeseit. (...) Elöl járni. Utat mutatni. Egyedüli vigasz, hogy a tömegek ízlése aránylag könnyen és gyorsan formálható. (...) A cenzúra egyedüli létjogosultsága a film művészetét, kibontakozását szolgál- ni és támogatni. A közönség ízlésének nevelése – ha kell, erőszakosan is – azáltal, hogy csak jó filmeket enged bemutatni. (...) Tiltsák be könyörtelenül a mértéket meg nem ütő selejtes filmeket. (...) A [cenzor] legyen jó kertész és igazságos bíró.”

Különösen nagy a tét, ha tudjuk, hogy a szem az a kapu „melyen át a legtöbb értesítést kapjuk a világról” (Szóts István).

Nem véletlen, hogy a film megújulásának útja a katakombákban tiszta lángot őrzők számkivetettségét juttatja eszünkbe. Az elmúlt század igaz értékei sem fényes termekben vagy tudós intézményekben születtek. Csontváry és Tóth Menyhért padlása őrizte a lényegét; Ciolkovszkij újságszéli jegyzetein, spárgán „utazó” petróleumlámpása fényénél született meg az úrutazás is; lengyel, magyar városokban, de a „fény városában” New Yorkban is, pincékben és padlásokon élt a kortárs zene, az élő színház igazsága. Ezt az utat és tapasztalatot immár a filmnek is végig kell járnia. Gyökeres változás csak a majdani civilizációs léptékváltás kezdetével, a pénz globális mindenhatóságának csökkenésével, eltűnésével várható. A művészek érzik, tudják, hogy a sötétség végpontján állunk. Kevesek

már a mélyben készülődő pirkadást is idegzetükben hordozzák. A nyílt beszéd segítsége kell.

A filmművészet ma halott. Hiába tiltakoznak a mai alkotók e megállapítás ellen, addig, amíg saját tehetetlenségükről, tévedésükről, árulásukról nyilvánosan nem adnak számot – még ha ezzel magukra haragítják a filmpénzek urait is –, felemás alkotásaik „fényében” nincs hitelük. Ne fuldokoljunk tovább a hullabűzben. A király mezítelen.

BICSKEI ZOLTÁN

4

4

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC

Ch MAGYAR RÉMMESÉK

4

A teljes élet

Berendezkedik. Leül az ülésre, kívül. Táskáját a belső ülésre teszi, hogy mintegy elfoglalja azt a helyet is, kabátkáját fölakasztja, hogy ezzel is megerősítse az ablak melletti hely megszállását. Kötött, nagylikú hálóra emlékeztető okkersárga kardigánját elrendezi hosszú, sovány angolnatestén. Megfogja magát? Kézitáskáját térdére helyezi, kinyitja, a holmikat kiszedegeti belőle: tárcsa, igen, megvan, bérlet, rendben, manikűrkészlet, tükröcske, szellet mogyorós csoki, töltőtoll, notesz, ovális fényképtartó, mind előjön, majd visszatér, ahonnan vétetett. A tárgyakkal körüljelölt magánteret most beszövi a cselekmény, sőt a lehetőség, hogy történjék bármi, ő teljesíti, amit a sors reá fog róni. Addig is megnyitja a körömráspolyozás esélyét, de előbb ellenőrzi a notesz bejegyzéseit, és kiegészíti őket – mert bizony a vonat fél perc késéssel indult. Az utazás során később bármikor tanulmányozhatná a fotókat, sőt, könyvet is olvashatna, mert a nagy táskából az is előkerül, sőt egy kemény, fekete irattartó, ami íróasztalul szolgálhatna: papírt is csippentett bele, sőt a csippentő elmés tokkocskájában készséges ceruza várakozik küldetése betöltésére.

Amikor körülnéz – ez sajnos elkerülhetetlen, mert szürkés-kék szeme nyitva, és a fénysugarak, ki tudja honnan, miféle idegen tájakról és lelkekről fotonokat hurcolnak a pupillájára –, erős belső koncentrációval úgy intézi, hogy ne lásson. A világ nem érdemli meg, de ő nem is szorul rá. Hamarosan üveges lesz a tekintete, szinte tükrö-

amely visszaveri az optikai agressziót. Éppen ezért nem néz át Szépasszonyon, aki a szemközi ülésen fészkelődik, hiszen keresztülnézni valakin már kapcsolat.

Könyvét kinyitja, ő nem női lúdlapokkal, hanem Hugo Victorral van viszonyban, mégpedig olyanban, hogy bármikor. Ceruzáját ellenőrzi, szűziesen tökéletes, amióta kihegyezte, egyetlen grafitmolekula sem kopott le róla. A retikülben utána néz a hegyezőnek. Megvan. Egy tökéletes világban minden a helyén. Beleírhat a könyvbe, aláhúzhat szavakat, széljegyzetet készíthet, tehát kölcsönös a viszonya Hugo Victorral, egyenrangú, mert méltó. Ha ki sem nyitja a Nyomorultakat, akkor is.

Amint oldalra fordul, barna bajuszkáján meg-meg-susszan a vonat melletti fasor hézagain beugráló fény. A bajuszka a fogamzásgátló pirulák emlékműve a keskeny, szigorú orr obeliszkje alatt. Igen, pár éve még *arra* is fölkeszült. Mert az életben a biztonság a legfontosabb. Meg a rend. És a gondoskodás. Az előrelátás. Az ellenséges körülmények leigázása. A józan számítás. A józanság maga.

Szépasszony lelki szeme előtt megképlett egy hasas kancsó decsi vörösbor, két pohárral.

K: M. Szebeni Géza

(45)93

C_m

AZ OLASZ RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS A HIDEGHÁBORÚ

1943-1948

Elő: történelmi áttekintés

A Mussolini-féle fasizmus „modernizációs kísérleté”-nek totális kudarcra kaotikus állapotokat hagyott Olaszországban. A politikai, katonai összeomlást követő nemzetközi elszigeteltségnél – amelyen nem vagy alig enyhített az, hogy a szövetséges hatalmak Olaszországot a Badoglio-puccsot követően „társ hadviselő félként” (cobelligerente) kezelték – nagyságrendekkel súlyosabb gondokat jelentett az ország gazdaságának a háborús cselekmények velejárójaként bekövetkezett, teljes összeomlása. A közlekedési infrastruktúra hatalmas károkat szenvedett. A fő utak 60%-a, több mint 8 ezer híd, a kikötői berendezések 70%-a, a vasútállomások, az iskolák, a kórházak 40%-a, a vasút és gördülőállományának jelentős része (mozdonyok, áruszállító vagonok 60%-a, a személyszállító kocsik 90%-a, a villamosított vonalak 80%-a) elpusztult. A mezőgazdasági termelés az 1938-as szinthez képest 60%-kal esett vissza, az állatállomány 75%-kal csökkent. Az ipari termelés a háború előtti-nek a 25%-át adta – bár kétségkívül könnyítette a helyzetet, hogy az ipar potenciálja megmaradt, északon koncentráldva megmenekült a romhalmazzá válástól. A lakosság tömegesen került az éhezés közelébe, átlagos napi kalóriaadagjuk a háború előtti 2795-ről 1733 kalóriára csökkent. A létbizonytalanságot növelte a nagyarányú munkanélküliség, a háborús konfliktusokat szokásosan követő bűnözés, feketepiac, spekuláció.¹ A gyakorlatilag szétesett Olaszország alkalmat kínált arra, hogy a fasizmus romjain új, az addigiaktól eltérő társadalmi formáció jöjjön létre. A kérdés az

volt, hogy az új berendezkedés a termelőeszközök magántulajdonán nyugvó, modern parlamenti demokrácia, vagy pedig egy civilizációs paradigmaváltást követően megjelenő szovjet típusú rendszer lesz-e.

A kérdés megválaszolását bonyolította, hogy az olasz belpolitikán kívüli erők is megjelentek, aminek következtében – az olasz csizma sajátos elhelyezkedésének okán – az ország egész más dimenziókban zajló geostratégiai küzdelem helyszínévé is vált a hatalomért folytatott harccal egy időben. A hidegháború rendkívül intenzív indulása nem sokkal a náci birodalom megsemmisülését követően Olaszországot az új, kelet–nyugati konfliktus frontvonalába sodorta. A nyugati érdekeket már ekkor is a legközvetlenebb módon megjelenítő Egyesült Államok vezetése adottnak vélte, hogy „Olaszország kommunista irányítása rendkívül komoly következményekkel járna Európa szabad nemzetei s a saját, a szabad Európát támogató politikánk számára. Lehetővé tenné a Franciaországba, Spanyolországba és Észak-Afrikába történő kommunista benyomulást, meggyengítené a Szovjetunióval szembeni ellenállásukban Görögország és Törökország helyzetét, átállítaná (a másik oldalra) a közép-európai nyugati erők déli szárnyát és hatalmas erejű stratégiai pozíciót biztosítana a Szovjetunió számára a mediterrán térségben.”² A Mediterráneum esetleges elvesztése egyet jelentett volna a Közel-Kelet, a Szezei-csatorna, Afrika, a nagy hajózási útvonalak elvesztésével is, annak minden következményével együtt. Nem véletlen, hogy a háború alatt a német stratégiák is élénk érdeklődést mutattak a térség iránt. Az Egyesült Államoknak – felfogása szerint – egyszerűen létérdeke fűződött ahhoz, hogy az itáliai politikai küzdelmek eredményeképpen Olaszország a formálódó nyugati szövetségi rendszer stabil tagja legyen. Washington feltett szándéka volt, hogy minden lehetséges eszközt felhasznál „a mérsékelt demokratikus elemek támogatására Olaszországban anél-

kül, hogy a belügyekbe való avatkozás látszatát keltené. (...) és annak az érdekében, hogy az olasz nép számára világos legyen, a szabadság és a diktatúra közötti választásról van szó.”³

Ennek megfelelően az Egyesült Államok nem szándékozott közömbös maradni az olasz ügyek iránt, s már 1944-ben, a hadicselekmények lezárása előtt gazdasági-politikai missziót küldött az ekkor már a szövetségesek megszállása alatt lévő olasz területekre, felmérendő, melyek a háború utáni gazdasági-történelmi fejlődés lehetséges irányai. A háború utolsó periódusában, illetve közvetlenül a háború után jelentős összegű segélyekhez juttatta Olaszországot (1945 nyarán 130 millió USD hitel, az UNRRA-n keresztül mintegy 450 millió USD közvetlen segély, az amerikai hadsereg élelmiszer-tartalékaiból folyamatos lakossági támogatások stb.), melyek nagymértékben hozzájárultak az ország talpraállításához. A későbbiekben elsősorban az Európai Újjáépítési Program (ERP – Marshall-segély) révén mozgósította folyamatosan hatalmas anyagi erőit az olasz belpolitika konzervatív szereplőinek támogatására azokban a rendkívül kiélezett politikai küzdelmekben, amik az olasz belső helyzetet jellemezték a hidegháború első esztendeiben.⁴

A Szovjetunió is megragadta az első adandó alkalmat, hogy a háború során kialakult, óriási nemzetközi tekintélyére támaszkodva döntő befolyáshoz jusson Olaszországban, vagyis ott, ahol megszálló erőkkkel nem lehetett jelen. E törekvése valóra váltásának kísérletében leghatékonyabb támasza a szintén hatalmas népszerűségnek örvendő OKP volt. Nem valószínű, hogy az olasz kommunista vezetés tisztában lett volna azzal, hogy Moszkva pártjukat saját nagybirodalmi céljainak az érdekében használja fel (bár a Szovjetunió összeomlása és a kelet-európai rendszerváltozások óta napvilágra került dokumentumok fényében nehezen elképzelhető, hogy az OKP ezidőt ne lett volna szoros szovjet ellenőrzés alatt). Sztálin ekkor

TÁMADÁS, 1992–93

már világosan látta, hogy az addigi orosz modernizációs kísérletek kudarcának az oka nyilvánvalóan az a félreértés volt, aminek következtében a modernizáció helyett, a nyugatosodás jegyében az ortodoxiától merőben idegen, évezredes fejlődés eredményeképpen kialakult nyugati megoldásokat kívántak ráerőltetni a saját, szintén évezredes hagyományokon nyugvó orosz társadalomra.

Az orosz fejlődés gondjainak, lépéshátrányának megoldására kitalált bolsevik modell gyökeresen szakított az addigi „értékátvétel”-re alapozott orosz gyakorlattal, és homlokegyenest ellenkező alternatívát kínált. Az első lépés az addigi baloldali nyugati ideológiák „továbbfejlesztése”, illetve nyílt elutasítása volt. Az orosz bolsevik párt az ortodox egyház „harmadik Róma” elvét beemelve, óriási elméleti munka eredményeképpen az igazság, a helyes út egyedüli letéteményeseként meghatározva önmagát, magának vindikálva a baloldali mozgalmak vezető szerepét, éles harcot indított a nyugati, a civilizációs hagyományoknak megfelelően konszenzusos szociáldemokrácia ellen. Külföldön ekkor nem is, otthon azonban teljes sikert aratott. Az ideológiában végrehajtott paradigmaváltást követően került sor a nemzetgazdaság teljes átalakítására. A „felépíthető-e a szocializmus egy országban?” dilemmája mögött a nyugatosodás vagy modernizáció kérdése húzódott meg. A hatalom a modernizáció sajátos, a zárt ortodox társadalomnak megfelelő útját választotta a Nyugat nyitottságra, interdependenciára, az emberi történelmet végigkísérő globalizációra alapuló gazdasági modelljével szemben. Ennek eredményeképpen a nyugati modellel teljes mértékben szakító, a történelem során addig ismeretlen mechanizmusok révén működtetett gazdasági formáció jött létre. Kezdeti hatékonysága aligha volt vitatható, hosszú távú életképességéről viszont a történelem döntött. A második világháborúban aratott győzelem, a „Huntington-vonal” mögé történt mély benyomulás (kísérlet a szovjet gyakorlat teljes átadására-átvételére a meghódított területeken, illetőleg a nagy kommunista pártok közbeiktatásával a nyugat-európai civilizációs centrumokban is) a szovjet vezetés számára nyilvánvalóvá tette, hogy elképzelésük helyes volt. Értékelésük szerint megérték annak a feltételei, hogy az ideológiai paradigmaváltást követően sor kerüljön az évszázadokon keresztül mintaként követett Nyugat totális keletiesítésére, ellen-

modernizációjára, az osztársadalmi szinten végrehajtandó paradigmaváltásra is. A szándék hosszú távú, stratégiai jellegére utal, hogy emlékiratokból tudjuk, Sztálin – miután a nyugati társadalom békés átmenetének terve kudarcot vallott – tudatosan készült („még tíz-tizenöt év és összeszedjük magunkat, aztán újrakezdjük”) a harmadik világháború kiobbantására, és a várható győzelmet követően a nyugati civilizációs modell átállítására.⁵

A II. világháború utáni fél évszázad olasz politikai történéseiben meghatározó szerepet játszó kereszténydemokrácia viszonylag későn jelent meg. Az országot az egyesítéstől a fasizmus hatalomra jutásáig a történelmi jobboldalnak vagy liberálisoknak nevezett politikai osztály vezette, melynek egyetlen más politikai erő kihívásával sem kellett szembenéznie ezek gyengesége, az ellenzék virtuális hiánya, valamint a korlátozott választójog számukra kedvező következményei miatt. A földbirtokosokból illetve nagykereskedőkből álló, meglehetősen vegyes összetételű történelmi, liberális jobboldal ellenőrizte politikai palettának csak a szélén tudott elhelyezkedni a 19. sz. végén megjelenő szocialista, illetve katolikus formáció. A katolikus politikai szerveződést rendkívül megnehezítette, hogy a Vatikán tiltotta részvételüket az állam politikai életében – jeleként annak, hogy a pápa nem ismerte el az olasz államot. A választójog kiszélesítése (a nőkre nem) 1913-ban, illetve a pápai tilalom feloldása után, 1919-ben megalapított (az 1895-ben alapított néppárt e tekintetben elhanyagolható) Katolikus Néppárt korai sikerei ellenére a fasizmus győzelme miatt meghatározó befolyásra nem tudott szert tenni. A kereszténydemokrácia előtti nagy lehetőség az olasz fasiszta rendszer bukása után nyílt meg, mivel egyrészt a fasizmusból kiábrándult konzervatív és liberális, másrészt pedig a katolikus tömegek számára kínált alternatívát a vallási és polgári társadalmi értékek s ezen túl a parlamenti demokrácia védelmében.

Alcide De Gasperi,⁶ a háború utáni kereszténydemokrácia meghatározó alakja (1945–53-ig több kormánynak megszakitás nélkül miniszterelnöke) 1945 decemberében alakította meg első, hatpárti kormányát, egyebek mellett liberális, szocialista és kommunista részvétellel. Tevékenysége keresztény alapelveken nyugodott anélkül, hogy pártja-mozgalmá klerikális jelleget öltött volna. Kormányzati filozófiájára döntő hatást gyakorolt XIII. Leó pápa 1891. május 15-én kiadott *Rerum Novarum* című enciklikája, „a keresztény szociális tanítás és mozgalom Magna Chartája”.⁷ Az enciklikában az egyház az evangéliumi tanítások alapján bírálta a kapitalizmust, a legnagyobb igazságtalanságként a kizsákmányolást határozva meg. Sikraszállt az emberi szabadság védelmének érdekében. Nagy fontosságot tulajdonított az állam szerepének, a vadkapitalizmus fékezése érdekében történő állami beavatkozásnak. A tőke és a munka együttműködési kényszerét hangsúlyozva az osztályharccal szemben, határozottan meghúzta azt a vonalat, ami a marxista társadalomkritikától döntő módon elválasztotta.

A *Rerum Novarum* szellemiségének megfelelően foglalt állást a DC Nemzeti Tanácsának 1945. augusztus 3-i ülése az ország előtt álló legsürgősebb feladatokról, melyek között egyebek mellett szerepelt az elmaradott nagybirtokrendszer felszámolása, az ipari monopóliumok elleni törvény kérdése, munkásrészvétel a gyárak irányításában, a progresszív adózás és az átfogó társadalombiztosítási rendszer megteremtésének szükségessége. Az államosítások kérdésében sem állt túlságosan messze egymástól a DC és baloldali partnereinek az álláspontja, a különbség mindössze az államosítások mértékét és kiterjedését illetően mutatkozott meg.⁸ Mindazonáltal az a mély világnézeti, társadalomszemléleti különbség, ami az olasz kereszténydemokráciát az olasz marxista baloldaltól elválasztotta, mintegy előrevetítette a későbbi súlyos konfliktusok árnyékát. De Gasperi egy

1946-os beszédében ezzel összefüggésben kifejtette, „most is az a véleményünk, hogy a marxista megközelítés elkerülhetetlenül vezet a kollektivismushoz, vagyis az államigazgatási szervek magánéletbe történő túlzott beavatkozásához. Úgy véljük, hogy a politikában ez elkerülhetetlenül vezet a diktatúrához, vagyis a demokrácia megtagadásához. Ennek okán soha nem fogadjuk el a marxizmust és mindig harcolni fogunk ellene.”⁹ Az Olasz Kommunista Párttal a napi gondok megoldásának az érdekében lehetséges az együttműködés – folytatta –, de nem bízható erre a pártra (választási együttműködés eredményeképpen) az olasz nép képviselője.

A szövetségesek által is elfogadott államfő híján a megszálló erők helytartója 1945. december 10-én De Gasperit bízta meg a kormányalakítással. Az új kormányfő legfontosabb tennivalóként az ország újjáépítésének a megkezdését, az alkotmányozó nemzetgyűlés összetételéről határozó választások, valamint az ország államformájáról döntő népszavazás megrendezését jelölte meg. Ekkor született döntés az arányos képviselői rendszer bevezetéséről is, amely aztán az elkövetkezendő évtizedek során, a kis pártok súlyát túlzottan megnövelve, mélyrehatóan befolyásolta az olasz politikai rendszert. De Gasperi úgy vélte, hogy az új Olaszország megteremtése, az új demokratikus Olaszország működtetése professzionális közigazgatás nélkül nem elképzelhető. Ezért első teendői közé tartozott a közigazgatás fasizmus alatt nem túlságosan kompromittálódott szereplőinek, szakembereinek az államapparátusba történő reintegrálása. Döntése elkerülhetetlenül azzal a következménnyel járt, hogy a fasizmus összeomlását követően a közigazgatásba került, illetve sok esetben magát a közigazgatást jelentő, de semmiféle gyakorlattal, képzettséggel nem rendelkező, felkészületlen CLN-es (Nemzeti Felszabadítás Tanácsa), zömükben a baloldali partizánmozgalmakból kikerült kádereket el kellett távolítani, s e lépéssel további

konfliktusokat vállalni. A helyzet bonyolultságát tetézte, hogy ekkor még a kommunista-szocialista oldal több tízezer főből álló, jól felfegyverzett irreguláris alakulatok és titkos fegyverraktárak felett rendelkezett. Nyilvánvaló volt, hogy a közigazgatás szakszerűségének a helyreállítása döntő mértékben tudott hozzájárulni a kormányzati szándékok gyors és hatékony megvalósításához – legyen szó az irreguláris erők feloszlatásáról, vagy pedig az Egyesült Államokból folyamatosan érkező, nagy volumenű élelmiszersegélyek szétosztásáról. E rendkívül kiélezett helyzetben (egyesek fasiszta restaurációról beszéltek) kellett az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, illetve az államformáról szóló népszavazást a kormánynak előkészítenie. Az előkészületek során éles összecsapás zajlott le a „nagykoalíció” jobb és bal oldala között a szavazáson való részvétel kötelező vagy szabad jellegéről. A konzervatív oldal a szavazást – tekintettel a kérdés jelentőségére – kötelezővé akarta tenni, míg az OKP – nem ok nélkül – azzal érvelt, hogy a kötelező szavazással a jobboldali érzelmű, de ilyen-olyan okok miatt passzív rétegek voksait akarja besoperni a DC. Mivel az OKP, álláspontjának nagyobb súlyt adandó, a kormányból való kivonulást is kilátásba helyezte (ami a politikai status quo idő előtti megszűntét okozta volna), a kereszténydemokraták engedtek követelésének.

Az 1946. júniusi választásokon a kereszténydemokraták arra törekedtek, hogy egy modern, országos szervezetben összefogott mozgalom révén megszólítsák az összes mérsékelt, konzervatív erőt az országban. Ugyanakkor rendkívül nagy figyelmet fordítottak a szavazójogukat első ízben gyakorolható női választókra, s e törekvésükben bizton számíthattak az Azzione Cattolicára, mind pedig a klérus hathatós támogatására. Sőt, egy nappal az egyszerre sorra kerülő olasz és francia választások előtt maga a pápa, XII. Pius is megszólalt, s igen hatásosan foglalt állás az egyház preferenciáit illetően: „Miről is van szó

alapjában? Arról van szó tudniillik, hogy ennek a két népnek egyike vagy másika, ennek a két, több mint ezeréves keresztény kultúrájú latin testvérnek egyike vagy másika továbbra is a kereszténység erős sziklájára akar-e építeni... vagy ellenkezőleg, az a szándékuk, hogy jövő sorsukat átengedjék a materialista állam érzéketlen, mindenható hatalmának, természetfeletti ideál és Isten nélkül".¹⁰

A választásokon a legnagyobb sikert a DC érte el. A szavazatok 35,2%-ával és 207 mandátummal megerősítette a mérsékelt politikai erők térnyerésének a tendenciáját. A második helyre a szocialisták kerültek 20,7%-kal és 115 mandátummal, míg az OKP 18,9%-kal és 104 mandátummal harmadiknak futott be. A választások alapvető üzenete az volt, hogy a fasizmus és a háború sokja után magához térő olasz társadalom inkább a mérsékelt, a „puha átmenetet” biztosító, konzervatív politikai erőkkel rokonszenvezik a nagy társadalmi és politikai változások programját a zászlajukra tűző, radikális nézeteket hangoztató szocialista-kommunista baloldali erőkkel szemben. Az olasz közvélemény széles körű felhatalmazást adott a kereszténydemokráciának arra, hogy koalíciós feltételek mellett valósítsa meg programját, s a választók elvárták a gazdaság helyreállítására tett erőfeszítések eredményességét és a közrend védelmét.

A választásokat követően megalakult második De Gasperi-kormány (kereszténydemokrata, szocialista, kommunista és republikánus részvétellel) a kereszténydemokrata program célkitűzéseire alapult. Fő feladatának a termelés felfuttatását és a riasztó mértékű munkanélküliség visszaszorítását tekintette. De Gasperi gazdaságpolitikai elképzelései a DC programjának megfelelően monopóliumellenesek voltak, melyek – elkerülendő a „kapitalista hegemonia” kialakulását – szigorú kontrollt akartak megvalósítani a nagyvállalatok felett. A DC progresszív szárnyával De Gasperi azt vallotta, hogy az állam feladata nem

más, mint felügyelje, előmozdítsa, integrálja a magánkezdeményezés legkedvezőbb feltételeit azzal a céllal, hogy a szabad kezdeményezés és a verseny az egyes vállalkozások között a közjó hasznára váljon. Számára az állam szervezett és rendszeres közbeavatkozása, a politikai és gazdasági problémák szétválaszthatatlansága a kormány tevékenységének integráns része volt. (Ezért is tulajdonított olyan nagy szerepet a jól működő, szakszerű államigazgatásnak.) Az akkori olasz politikai közállapotok, az ideológiai felhangokkal tarkított folyamatos hatalmi küzdelmek nem tették lehetővé a kormányfő által óhajtott gyakorlat megvalósulását. A gazdaság önmozgása révén, illetve annak következményeképpen az irányítás átment a gazdasági élet főszereplőinek a kezébe, s minden dirigista jellegű, az állami szerepvállalást támogató terv, elképzelés a háttérbe szorult. Egyre inkább előtérbe került a társadalmi béke helyreállításának, az államhatalom megerősítésének az igénye azzal, hogy vissza kell szorítani a politikai nyomásgyakorlásra használt munkabeszüntetéseket, helyre kell állítani a fegyelmet a gyárakban a termelés, az újjáépítés érdekében.

Az állam súlyának gyarapításával egy időben De Gasperi szükségesnek látta csökkenteni a baloldali tömegpártok mozgásterét, s olyan helyzet megteremtését tűzte ki célul, amely lehetetlenné tette az utcai politizálást. Ezek az igények lényegében egybeestek a DC konzervatív szárnyának elvárásaival, melyek felfogásuk szerint a legalapvetőbb feltételei voltak a magánkezdeményezés és a termelés kibontakoztatásának.

De Gasperi kormányfői feladatainak ellátása mellett a belügyi tárcát is vitte, és nagy energiával fogott hozzá a rendfenntartó erőkhöz, a kormányzati szándékokat közvetítő prefektúrák újjászervezéséhez, a volt partizánok még mindig meglévő fegyverraktárainak a felszámolásához. Az anarchikus állapotok megszüntetésére irányuló szándék

mellett a kormányfő arra is törekedett, hogy az OKP infrastruktúrájának megsemmisítése révén fő politikai ellenfelét megfossa attól a lehetőségtől, hogy az ország sorsára döntő mértékű befolyást gyakoroljon. Bár az Egyesült Államok legfelső vezetése számára készített, szigorúan titkos s a közelmúltban nyilvánosságra hozott¹¹, 1950-ig előretételem elemzések szerint a Szovjetunió nem szándékozott Nyugat-Európát, illetve a Közel-Keletet Kairóig lerohanni, annak ellenére, hogy erre a katonai képessége megvolt, nem lehetett kizárni egy olyan olasz rendszerváltást, amelyhez vezető folyamatok élére az OKP áll, megteremtve a feltételeket a nyílt, háborús konfliktus nélküli szovjet térnyerés számára. Annál is kevésbé, mivel az OKP 1946-ban az ország legnagyobb szervezett politikai ereje volt, több mint kétmillió párttaggal. A kritikus gazdasági helyzetből adódó problémákat a kommunista párt nem habozott kihasználni – megfogalmazva egyébként teljesen jogos szociális igényeket is. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a DC egy olyan politikai erővel volt kénytelen együttműködni – kormányzati formában is –, amely ideológiájában, eszközeiben vele homlokegyenest ellenkező elveket, módszereket vallott a sajátjának. 1947 szeptemberében (igaz, ekkor már nem volt kormányon az OKP) Togliatti, volt partizánokból álló hallgatósága előtt, Modenában arról beszélt, hogy az OKP-nak 30 ezer jól kiképzett partizán áll a rendelkezésére, s amennyiben a kormány nem adja „azonnali bizonyosságát demokratikus szellemének”, a kommunistáknak harcolniuk kell, szakítva a hatalom megszerzésére irányuló eddigi demokratikus törekvéseikkel. Mivel ekkor napirenden volt a szövetséges csapatok Olaszországból történő kivonása, teljesen valószínű volt az a feltételezés, hogy az OKP vagy erőszakos eszközökkel, vagy pedig általános sztrájkok kirobantásával megdönti a törvényes kormányt.¹²

Az OKP kormányzati szerepének időleges fenntartását több tényező indokolta. Kizárásához a DC-nek szövet-

ségesekre lett volna szüksége, a kis pártok azonban e szerep betöltésére egyelőre kevésbé hajlottak, mivel a széles néptömegeket képviselő kommunisták kormányzati szerepvállalását szükségesnek vélték, másrészt attól tartottak, hogy az OKP eltávolítása erőszakos akciókhoz, káoszhoz, polgárháborúhoz vezetne. Ugyanakkor az ellenzéki szerep az akkori körülmények között kényelmesebb volt számukra. E feltételek mellett a DC nem engedhette meg, az ország stabilitásának az érdekében, hogy figyelmen kívül hagyja a „kommunisták hatékony és valóságos” befolyását a közügyekre. Ezen túlmenően az infláció, a spekuláció, a költségvetés rekordhiánya miatt a bérből-fizetésből élők nehéz helyzetének a kezelhetőségéhez is hozzájárult az a tény, hogy az OKP kormányon belül volt (igaz, a két párt teljesen ellenkező megoldásokat képzelt el a probléma megoldására). Talán a fentieknél is fontosabb szempont volt még, hogy a békeszerződések tárgyalása, az új olasz alkotmány elfogadása (benne a híres, az olasz állam és az egyház viszonyára vonatkozó 7. cikkellyel) a politika szereplői közötti lehető legszélesebb egyetértést kívánta.

Az olasz belpolitikai helyzet kezelése, az ország vezethetősége és általában Olaszország további útja szempontjából De Gasperi történelmi jelentőségű tárgyalásokat folytatott az Egyesült Államokban 1947 januárjában. E látogatás látványosan véget vetett Róma politikai-diplomáciai elszigeteltségének, s ugyanakkor jelezte, hogy szövetségesei keresésében, meghatározásában melyik irányba indult. A miniszterelnök megbeszélései eredményeképpen Olaszország mintegy 150 millió dolláros azonnali támogatást kapott, ígéretet a befagyasztott olasz kintlevőségek felszabadítására, valamint az olasz ipar amerikai finanszírozásának a lehetősége is a megbeszélések tárgya volt. Az amerikai tárgyalópartnerek azonban világossá tették, hogy a lehetőségek realizálását a stabilitás megőrzéséhez és az olasz demokratikus rendszer megszilárdításához kötötték. A DC helyzetét

tovább erősítette, hogy néhány héttel később hirdette meg az Egyesült Államok elnöke a Szovjetunió terjeszkedésének feltartóztatását célzó Truman-doktrínát, majd nem sokkal ezután indította útnak az európai újjáépítés programját, a Marshall-segélyt. E két döntő fontosságú lépés a szovjet expanziós törekvésekre adott globális gazdasági, ideológiai és katonai válasz volt. De Gasperi jól érzékelte, hogy az új amerikai vonal az olasz mérsékelt erők számára is biztonsági garanciákat jelent, s megnyitja az utat a radikális baloldallal folytatott együttműködés megszüntetése felé. (De Gasperi helyzetét némileg könnyítette, hogy az olasz szocialista párt kettészakadt, majd Nenni irányításával az OKP-val, illetve Saragat vezetésével a DC-vel történő együttműködést választotta.) Kihasználva az új fejlemények kínálta politikai lehetőségeket, a kormányfő nagy rádióbeszédben elemezte az ország helyzetét. Azzal vádolta a kommunistákat és a szocialistákat, hogy illojális magatartást tanúsítanak a kormánnyal és a kormánydöntésekkel szemben, annak ellenére, hogy ennek a kormánynak ők is tagjai. Ugyanakkor konkrét együttműködésre hívta fel a kormányon kívüli konzervatív és egyéb mérsékelt erőket. Ezt követően beadta kormánya lemondását, azzal a szándékkal, hogy az új kormány bázisát jelentősen kiszélesítve csökkenti a kommunisták súlyát.

1947. május 31-én De Gasperi kisebbségi, egyszínű kereszténydemokrata kormányt alakított, néhány független szakértő miniszter részvételével, számítva a konzervatív erők külső támogatására. Az új kormány azt is jelentette, hogy végérvényesen véget ért a CLN antifasiszta pártjainak az együttműködése, amely 1943-ban vette kezdetét. Az egyszínű kormány megalakítása kétségkívül nagy felelősség volt, mivel balsikere esetén a kormány feltehetően a radikális baloldal kezébe került volna, felvetve még a Mediterráneum stratégiai egyensúlya megbillenésének a lehetőségét is. Ettől függetlenül a baloldal tudomásul vette,

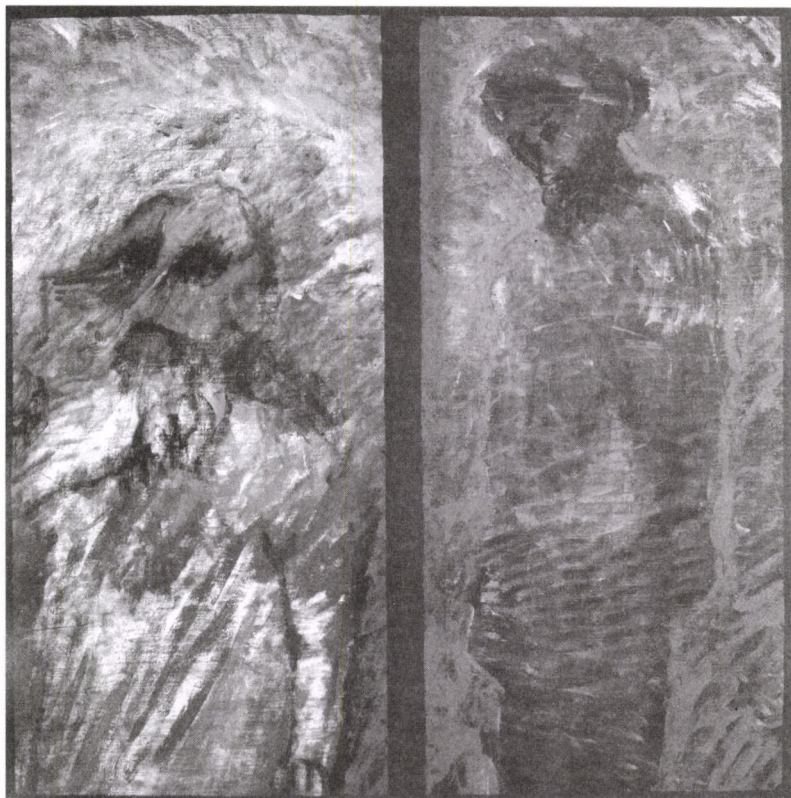
hogyan nem tagja a kormánynak, s annak egyáltalán nem kizárható, közeli bukásával számolt. A várakozásokkal ellentétben azonban a DC – támaszkodva a masszív amerikai támogatásra és segélyekre – megoldotta a pénzügyi válság legégetőbb kérdéseit, rövid időre megállította a megélhetési költségek emelkedését, a közvetett adók emelésével többletforrásokra tett szert, s sikerült a spekulációs tőkét átterelnie a termelési szférába. Az antiinflációs politika azonban elkerülhetetlenül a bérből-fizetésből élők helyzetét nehezítette, s ismét napirenden voltak a tüntetések, az összecsapások, annál is inkább, mivel az OKP így vélte korrigálni azt a hibáját, hogy a „kormányt kiengedte a néptömegek nyomása alól”. Az év végére a konfliktusok mindennaposakká váltak. A baloldali offenzívának a hatására néhány kisebb olasz párt képviselői úgy látták, hogy helyes lenne a kommunistákat visszavenni a kormányba, elkerülendő a polgárháborús helyzet kialakulását. Ezzel szemben az Egyesült Államok szerint Olaszországban „a fő kérdés nem az egyes politikai pártok közötti vetélkedés, hanem a demokrácia és a totalitarizmus közötti küzdelem” volt. Ennek megfelelően az amerikai külügy tájékoztatta római nagykövetét, hogy szívesen venné az olasz kormányban a lehető legnagyobb számban a mérsékelt baloldal, a centrum és a jobboldal képviselőit, mivel Olaszországban az együttműködés a demokratikus erők és a kommunisták között nem lehetséges, lévén végső céljuk összebékíthetetlen.¹³ Az alkotmányozó nemzetgyűlés mandátumának vége előtt (december) a Saragat vezette szociáldemokraták és a Republikánus Párt belépett a kormányba, ami az új alkotmány elfogadásával együtt jelezte, hogy Olaszország új helyezethez érkezett.

Az 1948. április 18-ára kitűzött általános választások – az egyre erősebben érezhető hidegháborús nyomás közepette – idejére mindenki számára teljesen világossá vált, hogy ez alkalommal nem arról volt szó, hogy egyik vagy

másik nagy politikai tábor szerzi meg a kormányzás jogát Olaszországban, hanem két társadalmi, két civilizációs modell közötti választás került napirendre. A baloldali szocialisták és a kommunisták a választásokra való felkészülés jegyében megalakították a Demokratikus Népfrontot (FDP), jelezve a helyzet drámaiságát, mintegy visszautalva a progresszív erők fasizmus elleni harcára. Lépésüket az is indokolta, hogy reményeik szerint a két párt együtt képes lehetett a többség megszerzésére és így a kormányalakításra. Ugyanakkor többé-kevésbé nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy ez az utolsó lehetséges a baloldalnak a hatalom alkotmányos megszerzésére. Az FDP-vel szemben a kereszténydemokraták, a szociáldemokraták és a republikánusok képviselték a másik meghatározó frontot. Mindenki számára világos volt, hogy a fő küzdelem a DC és az OKP között zajlik, a többiek mellékszereplők. Az FDP kampánya fő témájaként Olaszországnak a Vatikántól és az Egyesült Államoktól való függését, a nemzeti szuverenitás kérdését állította a középpontba, bár a belső problémák közül jó néhány egyéb kérdés is szolgálhatott volna erre a célra. A DC kiváló taktikai érzékkel használta ki azt, hogy az FDP megalakítása mintegy kijelölte az ellenfelet, csak egyfrontos küzdelmet kellett folytatnia. A DC ez alkalommal is számíthatott az egyház, illetve a női választók tömeges támogatására. Kampánya során azt hangsúlyozta, hogy az ateista, materialista kommunizmus ellen csak egy másik konzervatív tömegpárt, a DC képes a szabadságot, a keresztény civilizáció értékeit és a hazát megmenteni a kommunista fenyegetéssel szemben. Érvrendszerét támogatták a szovjet megszállás alatt lévő országokból érkező vészjósló jelek, melyek arra mutattak, hogy a nemzeti függetlenség, a demokrácia kérdései lekerültek a napirendről, s a nyugat-európaiktól teljesen idegen társadalmi modell alakul ki. Ráadásul ismét előkerült, hogy 1946-ban Togliatti elismerte Jugoszlávia jogát Goriziára, és

hogy a választások előtt egy hónappal a Négy Nagy közül egyedül a Szovjetunió utasította el Trieszt visszacsatolását Olaszországhoz.

Az Egyesült Államok is a DC által képviselt elképzelések segítségére sietett azzal (egyebek mellett)¹⁴, hogy világgossá tette az olaszoknak „amennyiben a hatalomba választanak egy olyan kormányt, melynek a domináns politikai ereje egy olyan politikai párt, amelyik a Marsall-terv (ERP) iránt ellenséges érzéseit folyamatosan hangoztatja, annyiban ezt úgy tekintjük, mint annak a bizonyítékát, hogy Olaszország nem kíván az ERP-ből részesülni. Információs programjainkon keresztül minden lehetségest megteszünk azért, hogy felvilágosítsuk az olasz népet, a választás az övé, de ez választás a demokrácia és a zsarnokság között.”¹⁵ A választások drámai jelentőségét jól érzékelteti, hogy az amerikai külügyminiszter számára készített összefoglaló így ír egy héttel az esemény előtt: „Annak a lehetősége, hogy az Olasz Kommunista Párt elégséges többséget érjen el az április 18-i választásokon, (...) jelentősen mérséklődött. Nagymértékben csökkent a párt képessége arra, hogy aktív jugoszláv segítség nélkül sikeres, széles körű felkelést robbantson ki. Amennyiben a kommunisták nem kapnak jelentős külső segítséget, a kormány most elég erősnek tűnik ahhoz, hogy meghiúsítson minden, a megdöntésére irányuló széles körű lázadást. Pillanatnyilag nem lehet megmondani, hogy a Kreml a választások előtt vagy után kirobant-e lázadást jelen körülmények között. Amennyiben a kommunistáknak nem sikerül képviselőkhöz jutniuk az új kormányban, amint az most valószínűnek tűnik, újabb sztrájkokat és szabotázsokat hajtanak végre, hogy tönkretegyék az újjáépítési programot és diszkreditálják a kormányt. Az elmúlt hónapok folyamán az olasz fegyveres és biztonsági erők komoly mértékben megerősödtek (...) ugyanakkor a kommunista félkatonai erők meggyengültek, és bizonyos mértékig szétzilálódtak annak következté-

PRÓFÉTA, 1993

ben, hogy a kormány felszámolt számos titkos fegyverraktárt, és elfogott külföldről érkező fegyverszállítmányokat. (...) Végül, és talán ez a legfontosabb, az olasz tömegek ma kevésbé, mint valaha hajlanak arra, hogy kommunista felkelést támogassanak, és magatartásukban egyre inkább kommunistaellenessé válnak.”¹⁶

A választópolgárokat sikerült meggyőzni a tét nagyságáról, amit jól bizonyít, hogy a választásra jogosultak

92,3%-a jelent meg az urnák előtt. Az FDP 31%-ot és 183 képviselői helyet kapott, szemben a DC 48,5%-ával és 304 mandátumával. A Saragat vezette szociáldemokraták 33 mandátumhoz jutottak. A többi képviselői helyen a különböző mérsékelt jobboldali pártok osztoztak, nem sorolva közéjük az első alkalommal megjelenő újfasiszta Olasz Szociális Mozgalom 6 mandátumát. A választások eredményeképpen a DC abszolút többséghez jutott, De Gasperi azonban úgy döntött, hogy továbbra is megőrzi négypárti koalícióját a liberálisokkal, republikánusokkal és a szociáldemokratákkal, a lehetőségek határain belül kiterjesztendő társadalmi bázisát. A kereszténydemokrácia győzelmét követően a társadalmi modellváltás kérdése vagy harminc évre lekerült a napirendről Olaszországban.

M. SZEZENI GÉZA

Jegyzetek

- 1 Vö. Giuseppe Mammarella: *L'Italia contemporanea* (UPM) 85–87. l.
- 2 *Crucial elections in Italy* – in Top Secret Summary for the Secretary in <http://www.gwu.edu/~NSAEBB>
- 3 Uo.
- 4 Shepard B. Clough/Salvatore Saladino: *A history of modern Italy, documents readings & commentary*. Columbia University Press, 1968. 537. l.
- 5 M. Szebeni Géza: *Gondolatkísérlet a szovjet birodalom felbomlásáról* in Tiszta. 2001. 1. sz.
- 6 A fasiszmus alatt, börtönbüntetését követően, a Vatikán szerény díjazású könyvtárosaként élt.
- 7 Gergely Jenő: *XIII. Leó és a keresztényszocializmus* in <http://www.hhc.hu/katolikus/vigilia/9811ger.html>
- 8 Vö. P. Togliatti beszámolója az OKP 5. kongresszusán. in Shepard B. Clough/Salvatore Saladino i. m. 537. l.
- 9 A. De Gasperi: *Discorsi politici*, 2 vol. Edizioni Cinque Lune, 1956 109. l.
- 10 Gergely Jenő: *A pápaság története*, Bp., 1984. 359. l.
- 11 Lásd: <http://www.cia.gov./csi/books/princeton/index.html>

- 12 *Top Secret Summary for the Secretary* in <http://www.gwu.edu/~NSAEBB>
- 13 *Top Secret Summary for the Secretary* in <http://www.gwu.edu/~NSAEBB>
- 14 *Vö. CIA interventions since WW II.* in <http://members.aol.com/bblum6/italy1.htm>
- 15 *Top Secret Summary ...*
- 16 Uo.

K: Skultoty Gaba

(477) 3231

M: Történelmi áttekintés

Ar

NAGYDOBRONY

M Egy legenda kérdőjelekkel

Ennek a Záhonytól keletre, a Tisza túloldalán fekvő szín magyar falunak a neve évtizedeken át volt fogalom a nyugati magyar emigráció szemében. Trianon óta Csehszlovákiához, az első bécsi döntést követően Magyarországhoz, 1944 után a Szovjetunióhoz tartozott, ma Ukrajnához – az állami hovatartozásnak a lakosság feje fölött a világpolitika önkénye általi fordulat-sorozata kevés tájat sújtott ilyen elemi erővel. A Vörös Hadsereg behatolása óta a világtól évtizedekre hermetikusan elzárt területről 1955-ben röppent fel a hír, hogy a szovjet uralom berendezkedése idején, 1946 júliusában, a falut, egy beszolgáltatási ellenállást megtorlandó, a megszálló hadsereg elpusztította. „Nagydobrony nincs többé. Egy addig ismeretlen Oradour, Lidice” – járta be a hír a nyugati magyar emigrációt, általános döbbenetet okozva. A kettős vasfüggöny az állítólagos mészárlás megerősítését, a történet hitelesítését lehetetlenné tette. Csak a magyarországi rendszerváltáshoz közeledő és a Szovjetunió összeomlását közvetlenül megelőző években derült, derülhetett ki a valóság: tévedésről, valahol a forrásnál támadt félreértésről lehetett szó. A hír rémhír volt: a szovjet hadsereg számtalan kegyetlenséget követett el, de akkor, Nagydobronyban, semmi sem történt.

Magyarországon, a Kárpát-medencében a közvélemény minderről semmit sem tudott. Sem a hírt nem ismerte, sem cáfolatát. Nyugaton viszont tartotta magát az évtizedes hír. Annak cáfolata, a való helyzet feltárása két-

A kárpátaljai magyarság
helyzetéről

kedésbe, ellenállásba ütközött. Ebben jutott szerep e sorok írójának, Balla Gyulával, a budapesti akkori Magyarágkutató Intézet munkatársával együtt. Hol megosztva a feladatot, hol közösen fellépve.

Nézzük közelebbről az előzményeket.

A kutató, amikor publikál, azt csak a tárgyáról szerzett ismereteinek az utolsó állása szerint teheti. Ennek az alapvető szabálynak a jegyében született az a tanulmányom, amelyet 1980-ban a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör (SMIKK) kívánságára készítettem. Az alkalmat a kör őszi luganói konferenciájának a témája szolgáltatta: az egyhetes találkozó a trianoni határokon kívül rekedt magyarság szellemi életének a felmérését tűzte ki célul. A térségből származó, annak ügyeit ismerő és a Szabad Európa Rádió külpolitikai szerkesztőjeként a kellő forrásokhoz is feltehetően hozzájutó közíróként nekem jutott a feladat: a szovjet uralom alá került kétszázézes kárpátaljai magyarság helyzetének a feldolgozása. A téma Nyugaton és Keleten egyaránt ismeretlen volt. Nyugaton – talán a rendszerváltást megelőzően, az 1989-ben elhunyt, erdélyi Illyés Elemér kivételével – érdemben senki sem foglalkozott vele, Magyarországon és a Kárpát-medencében pedig az ügy szakértői, élen a budapesti Magyarágkutató Intézet munkatársaival, nem írhatták meg, amit hitelesen tudtak. A Luganóban előadott tanulmányom, amelynek ismereteit Nyugat-Európa számos helyén volt alkalmam előadni és amely a SMIKK kiadásában nyomtatásban is megjelent, mind az emigrációban, mind idehaza, szakmai körökben nagy figyelmet keltett. Megelégedésemre szolgált az az osztatlan egyetértés, jóváhagyás, amit, akkor még bizalmas utakon, mind Budapestről, mind Ungvárról kaptam. Pedig a feladatom nem volt egyszerű: a kettős vasfüggönyön át hiteles képet alkotni a legkiszolgáltatóbb és a magyar kommunista kormányzat által mindvégig agyonhallgatott kisebbségünkről. Segítségül szolgált a Szabad Európa Rádió alapos újság-

archívuma és a Szabadság Rádió ukrán osztálya. Az igazi forrásanyagot azonban Solymosi Sándor, Munkácsról származó budapesti barátom szolgáltatta: beszerzett Kárpátaljáról újságot, folyóiratot, minden elérhetőt, ami magyar nyelven ott megjelent, és kijuttatta hozzám Münchenbe. A sors fintora, hogy amikor a magyarországi rendszerváltás idején ezt az Ungváron és más kárpátaljai helyeken nyomtatott anyagot, annyi mással együtt, felajánlottam a Széchényi Könyvtárnak, azt nagy örömmel vették. Kiderült: szovjet testvériség ide vagy oda, majdnem semmi sem volt meg nekik.

A Luganóban, más kontribúciókkal együtt, elhangzottakat tartalmazó könyvben húsz oldalon tárgyalom Kárpátalját. E húsz oldalnak mindössze két szava bizonyult tévesnek. „A törzsében színmagyar – nyilván újjáépített – Nagydobronyban” – írom a 130. oldalon. Pontosan emlékszem, mennyire haboztam a „nyilván újjáépített” szavak közbeiktatásánál. Valaminél, amiről nem volt semmilyen bizonyítékom, de amit akkor lehetetlennek éreztem, legalább így, meg nem említeni. A nyugati magyar politikai irodalomba annyira tényként ivódott be Nagydobrony 1946. évi szétbombázásának a híre, hogy a nagyközség nevét csak úgy, minden megjegyzés nélkül, érzésem szerint nem írhattam le. Ugyanúgy ténynek számított, mint Recsk, amelyről az egyetlen Nyugatra sikeresen kimenekült szökevénynek is alig-alig hittek, de Magyarországon belül is csak kevesen tudtak arról, hogy az ország szívében szibériai mintájú, titoktartással és félelemmel körülvett kényszermunkatábor működik. Nagydobronyról pedig olyan hírek terjedtek el a nyugati magyar lapokban, hogy „nevét még Kárpátalja lakosai is csak rettegvé merik kijelenteni”.

A Kádár-korszak vége felé, lassan, de csak-csak jöttek kétséget támasztó értesülések. A cáfolat, a helyreigazítás feladatát, bizonyító erővel, Balla Gyula vállalta. A szomszédos Eszenyből származó kisebbségkutató a helyszínt be-

járva, szakmai alapossággal dokumentálta, hogy 1946 ama júliusi napján Nagydobrony a legnormálisabb hétköznapi életét élte. Tanúkat idéz, akik semmiféle rémtettéről, pusztításról sem tudnak. Erről senki még csak nem is hallott, az anyakönyvek pedig a nevezetes dátum napjain történt születésekről, esküvőkről, temetésekről tanúskodnak. Amit tehát a Vörös Hadsereg legbarbárabb kárpátaljai tetteinek hittük, nem történt meg.

Akkor honnan eredt a hír? Mi vagy ki a forrása annak, ami az ötvenes évek második felében a nyugati világban elterjedt? Ennek igyekeztem, már az első kétségek felmerülésekor, utánajárni.

A kiindulási pont 1955. január 15. Ekkor jelent meg Amerikában, magyar szerkesztésben és magyar szerzőktől, egy angol nyelvű kiadvány, amely felsorolja az úkori történelem kiemelkedő politikai vérengzéseit. Ebben tizenkét sort szentel egy magyar eseménynek „Russian executed massacre in Nagydobrony” címmel. Az alcím: „A Hungarian Super-Lidice”. A kiadvány szerkesztője, Stephan Sisa, vagyis Sisa István kerek négy évtizeddel később Juhász Gyula, a budapesti Magyarországtudományi Intézet igazgatója kérdésre válaszolva írja (a levél kelte 1989. október 30.): „az eredeti tájékoztatást” Hokky Károly volt nagyszülősi parlamenti képviselőtől, a prágai törvényhozás korábban volt szenátorától kapta. Hokky a hírt beépítette az Amerikában megalakított Kárpátaljai Magyarok Szövetségének *Cseberből-Vederbe* című időszaki lapjába. A „Kárpátalja – lándzsahegy Nyugat felé” című cikket „Ruthenia – Spearhead toward West” cím alatt angolra is lefordították. Magát a lapot Sisa az általa alapított Emigrációs Sajtóarchívum mellékletének nevezi. E sajtóarchívum *Tájékoztató Szemléje* – írja levelében – számozott példányokban, kizárólag magyar emigráns vezetők és diplomaták bizalmas tájékoztatására készült. Levele szerint a Nagyszőlősről 1944 őszén a szovjet hadsereg elől elmenekült és e hír továbbítá-

sakor már az Egyesült Államokban élő Hokky lett volna, ha nem is az első, de az első közötti továbbító hírforrás.

Sulyok Dezső, a háborút közvetlenül követő koalíciós évek neves politikus, a Magyar Szabadság Párt volt vezetője, ugyancsak amerikai emigránsként, más forrást idéz. Még néhány hónappal Sisa kiadványának megjelenése előtt adta közre visszaemlékezéseit. A *Magyar Tragédia I.* cím alatt megjelent könyvét „a nagydobronyi vértanúk emlékének” ajánlotta. Az állítólagos atrocitás leírásához fűzött 116. számú lábjegyzetében „a tragikus esemény nyomozásában magyar oldalról részt vett Andreánszky István leírására és a rendelkezésre bocsátott jegyzőkönyv másolatára” hivatkozik.

Ki Andreánszky István, és mi volt az ügyben a szerepe?

A háború utáni években a magyar szociáldemokrata párt tagja és a *Népszava* munkatársa. Vas Vilmos, kollégám a Szabad Európa Rádió szerkesztőségében, Andreánszkyt így jellemezte: „a szociáldemokrata párt balszélén állt, ahogy én a jobbszélén. Ma, 1988 májusában, súlyos beteg, rákban szenved”. A Bécsben élő és azóta elhunyt Vándor Györgyi író-újságíró, a Rajk-per egyik meghurcoltja ugyanakkor kérdésemre azt mondta róla: „A *Népszava* vezető rendőrségi riportere volt, amivel akkor nem bíztak meg akárkit. Én akkor mint újságíró-ideálomra tekintettem rá. Megbízható, komoly embernek számított, nem volt linkelő típus. Hogy 1946-ban felnagyított volna valamit, ki tudja? Őt is bebörtönözték, akárcsak engem, mint trockistát. Nevetséges volt, szinte nem is tudtam, ki volt Trockij. Andreánszky ma Brüsszelben él, most is vagy kétszázötven emberrel levelez. Ha hozzá fordul, örülni fog, és biztosan szívesen áll rendelkezésére.”

Nyomban írtam Andreánszkyknak. 1988. június 6-i keltezésű, szívélyes hangú, terjedelmes válaszában örömét fejezte ki, hogy Kárpátjával foglalkozom. Az a vidék neki

„nem egy táj csupán”, hanem „szülőföldem és hazám”. „Nagyapám ott volt református pap és kikerült a családból lelkész Nagydobronyba is, Csapra és máshová Kárpátalján.” Kérdésemre a válasza: „Az ötvenes években Sulyok Dezsővel volt levélváltásom készülő könyvemmel kapcsolatban. Amint visszaemlékszem, ő amerikai újságból értesült a Nagydobronyban történekről. Közöltem vele ez ügyben jóval korábban szerzett értesülesem. Pár év előtt, mikor először mentem itt kórházba, ahol műtétet hajtottak végre, előzőleg megsemmisített iratok közé került a Sulyokhoz intézett válaszevél”.

Tovább szívóskodtam. Újabb levelemben utaltam valamilyen tévedés vagy eltúlzás lehetőségére, „ami senkire sem szégyen, hiszen ki-ki, ilyen vagy olyan, megbízható vagy annak tűnt, a helyszínen viszont le nem ellenőrizhető forrásra volt utalva”. „Próbálj visszaemlékezni, mik voltak és milyen helyről származtak az értesüleseid.” Talán nem ott és nem akkor történt valamilyen atrocitás, lehetségesek az összetévesztések. Erre szeretnék fényt deríteni, segítséget nyújtana a forrásai megnevezése. „Minden idevonatkozó dokumentáció az ügy tárgyilagossággal való tisztázását szolgálná, ha ilyen még irataid között található. Saját visszaemlékezésed lenne a legérdekesebb” – igyekeztem tőle csak-csak megtudni valamit 1988. július 14-i, Münchenből írt levelemben.

Újabb hosszú, barátságos hangú levelet kapok. „Ami a nagydobronyi ügyet illeti, Sulyok könyvének megjelenése előtt már bejárta a világot. Ezt az ügyet Visinszkynek egy tengerentúli útja során az orra elé dörgölték, és Berija odaszólt Rákosinak, hogy utaztassanak Magyarországról fiatalokat Nagydobronyba, s ilyenténképp verjék vissza annak híret, hogy ott a parasztek nem akartak a kolhozba vonulni, fellázadtak, és bombázták Nagydobronyt.”

Állapota romlott. 1989 februárjában még megköszönte egy újságcikludeményemet. Az 1911-ben Mezőlaborcon szü-

letett Andreánszky István 1989. október 19-én Brüsszelben elhunyt.

Vajon megtudunk-e valaha valamit arról, honnan is indult el útjára századunk magyar történelmének alighanem legnagyobb álhíre? Amely, a körülmények ismeretében, hihető volt, csak éppen nem volt igaz.

SKULTÉTY CSABA

Bibliográfia

Skultéty Csaba: *A kárpátaljai magyarság szellemi élete (1945–1980)*. Magyar Mérleg III., Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, Zürich 1980. 121–142. l.

Exiled Europe, Review, New York, April 1955.

Dr. Sulyok Dezső: *A magyar tragédia* I. rész. A szerző kiadása, Newark, N. J. 1954.

Dátum, szabadelvű politikai napilap, Budapest. 1989. szeptember 26.: Nagydobronyi mézszárlás; 1989. szeptember 29.: Egyetlen szó sem igaz, a nagydobronyi mézszárlás: rémhír. (Interjú Skultéty Csabával és Balla Gyulával.)

Balla Gyula: *Nagydobrony – egy falu, amely a térképen is megtalálható*. Magyarságkutatás, Évkönyv, Budapest, 1988.

Móricz Kálmán: *Nagydobrony*. Hatodik Síp Alapítvány, Ungvár–Budapest, 1999. 70. l.

K: Timon Sander
Közl: Sartre

Cím

SARTRE ÉVSZÁZADA?

Politikai arckép

Ezzel a címmel – de kérdőjel nélkül – jelent meg Bernard Henry-Lévy 600 oldalas könyve Sartre halálának huszadik évfordulójára. A szerző egyfajta párizsi Tamás Gáspár Miklós – egyébként intellektuel körökben őt is rövidítve, mint BHL-t említik –, aki ugyan filozófusnak mondja magát, de filozófiai szakmunkát még nem adott ki kezei közül, annál több politikai publicisztikát, kulturális beszámolót, vitairatokat, képzőművészekről tanulmányt stb. írt; mellesleg tévés sztár is. BHL arról is nevezetes, hogy a hetvenes évek közepén egyike volt azoknak az „új filozófusoknak”, akik támadást indítottak a marxizáló és szovjetbarát francia értelmiségiek ellen, ezek között Sartre kiemelkedő helyen szerepelt, mint a baloldali idiotizmus legszebb példája. Sartre ugyanis ekkor a francia maoisták patrónusa és agitátora volt, időnként az utcán árulta a „Nép Ügye” című újságjukat, és a Renault gyár előtt agitált a munkásforradalom érdekében.

1999-ben jelent meg Annie Cohen-Solal Sartre-életrajza, tulajdonképpen halála óta az első átfogó, értékelő életrajz, amely a közelmúltban megjelent magyarul is. Keletkezett néhány kisebb tanulmány Sartre életművének egy-egy részletéről, jelezvén, hogy valami változóban van.

Sartre 1980-ban bekövetkezett halála után ugyanis csönd támadt – a temetés egyébként óriási tömegdemonstráció volt –, feltehetőleg életének utolsó tíz évében kialakult abszurd politikai nézetei és a halála óta bekövetkezett változások fényében egyre nevésegebbnek látszó gya-

korlati akciói miatt. A kommunizmus összeomlása Sartre alapfelfogását is puszta illúziónak leplezte le.

A kérdés az, hogy a két könyv és a körülöttük kialakult vita rehabilitációt jelenthet-e Sartre számára? Ezt kétkelem, azonban a feltámadt érdeklődés alkalmat adhat arra, hogy áttekintsük a múlt század egyik, szellemileg leghatásosabb alakjának munkásságát, legalábbis annak egyik szelétét.

Kétségkívül Sartre hatalmas szellemi kapacitással rendelkezett, majdnem páratlan az, hogy több műfajban – filozófia (*A lét és a semmi*), regény (*A szabadság útjai*), dráma (*Zárt tárgyalás*, *Pizkos kezek*, *Az ördög és a Jóisten* stb.), irodalomtörténet (*A család hülyéje*, *Flaubert*), politikai esszé és pamflet, továbbá számtalan eltérő témájú tanulmány és vitairat stb. formájában – fejtette ki nézeteit.

Életében a legsikeresebb szerzők egyike volt, műveit minden nagyobb nyelvre lefordították, drámáinak bemutatása hatalmas eseménynek számított, konferenciáin rendszeresen tömegjelenetek voltak stb. A „létező szocializmus” ideológiai vezetői számára Sartre mindig – még társutas időszakában is – kényelmetlen szövetséges volt, akivel szemben bizonyos távolságtartás volt ajánlatos.

Magyarországon is alig van jelen, egy-két kisebb filozófiai művét adták ki az utolsó tíz évben, tudomásom szerint a középiskolák egy részében ajánlott olvasmány néhány kisebb prózája (*A fal mögött*, *Egy vezér gyermekkorára*), nyilván az antifasizmus irodalmi példájaként.

1945 előtt Sartre jelenléte a francia kulturális életben nem számottevő. Néhány – kódolt jelentésű – színdarabját bemutatták a megszállt Párizsban; az ellenállási mozgalomban csak jelképesen vett részt. 1945-ben azonban egy csapásra a szellemi élet központjába került. Az egzisztencializmus a háború utáni nemzedék első nemzetközi méretű divatja lett. Sartre filozófiájának népszerűsített változata, *Az egzisztencializmus, mint humanizmus* hihetetlen

karriert futott be, valamennyi jelentősebb nyelvre lefordították – még magyarra is – a szellemi vasfüggöny lecsapódása (1947) előtt. Sartre a rá jellemző gyorsasággal még több népszerű tanulmányt is megjelentetett: *Mi az irodalom? A zsidókérdésről* – ugyanakkor saját folyóiratot is indított *Les Temps Modernes* címen, amely a kialakult heves viták során folyamatos fórumot biztosított számára. Ekkor még jelentős személyiségek – Camus, Merleau-Ponty – álltak mellette. Sartre kultuszfigurává és idegenforgalmi látványossággá vált elsősorban az ifjúság számára.

Mivel nyilatkozatai és műveinek egyes részletei baloldali álláspontot képviseltek és helyenként a marxizmussal polemizáltak vagy egyetértettek, nem maradhatott el a Francia Kommunista Párt reakciója sem. Az ellentámadást R. Garaudy vezette, és bevetették Lukács Györgyöt is, aki 1948-ban sebtében megírt egy bőbeszédű, felületes pamfletet *Egzisztencializmus vagy marxizmus* címmel, majd 1949 elején néhány konferenciát is tartott Párizsban, személyes találkozásra azonban nem került sor. Az ellentámadás csúcspontja a Szovjetunió által szponzorált Wroclavi Békekongresszuson következett be, ahol Fagyjev – a Szovjet Írószövetség elnöke – írni tudó sakálnak, majd hiénának nevezte Sartre-ot (1948. december), aki egykedvűen fogadta a balról jövő kritikákat. Ezután megpróbálkozott egy politikai tömegmozgalmat beindítani. Az *Összefogás a forradalmi demokráciáért* elnevezésű szervezet elsősorban a baloldali értelmiségre és a diákság egy részére támaszkodott, azonban néhány nagygyűlés után nyom nélkül kimúlt.

Ezután, 1950–1951-ben Sartre visszavonult a látványos politizálástól, cikkeiben ugyanakkor az aktuális témákról folyamatosan baloldali polémiát folytat – Henri Martin-ügy, koreai háború stb. Megromlik a viszonya két legjelentősebb szövetségeseivel, A. Camus-vel és Merleau Pontyval. A nézetkülönbségek egy része a szovjet munka-

táborok megítélése körül folyt. Egyre több adat került napvilágra azok méreteiről és egyes táborok megsemmisítő jellegéről, és kezdtek összehasonlítások megjelenni a náci és szovjet rendszer között. Sartre végig kitartott amellett, hogy a szovjet táborokban a pozitív elem – a munkára nevelés, a kollektív tudat erősítése – a meghatározó, ezért nem lehet összehasonlítani a náci haláltáborokkal.

Sartre-nak a kommunista mozgalomra vonatkozó nézeteiben újabb változás következett be 1952 vége felé. Ekkor jelent meg *A kommunisták és a béke* című terjedelmes tanulmánya, amely a francia belpolitikából kiindulva elkerülhetetlennek tartotta – a baloldali értelmiség számára – a szövetségre lépést a kommunista párttal, mert csak így látta biztosíthatónak az együttműködést a munkásosztállyal, „ami egyébként egyetlen garanciája a béke megőrzésének”. Ekkor kezdődött és 1956 októberéig tartott Sartre „társutasi” kapcsolata. Társutasnak nevezték azt az értelmiségit, aki formálisan nem lépett be a kommunista pártba, de a lényeges kérdésekben egyetértett annak politikájával, és hajlandó volt ilyen irányú propagandamunkát folytatni. Részt vett a Bécsben 1952 decemberében tartott – a szovjetek által inspirált és pénzelt – Béke-világkongresszuson, ahol a legünnepeltebb vendég volt. Kezet rázott Fagyjevvel, aki négy évvel korábban lehiénázta, tartós barátságot kötött Ilja Ehrenburggal – a túlélőművésszel – és a békemozgalom többi kirakatemberével, Nerudával, Andersen Nexóval stb.

Minde a sztálinizmus utolsó napjaiban történt, néhány héttel a Slánsky-per után, ahol tíz régi, hithű kommunistát végeztek ki, köztük olyanokat is (A London, O. Katz), akiknek igen szoros kapcsolataik voltak a francia kommunista párttal, és szoros barátság fűzte őket több baloldali francia értelmiségéhez. Moszkvában javában folyt a letartóztatott Kreml-orvosok „kihallgatása”, illetve a kínzásukkal egybekötött vád alakíthatása. Az egésznek a kommunista

sajtó nem is lepezett antiszemita alaphangot adott. Mind ezekre – a demokratikus alapjogok sérelmére máskor oly érzékeny – Sartre nem reagált.

Ugyanebben az időben konfrontálódott Sartre a *Pizkos kezek* című drámájának kommunista megítélésével. A drámát Sartre 1948-ban írta. A cselekmény a II. világháború vége felé egy meg nem nevezett kelet-európai (?) országban játszódik, amelyet már megközelítettek a szovjet (?) csapatok. A helyi kommunista párt egyes vezetői különféleképpen ítélik meg az összefogás szükségességét a még hatalmon lévő „reakciós” erőkkel. A tiszta forradalmár Hugó és a sokat próbált vezető káder Hoederer konfliktusán keresztül elméletileg reálsan tárul fel a kommunisták taktikája, amelynek egyik eleme, hogy a korábban jó helyen álló elvtársat a körülmények változása miatt – és ha ő elég gyorsan nem vált – likvidálni kell. A darab – talán Sartre legjobb drámája – többféle interpretációt tesz lehetővé, Hugó lehet hőbörgő anarchista, vagy tiszta, morálisan is felsőbbrendű forradalmár, Hoederer lehet sokat próbált, mindig a forradalom végcélját szem előtt tartó jó elvtárs, vagy cinikus apparátcsik. Az ötvenes évek elején a rendezők érthető módon a második változatot preferálták, a szerző rosszallása ellenére; Sartre ezért példátlan lépésre határozta el magát, a darab szerzői jogait a helyi kommunista pártra ruházta át, amely dönthetett a darab engedélyezése vagy betiltása mellett. (Ezt a darabot az 1970-es években itthon megjelentetett két-kötetes drámagyűjteményben sem engedte felvenni a hivatalos kultúrpolitika.)

1954-ben Sartre – a szovjet írószövetség meghívására – többhetes utazást tett a Szovjetunióban, amelyről lelkes és részletes beszámolókat írt egy napilapban. Többek között „a kritika teljes szabadságáról” amelyet a dolgozók nap mint nap gyakorolnak, az új típusú szovjet emberről, aki természetes módon a közösséget szolgálja stb. Húsz évvel később egy interjúban Sartre elismerte, hogy hazudott,

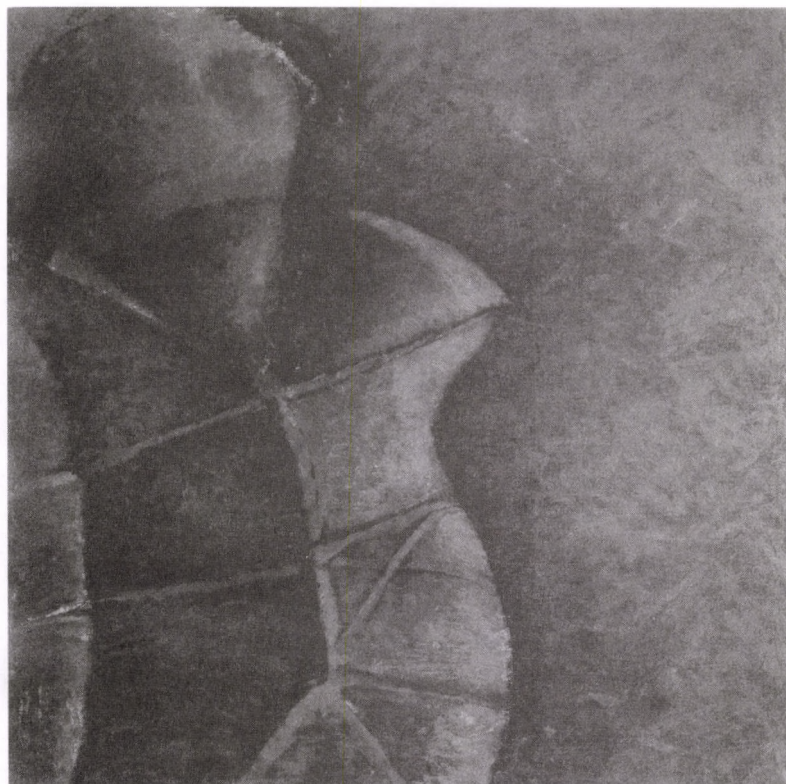
de arra is hivatkozott, hogy a cikkek egy részét – betegsége miatt – Jean Cau, akkori titkára írta.

Az SZKP. XX. kongresszusa és a Hruscsov-beszámoló óriási megrázkódtatást okozott a francia baloldali értelmiség körében. Sartre szokásától eltérően erős késéssel reagált, már a magyar forradalom napjaiban egy interjúban „óriási hibának” nevezte Sztálin bűneinek feltárását, szerinte először az életszínvonalat kellett volna jelentősen felemelni, mielőtt a valóságot megismertetik a néppel. Ekkor nevezték el Sartre-ot az utolsó francia sztálinistának.

Úgy tűnt először, hogy az 1956-os magyar forradalom irányváltoztatásra kényszeríti. Nyomban elítélte az orosz beavatkozást, a *Temps Modernes* tripla számot jelentetett meg „Sztálin árnyéka” mottóval. Néhány hónappal később azonban már sokkal árnyaltabb megfogalmazások jelentek meg, és szó sem volt már teljes szakításról: „... a helyzetből bizonyos kényszerűség adódott, egyfajta szerencsétlenség (!) a forradalomra nézve, ez azonban nem lehetetlenítette el a szocializmust”. Megjegyezte még, hogy a magyar nép még „éretlen” volt egy „valódi” szocialista forradalomra. Ebben valóban igaza volt.

Eközben folyt Algériában a harc az elszakadásért, és Sartre több publikációban igyekezett segíteni a felszabadító mozgalom sikerét és leleplezni a francia hadsereg kegyetlenkedéseit, amit a foglyok és a polgári lakosság ellen követtek el. Emiatt rendkívül népszerűtlen lett bizonyos körökben, és két robbantásos merényletet is követtek el lakásai ellen.

A hatvanas évek elején érdeklődése a harmadik világ felé fordult. Utazást tett Kubában, ahol több hosszabb beszélgetést folytatott Fidel Castróval. Megint lelkes beszámolókat írt a kubai tapasztalatairól, melynek summázatául kijelentette, hogy „Kubában közvetlen demokrácia van”. Lelkesedése lehűlt, amikor a hatvanas évek közepén né-

TORZÓ, 1994

hány kubai író t börtönbe csuktak írásaik miatt. 1970-ben bejelentette, hogy szakít a kubai rezsimmel.

Eközben részt vett az úgynevezett Russel-bíróság munkájában, amely az amerikai hadsereg Vietnamban elkövetett emberiség elleni cselekmények kivizsgálására alakult.

Lassan újra felvette a kapcsolatot szovjet íróbarátaival, (I. Ehrenburg, J. Szimonov), majd a hatvanas évek ele-

jén több, hosszabb utazásra került sor a SZU-ban. Sartre az utazásokról pozitív beszámolókat írt, néhányszor tiltakozott is, különösen, ha írók elleni retorziókról volt szó, amelyek ekkor napirenden voltak a Szovjetunióban (Szinjavszkij-Daniel-per, több író és disszidens erőszakos pszichiátriai kezelése, emigrálásra kényszerítés), ezek azonban szolid dohogások voltak azokhoz a harsány és vitriolos kirohanásokhoz képest, amelyeket a francia belpolitika egyes neki nem tetsző eseményeinél használt. Sartre néhány évvel később elismerte, hogy a cikkei nem feleltek meg a valódi benyomásainak; ezzel kapcsolatban arra hivatkozott, hogy nem illendő az udvarias vendéglátókat sértegetni, továbbá „nem kell elkészeríteni Billancourtot” (Billancourt Párizsi munkáskerület, a Francia Kommunista Párt szilárd bázisa), vagyis nem lehet megírni a valóságot a Szovjetunióról, mert ezzel aláásná a munkásosztálynak a kommunizmusba vetett hitét.

1968 Sartre politikai gondolkodásában is jelentős változásokat indított el. Természetesen teljes erővel belevetette magát a párizsi diákmozgalmakba, több beszélgetésen vett részt, és előadásokat is tartott a Sorbonne-on, mégis bizonyos felfogásbeli különbségekre utalt, hogy egyik konferenciája előtt a szónoki emelvényen egy cédulát talált, amelyen az állt: „Sartre, légy rövid.” Számos interjút és cikket írt a mozgalom igazolása és radikalizálódásának érdekében. Az egyik interjúban így foglalta össze álláspontját: „A diákok egyetlen kapcsolata az egyetemmel az, hogy azt össze kell törni, és ennek érdekében csak egy megoldás van, le kell menni az utcára”.

A Francia Kommunista Párt magatartását – ami gyakorlatilag köntörfalazásból és halogatásból állt – élesen elítélte. Ezt még tetézte a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása Csehszlovákiába – amit a FKP elkerülhetetlen lépésnek minősített –, ezután Sartre ellenforradalmi pártnak nevezte és minden kapcsolatot megszakított vele. En-

nek ellenére 1969 januárjában elment Prágába, ahol még nem sikerült gleichschaltolni a kultúrát – és egy interjúban igen árnyaltan fogalmazva, de kritizálta a megszállást.

Ezek az események érlelték meg benne azt a meggyőződést, hogy a forradalom lehetőségeit máshol kell keresnie, és ehhez jó alkalmat nyújtott az ekkor párizsi központtal beindult maoista mozgalom, amely magához vonzotta a trockisták és anarchisták egy részét is. A mozgalom csak abban volt egységes, hogy a kapitalizmust szét kell zúzni, és elsősorban a felépítménnyel – állami szervek, rendőrség, egyetemek stb. – kell kezdeni. A nyugati maoizmus, mint politikai, szellemi irányzat annyira abszurd valami, aminek megmagyarázása még harminc év után is nehézségeket okoz. Tudomásom szerint komoly tudományos feldolgozása sem történt meg. Mindenesetre Sartre Philipp Gavival és Pierre Victorral (Benny Lévy) két éven át folytatott beszélgetésben indokolja is irányváltását. A Sartre által adott számtalan interjúkötet közül ez az összegező *A forradalom indokoltága* című kötet mutatja be Sartre utolsó irányváltását. Eszerint mivel a Szovjetunió nem képviseli sem a forradalmat, sem a proletariátust, és ez jellemző a többi kommunista pártra is, ezért olyan erőket kell keresni, amelyek a forradalmi harcot továbbviszik. Szerinte ennek lehetőségei Kínában megvannak, mert ott „közvetlen demokrácia” van, a kínai párt a forradalmat nem taktikai eszközként kezeli, és radikálisan halad a társadalmi átalakulás útján. Helyesli azt a gyakorlatot is, hogy az értelmiséget időnként fizikai munkára kötelezik. Ekkor Kína már túl van az első nagy maoista kísérleten, a „Nagy Ugráson” (1959–1961), amely kb. 50 millió halottat „eredményezett”, és benne volt a „kulturális forradalomban”, ami ismét gazdasági káoszba sodorta az országot, és milliókat alázott meg, fosztott meg szabadságuktól és családjuktól stb. Ezekről az eseményekről a jól tájékozott francia sajtó is beszámolt, de Sartre és társai ezt nem akarták meghallani, az

elfogult burzsoá sajtó túlzásaiként állították be, illetőleg körömfont magyarázatokkal próbálták igazolni az igazolhatatlant. Azóta számos személyes beszámolóból tudjuk, hogy gyakorlatilag mit jelentett az értelmiség átnevelése.

Sartre ebben az időben – 1972–1974-ben – több, ma már száználmasan nevelésnek tűnő akcióban vett részt. Mivel a szerkesztőket többször letartóztatták – majd nyomban elengedték –, elvállalta a „Nép ügye” című újság főszerkesztőségét, ő ugyanis mentességet élvezett, amit de Gaulle államelnök szellemesen így fejezett ki: „Voltaire-t pedig nem tartóztatjuk le”. Ezeket az újságokat időnként az utcán árulta, demonstrált a Renault-gyárban, ahonnan kivezették, többször visszaéltek a nevével, ezért lassan kivonult ebből a mozgalomból is.

1973 őszén Sartre megvakult. Ekkor tűnt fel mellette Pierre Victor (valódi nevén Benny Lévy) – aki korábban egy szélsőbalos kis csoport vezetője volt –, aki élete végéig mint titkár és tanítvány erős befolyást gyakorolt rá. Ezután főleg interjúkat adott, de sok tiltakozó akcióban is részt vett. A szovjet rendszerrel való kapcsolatainak elhidegülését jelzi, hogy amikor 1974-ben Brezsnjevet Párizsban fogadták, demonstratív módon részt vett azon a rendezvényen, amelyet az emigrált vagy kiűzött orosz írók részvételével rendeztek.

Még ilyen korlátozott fizikai állapotában is több utazást tett, így Portugáliában, ahol a szocialisták politikáját népszerűsítette, majd két alkalommal Izraelbe látogatott, ahol a tárgyalásos megoldás érdekében lépett fel. Sartre már a hatvanas években is próbálkozott közvetíteni az izraeli–palesztin konfliktusban, ekkor még semlegességre törekedett, később azonban már általában az izraeli állásponthoz közelítő megoldási módokat támogató. Több, életét és munkásságát összegző interjút adott, amelyek közül kiemelkedett P. Victorral készült *A remény mostanság* című kötet, és egy elméleti munka is készülében volt, ami-

kor állapota hirtelen rosszabbra fordult, és rövid kórházi ápolás után 1980. április 15-én meghalt. Temetésén, amelyen semmiféle szertartás és beszéd sem hangzott el, több tízezer ember vett részt. A francia és a világsajtó nagyméretű nekrológokban értékelte a „század lelkiismeretének” (H. Marcuse) életútját. A Pravda három sorral intézte el az ügyet, és később sem került sor értékelésre, feltehetőleg ez a feladat meghaladta a szovjet ideológusok dialektikus képességét.

Összegezőképpen fel kell tennünk a kérdést, mi volt Sartre döntő motivációja a politikában? Nyilvánvaló, hogy ez a burzsoázia gyűlölete, és ebből következően a kapitalista társadalmi rend megváltoztatására irányuló igény. Külön tanulmányt igénylő kérdés, hogy egy szolid francia nagypolgári családból származó tanár harmincéves kora után miért lesz kérlelhetetlen forradalmár, de ez leginkább egy pszichoanalitikust érdeklő téma lehet. Mindenesetre a társadalom megváltoztatásának igénye életének valamennyi szakaszára jellemző, ennek elérésére azonban különféle módszereket tartott alkalmasnak – időnként nem riadva vissza az erőszak elméleti alkalmazásától –, de általában követve annak a mozgalomnak az elképzeléseit, amellyel rokonszenvezett.

Életének nagyobb részében politikai állásfoglalásai-
ban meghatározó volt a marxizmushoz fűződő viszonya. Ezzel foglalkozó összegező művében – *A dialektikus ész kritikája* (1960) – megpróbálja az egzisztencializmust a marxizmussal ötvözni, kevés sikerrel. A kommunista pártok ideológusai dühösen elutasítják, vagy tudomást sem vesznek a könyvről, az egyén autonómiája és szabadságának hangsúlyozása számukra összeegyeztethetetlen determinista világgépükkel. Nincs különösebb hatása a könyvnek az úgynevezett „nyugati marxizmusra” sem. Ekkor már újabb csillagok (Althusser) tűnnek fel, majd 1968 után a trockizmussal és anarchizmussal keveredett elméletek terjednek

el, amelyek ősbibliája még mindig a *Történelem és osztálytudat*.

A „létező szocializmussal” való szakítás után és főleg a kubai tapasztalatok nyomán – forradalmi megoldásként –, természetesen a burzsoá felépítmény lebontása után „a közvetlen demokrácia” ideája merült fel mint politikai megoldás. A közvetlen demokrácia valami olyasmit jelent, hogy a forradalom után kialakult vezető mag a tömegekkel közvetlenül kommunikál és ennek alapján kormányoz. Érdekes, hogy nagyjából ugyanezen időben (1968) Lukács György – egy jó ideig itthon ki nem adott munkájában – ugyanezt a megoldást ajánlja, csak nála a vezető mag a már forradalmi tapasztalatokkal rendelkező párt. Mondanom sem kell, hogy ez a modell – a történelmi tapasztalatok szerint – diktatúrát jelent.

Nehéz kommentálni Sartre utolsó – maoista – korszakát. Az alapvető, gyűlöletből eredő elvakultság alapján lehet talán magyarázni, hogy valódi forradalmi helyzet híján olyan politikai mintát követett, amely tízmilliók erőszakos halálát okozta, és amely naponta követett el erőszakot polgárai ellen. Ugyanakkor, amikor Sartre kénkövet fújt a burzsoáziára és elpusztításának szükségességéről írt és beszélt, élvezte a polgári demokrácia minden szabadságjogát és kényelmét. Írásai akadálytalanul jelentek meg, zavartalanul agitálhatott a kormány megdöntése érdekében. Ebből az agitációból nagyon jól megélt, évente többször szabadon utazgatott – évente 2–3 hónapot töltött el Olaszországban –, élvezte a polgári komfort egyéb előnyeit – kényelmes kávéházak, éttermek –, a szabad kulturális közeget, tehát mindazt, amitől egy vasfüggöny mögött élő író évtizedekig meg volt fosztva. (Sartre magánélete nem tartozik a dolgozat témájához, ezt kimerítően tárgyalja P. Johnson *Értelmiségiek* című művének Sartre-ral foglalkozó fejezete. [Európa 1999.]

Lehet-e ezek után a 20. századot Sartre évszázadának nevezni? Mindenesetre a francia intellektuális önhittség jele, hogy ez az összefüggés egyáltalán felmerülhetett, ha a század során az értelmiség tévedéseiből indulunk ki, akkor Sartre lehet az egyik emblemikus figura. A 20. századot azonban nem az értelmiségiek irányították. A századot részben ordas eszmék uralták, ugyanakkor szédületes tudományos fejlődés indult el, és a világ nem jelentéktelen részén a demokratikus felépítésű társadalmi rend is megszilárdult. Ezt a századot egy jelzővel nem lehet jellemezni, talán az E. Hobsbawm által használt „szélsőségek kora” kifejezés közelít leginkább a lényeghez.

TÍMÁR SÁNDOR

Irodalom

- Bernard Henry-Lévy: *Le siècle de Sartre*. Gallimard, 2000.
Annie Cohen-Solal. *Sartre 1905–1980*. Gallimard, Folio 1999.
Contat-Rybalka: *Les écrits de Sartre*. Gallimard, 1970.
Ph. Gavi-J. P. Sartre-Ph. Victor: *On a raison de se revolter*, Gallimard, 1974.
J. P. Sartre-Benny Lévy: *L'espoir maintenant*. Verdier, 1980.

K: Petrik Béla
G: Tanulmány Köt: Bibó István

Ch
**BIBÓ ISTVÁN ÉS A PARASZTPÁRT
CENTRUMA**

I.

Azt az állítást, mely szerint Bibó István baloldali gondolkodó¹, az egész életmű szempontjából pontosabban kellene megfogalmazni, vagy legalábbis értelmeznünk kellene ezt a baloldaliságot.

Néha az a rossz érzésünk támadhat, hogy Bibóval kapcsolatosan ma már nem attól kell félnünk, hogy alakját és életművét „...valamiféle keresztény – nemzeti – konzervatív koporsóba gyömöszöljék”², hanem sokkal inkább attól, hogy az életmű azon határozott és karakteres oldaláról megfeledkezünk, arcképének azt a felét retusáljuk, amely a népi mozgalom harmadik utas, inkább jobboldalinak tekintett, eredendő szándékai szerint centрупolitikát megtestesítő, de semmiképpen sem baloldali elkötelezettségéhez köthető. Ennek a felejtetésnek számtalan példájába ütközhetünk, a fent idézett és a közelmúltban megjelent újságcikktől, a kilencvenes évek elején megjelenő, Bibó életművét elemző kötetig, amely negyedszáz szerző tanulmányával megjelenhetett úgy, hogy erről a nyilvánvaló elkötelezettségről szót sem pazarolt. Illetőleg egyetlen bekezdés mégis foglalkozott ezzel a kérdéssel, az egész kötet tekintetében helyre téve azt: „... Bibó harmadik útjának intellektuális gyökerei nem a húszas-harmincas évek népi irodalmában (Szabó Dezső, Németh László) találhatóak, hanem azon ideákban, melyeknek egyik legkarakteresebb megfogalmazója Mannheim volt...”³

Ma már eljutottunk odáig, ha Bibó István neve említésre kerül, 1956-ra, a Nagy Imre-kormányra gondo-

lunk, talán jobb esetben a *Válasz*-ban 1945 és 1948 között publikált politikatörténeti esszéire, demokráciafelfogására, liberalizmusára, szabadságeszményeire, de semmiképpen nem arra a gondolkodóra, aki a népi gondolat, a harmadik út eszméjének egyik legnagyobb hatású megalapozója, a Parasztpárt politikai arculatának egyik alakítója volt, s aki Illyés Gyula búcsúbeszéde szerint a népi mozgalomnak adott „világos gazdasági, jogi és bölcséleti eszmerendszert”⁴. Nem véletlenül kapta az első gyűjteményes esszéválogatása a *Harmadik út* címet, s nem véletlenül volt ennek Szabó Zoltán a szerkesztője.

Szögezzük le, Bibó személyes baráti kötődéseiben is vállalt szellemi közösséget a népi mozgalomnak azzal a szárnyával, amely a mozgalmon belül a centrumban helyezkedett el, és vitázott azokkal, akik a baloldal felé kívánták orientálni e mozgalmat. Szimpátiája, eszmei elkötelezettsége inkább Illyésé, Németh Lászlóé, Kovács Imréé, Szabó Zoltáné, semmint Erdei Ferencé, Darvas Józsefé, s ha ezen előbb említett személyek baloldali gondolkodóknak minősülnek, úgy Bibó is az lehet. S ez a szellemi kapcsolat csak erősödött 1948 után. A Mannheim-hatással vagy -kapcsolattal ezúttal nem kívánunk foglalkozni; de fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Bibó pályája az évek haladtával egyre távolabb került Erdei Ferencétől, s ez a folyamat már a világháború előtt megkezdődött.

Reményem szerint írásom tehát cáfolni lesz képes a bevezetőben idézett, kategorikus és egyoldalúan megfogalmazott állítást. Mint ahogyan Bibó maga is cáfolhatná azt, hiszen egész munkássága, személyes, családi kapcsolatai, érzelmi és politikai kötődései, Erdeivel való véleményeltérései, a Márciusi Fronthoz, a Parasztpárthoz, Illyéshez és Németh Lászlóhoz fűződő kapcsolatai kérdőjelezhetik meg baloldalisága fentebb idézett, egyoldalú és kínzóan hiányos tételét. El kell tehát utasítanunk azt az egyoldalú felvetést, mely szerint Bibó *egyetlen* szellemi

irányzat, politikai mozgalom által kisajátítható volna, különösképpen, ha ez éppen a baloldal kívánna lenni. Bizonyoságot szolgáltathat erre az életművét méltató és elismerő emlékkönyv, amely a magyar szellemi élet s az 1990 utáni politikai elit szinte teljes skáláját foglalta a 80-as évek elején rég látott egységbe.

Vessünk tehát egy pillantást Bibó István munkásságának erre, *a népi gondolathoz kötődő* és kevésbé hangsúlyozott, talán elfeledni kívánt és talán bizonyos körökben mára szalonképtelenné vált oldalára. Vizsgáljuk meg, van-e realitása azon törekvésnek, amely Bibót leszakítani kívánja erről az erősen *plebejus, a szegényparasztsághoz kötődő*, de a mai fogalmaink szerint inkább *centrum-jobboldalhoz kötődő* mozgalomról. Álláspontom szerint nincs, hiszen Bibót kell annak a személynek tekintenünk, aki – habár a népiség gondolatát, alapvető kategóriáit már a húszas évek végén, harmincas évek elején színre lépő nemzedékek felállították – ezen eszme „gyakorlati politikai megvalósításának lehetőségét és módszereit”⁵ kidolgozta.

Bibó életében önmagát mindig is e politikai-eszmei mozgalomhoz tartozónak vallotta, számot adva kötődéséről, szimpátiájáról. A 70-es években egy Illyést bíráló írásra válaszolva így összegezte a népiséghez való viszonyát: „... a népiek valamennyire is komolyan vehető kollektív állásfoglalásait ma is elfogadhatónak és kifogástalannak érzem. És az egész mozgalomhoz való személyes kapcsolatom lényege nem az, hogy minden állásfoglalásukat kritikátlanul magamévá tegyem, hanem az, hogy túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon, az tudniillik, hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magába a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét,

egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni. Elsősorban ez az én idetartozásomnak a motívuma.”⁶

Bibó István 1944 előtt a népi mozgalomhoz, pontosabban a falukutatók mozgalmához Erdei Ferenc személyén keresztül kapcsolódott, nézeteik egyeztetésével és ütköztetésével. Bibó nem vett részt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának munkájában, bár szoros kapcsolat fűzte őt annak tagjaihoz, Ortutayt kívül Buday Györgyhez, Tomori Violához. Mégis, Erdei, Reitzer Béla, Bibó hármas barátsága egyúttal szellemi közösséget is jelentett, családi indíttatásuk különbözősége ellenére. Erdei és Bibó ezer szálú kapcsolatának itt és most csupán két erős fonatát vizsgáljuk meg, melyek választott témánk szempontjából különös figyelmet érdemelnek: egyrészt a parasztság helyzetére vonatkozó megállapításait, s az e kérdés nyomán megfogalmazódó, a polgárosodás mikéntjére és fogalmára kialakított véleményüket, másrészt a közigazgatásról vallott, mind a baloldali, mind a liberális elvektől távol álló, sajátosan magyar és eredeti elképzeléseiket.

A 30-as évek második felében már világosan látható, hogy Magyarországon előbb vagy utóbb olyan változásnak kell szükségszerűen bekövetkeznie, amely „egy ütemben létrehozza egyrészt a magyar parasztság teljes felszabadulását a feudalizmus nyomásától (s mi Erdeivel egyértelműen azt vallottuk, hogy ennek egyidejűleg kell jelentenie a nagybirtok és az addigi közigazgatás megszűnését), és ugyanakkor jelenti az emberi méltóságnak és a szabadság intézményének azt a fordulatát, amit a francia forradalom klasszikusan jelentett, de ugyanakkor egy olyan népuralmat is, amelynek a gyökerei sok-

kal lejjebb mennek, mint a nagypolgárság uralmának.”⁷ E gondolatsor nemcsak a változás tartalmára vonatkozó bibói álláspontot, de az életmű egy jelentős fejezetének csíráját is magában foglalta.

Erdei és Bibó – Hajnal István történetírói munkásságának hatása alatt – megfogalmazták, melyek a magyar parasztság fejlődését akadályozó erők. A megoldatlan földkérdés, a birtokszerkezet aránytalansága, a kiegyezés kompromisszumai, a Horthy-rendszer konzerváló hatása mind azt a folyamatot erősítették, amelynek során a parasztság egy feudális, jobbágyi állapotban rögződött, s amelyből képtelen volt a paraszti polgárosodás útjára lépni. E felismerések hatására érlelődött meg bennük a nemzeti polgárosodás eszméje, amelyhez más utakon, de hasonlóan jutott el Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Kovács Imre.⁸ Bibóék a polgárosodásnak azt a formáját vázolták fel, mely a szabad polgár gondolatát, az öntudatra ébredést és a felszabadultsággal élni tudás lehetőségét is magába foglalta volna. Bibó és Erdei számára a parasztság jelentette, ha más-más tartalommal is, az egyetlen olyan társadalmi bázist, amelyre a változás igényét, egy társadalmi mozgalmat lehetett alapozni. Bibó Erdeihez írott levelében e „paraszt-alap”-ról így ír: „Országunk állapota arról nevezetes, hogy ott mindenmű forradalmak lehető hordozói lejárták magukat, logikus volt tehát, hogy a »paraszt« maradt az egyetlen mozgalomhordozó lehetőség.”⁹

A paraszti tömegek felszabadulása természetszerűleg jelentette mindkettejük számára a közigazgatás reformját is. Az erről vallott nézeteik egymástól függetlenül, mintegy egymást kiegészítve születtek meg, attól a szükségszerűségtől áthatva, hogy a polgárosodás új útja, a földreform mellett, e rendszer újjászervezését is igényelni fogja. Bibó mintegy játékként osztotta fel Magyarországot térképet a városok köré szerveződő egysé-

gekre, s mivel Erdeit is régóta foglalkoztatta már akkor ez a probléma, kettejük elképzelése a közigazgatás át-szervezéséről szinte már a 30-as évek második felében készen állott. A közigazgatási reformtervezet 1945-ös meghirdetése és formába öntése során már csak ezt a korábbi tervet csiszolták, pontosították, Bibó nagyobb kedvvel, Erdei azonban lanyguló lendülettel.¹⁰

Bibó 1937-ben már pontosan ismerte a falukutató irodalmat, a népi mozgalom fontosabb orgánumait, s egy Erdeihez írott leveléből kitűnően, pontosan felmérte, szinte születésük pillanatában, melyek a legjelentősebbek. „Most egy kérés és pedig igen sürgős: csomagold össze nekem a *Viharsarkot*, a *Puszták népét*, egy reprezentatív *Válaszszámot*, egy reprezentatív *Tanú-számot*... Esetleg elküldhetnéd a Veres Péter kisebbik könyvét. (*Az Alföld...*).”¹¹ A népi mozgalom felé történő orientálódásról ekkor született az első írásos dokumentum, az *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában* című tanulmánya.¹² Ebben az írásában nemcsak Erdei munkásságát elemezte, de értékelte a népi mozgalom egyik legértékesebb eredményét is, a falukutató irodalmat. Bibó a népi szociográfiákat egységes műfajnak tekintette, amelyben a *válság tudata* az, „mely a falukutató irodalom íróit, tudományos és politikai vonatkozásait egységbe foglalja, és elvlasztja minden másfajta megnyilvánulástól.”¹³

Bibó tanulmányában Erdei munkáinak azon pontjaira mutatott rá, amelyeket ő is elsődlegesnek vélt, illetve amelyekben önmaga elképzeléseit vélte felismerni. Mindig becsülte Erdei kérlelhetetlen elszántságát, radikalizmusát. „Ami Erdei műveinek nagyobb tudományos hitelt ad, az nem a »tudományos« jellegük, hanem a bennük foglalt leszámolás bátorsága, teljessége és termékenysége.”¹⁴ A parasztság válságban van, emelte ki a mindkettejük által vallott tételt, de nemcsak a parasztság, hanem maga a paraszti életforma is megrekedt. Ezen a helyzeten

pedig csak az változtathat, ha lehetőséget teremtünk arra, hogy e társadalmi réteg a szabad és öntudatos polgárosodás útjára lépjen, a bezártságból a szabadság felé, a magatudatlanságból az öntudatosodás felé indulhasson. „Míg az északi és nyugati parasztok zökkenő nélkül átalakulhattak földművelő polgárrá, addig a közép-kelet-európai, különösen a magyar paraszt ennek az átalakulásnak a félútján megállott, ezer sorompóval, nehézséggel, ellenhatással találta magát szembe, s most sem előre, sem hátra nem találja útját,”¹⁵

A parasztság felszabadítása ezért nem lehet csak a földreformmal azonos, szögezte le, egész életszerkezetének megváltoztatását kell annak jelentenie. A falut, mely a várostól el van zárva, át kell alakítani, s ha majd egyszer „szervezetten részt vehet a városok életében, akkor már nyitva is az út előtte, hogy behozza különös hátramaradottságát, és hogy emberanyagával átalakítsa a városok népét és kultúráját” – idézte Erdei szavait.¹⁶ E gondolatmenet ismét közigazgatási tervükhöz vezetett el, a tanyás mezővárosok, az újkori mezővárosok képéhez, amely forma kialakítását az alföldi parasztság legnagyobb történeti teljesítményének tartott a mind Erdei, mind pedig Bibó István. Ezek a mezővárosok képezték alapját új országrendezési tervüknek, a megmevedett megerendszer lebontásának.

Bibó a paraszti társadalom átalakításának alapelvét, s majdani világnézetének, politikai filozófiájának alapját, amely világosan és egyértelműen elhatárolódik a baloldali eszméktől, így foglalta össze: „De a leszámolás követelménye mögött a történelmi materializmustól lényegesen különböző alapvető elgondolás áll, melyet talán így lehetne megfogalmazni: az ember kitűnően társadalmi lény, aki a társadalmi közösségben elsősorban teljes emberi méltóságot és szabadságot kíván, s minden további teljesítményét ez a kívánság hatá-

rozza meg: gazdasági, szellemi és politikai teljesítőképessége mind azon múlik, hogy a közösség megadja-e neki az emberi méltóság öntudatát, és ráneveli-e a szabadsággal való élésre.”¹⁷

E korai – 1940-es – tanulmányok azért szentelünk akkora teret, mert e dolgozatában, amely tulajdonképpen Erdei munkásságát volt hivatott értékelni, Bibó a maga életművét meghatározó eszméit is kifejtette a népiség gondolatával összhangban. Az előbbieken ismertetteken túl ilyennek ismerhetjük fel az írás befejező, a negyvenes évek végére tanulmányra duzzadó gondolatát, amelyben későbbi szerepvállalásának, hivatásának motívumát tárja elénk: a parasztság e kibontakozást nem tudja véghezvinni önmaga, így támaszkodnia kell nemcsak a belőle kiemelkedettekre, hanem azokra a kiváltságosokra is, akik osztályukkal minden együttérzést és kapcsolatot elvesztettek.¹⁸

Bibó ezen pontok felvillantásával követte nyomon Erdei könyveinek mondanivalóját s tett egyben tanúságot a maga elvei mellett. Ahogy Huszár Tibor is megállapította: „Az idézett értékek nyomatékossítása... programértékű: Bibó nyilvánosan is elkötelezi magát a népi írói mozgalom következetes antifeudális, a városiasodást és polgárosodást igenlő, demokratikus, plebejus irányzata mellett.”¹⁹ Pontosítsuk ezt a kijelentést is, hiszen tanulmányában nemcsak egyszerűen elkötelezte magát a népi mozgalom e szárnya mellett, hanem megfogalmazta az általa követendőnek ítélt út *harmadik utas jellegét*, egyaránt elhatárolva magát a történelmi materializmus ideológiájától s a 19. század polgárosodásától is, amely csak „keserves karikatúráit termelte ki ennek az ideálnak.”²⁰

Bibó közvetett csatlakozását a népi mozgalomhoz azonban nem ennek a tanulmányának megjelenésétől, hanem évekkel korábbról számíthatjuk. Bibó ugyanis Erdei

révén részt vett a Márciusi Front munkájában. „... 1937-től kezdve a politika is az addiginál nagyobb helyet foglalt el közös eszmélkedéseikben. (...) Mostantól kezdve a politikai cselekvés, az akciók megbeszélése került előtérbe.”²¹ – írja Erdei Ferenc testvére erre az időre visszaemlékezve. 1937. október 2-án és 3-án, a Márciusi Front makói találkozóján Bibó is részt vett, ahol ismételten felvetődött a párttá alakulás kérdése, mely kezdeményezés azonban Illyés, Veres Péter és Féja Géza ellenkezése miatt ekkor még meghiúsult (a Nemzeti Parasztpárt csak két évvel később, 1939 nyarán alakult meg). A találkozó egy kiáltvány közzétételével és a vezetőség megválasztásával zárult. Bibó részt vett a kiáltvány megfogalmazásában,²² majd bekapcsolódott az 1938-as programtervezet szövegezésébe is, amely *Mit kíván a magyar nép* címmel a *Válasz* 1938. 3. számában jelent meg. Erdei a tézisek megfogalmazásába és szerkesztésébe Reitzer Béla mellett Bibót is bevonta, így közvetve ők is társszerzőjévé váltak „a két háború közötti demokratikus mozgalmak talán legfontosabb politikai dokumentumának.”²³

Bibó volt e tervezetek megszövegezésében Erdei „pesti rezidense”, Erdei őt kérte fel, hogy az összejöveteleken, amennyiben ő nem lehetne jelen, helyettesítse. Bibó az előkészítő munkák során szorgalmazta egy, a közéleti morál kérdésével foglalkozó pont beiktatását is, mely elv olyannyira meghatározta 1945 utáni munkáit, és amelyhez következetesen hű maradt 1956 után is: „A szolgálalkúság szellemének kiirtását a magyar közéletből: olyan gerinces közszellemet, amely minden tekintélyt a teljesítmény állandó próbája és a nyilvánosság bírálata alá helyez, és olyan közigazgatási és társadalmi berendezkedést, mely leveszi a hatalom előtti meghunyászkodás kényszerét a magyar értelmiségi, a magyar parasztság és magyar munkásság válláról.”²⁴ Bibó e pont mellett egy másik beiktatását is javasolta:²⁵ ez a tervezett szakasz,

ARIZONA I., 1995

amit Németh László korabeli munkái ihlettek, a német és zsidó asszimiláció kérdését érintette. E társadalmi csoportoknak ugyan garantálni kívánta a tényleges jogi biztonságot, de ezzel együtt meg akarta szüntetni ezen rétegek köz-

életi vezető szerepét és hatalmi befolyását.²⁶ Bibó önmaga javaslatát utólag igen kritikusán értékelte, s örült annak, hogy a Márciusi Front vezetői nem fogadták el, és így az nem került be a végleges szövegbe.

Megállapíthatjuk, hogy Bibó gondolatrendszerében központi szerepet kapott a szabadság, a szabad akarat érvényesülésének gondolata. Az általa javasolt – előbb idézett – első pont is ennek hangsúlyozását szolgálta volna, miként az abban az időben – 1938 táján – fogalmazott „Politikai tízparancsolat” is,²⁷ amelyben a „szabadságszerető és az egyenlő emberi méltóság elvi alapján álló embertípust szerettük volna ideálként kialakítani – pontokba foglalni, hogy a szabadságszerető hogyan nem hajlik meg bizonyos szituációkban, hogyan viszi át a gyakorlatba a demokratikus emberméltóság követelményeit, (...) politikai-közéleti forgolódásban milyenféle dolgokat nem tűr és mitől nem fél.”²⁸

Bibó számára a Márciusi Front két dolgot jelentett: egyrészt nyílt felmutatását annak, hogy a paraszti milliók minden emberi felemelkedéstől és szabadságtól el vannak zárva, másrészt az 1848-ban fogant, de mindaddig be nem teljesedett szellemiség folytatását.²⁹ Révai András helyesen állapítja meg azért, hogy Bibó szükség-szerűen jutott el a Márciusi Fronthoz,³⁰ ahhoz az irányzathoz, amelyben a közösség, a nemzet ügye egygyé tudott válni a haladás, a szabadság, a teljes emberi felzabadosulás ügyével.³¹ A Márciusi Frontnak, s így Bibónak is biztos mércéje lehetett a szabadság elérésének tekintetében: „a magyar paraszti milliók emberi állapotának foka.”³² A Márciusi Front a perek, lapbetiltások, előadások feloszlításának kereszttüzében 1938 nyarára felmorzsolódott, s Bibó ebben egyúttal önmaga eszméi beteljesedésének lehetetlenné válását látta, a Front bukását és felbomlását személyes kudarcként élte át. Mindezek azt a következtetést kínálják, hogy Bibó 1937–38-

ban, a Márciusi Front ideje alatt, egyértelműen kötődött, részt vállalt és elkötelezettséget érzett e népi mozgalom kezdeményezéseivel és a *Válasz* folyóirat körül tömörülő népiséggel.

Bibó munkássága még egy lényeges ponton kötődik, ha áttételesen is, a háború előtti időkhöz: az 1943-as szárszói konferencia, s az ott felmerült kérdések elemzése és értékelése. Személyesen nem vett részt a találkozón, habár Erdei, mint felkért előadó (s ahogy később kiderült, az összejövetel egyik kulcsfigurája) hívta őt. Az ott történekről Erdei részletes beszámolójából értesült, Erdei állásfoglalása és szereplése számos vitát váltott ki közöttük. Erdei bevezető előadásában ugyanis határozottan állást foglalt a történelmi materializmus, mint történet- és társadalomtudományi módszer mellett, s ezzel az álláspontjával élénk ellenzést keltett a hallgatóság sorai-ban. Előadása nyomán ezért hamar „felállt egymással szemben egy osztályszempontú és egy nemzeti kérdéseket előtérbe helyező történelmi és társadalomszemlélet”³³ Bibó ezt a szembenállást a találkozó egyik legnagyobb hibájának tartotta. Erdei hibázott abban, vélte, hogy a „társaságot az elé a választás elé állította, hogy vagy a marxizmus szemszögéből szemlélik a társadalmi kérdéseket, vagy elcsúsznak valami Isten tudja micsoda veszedelmek felé.”³⁴ Bibó Erdeinek ezt a kérdésfelvetését indokolatlannak találta, mondván, hogy Erdei magyar társadalomszemlélete nem kívánta volna a történelmi materializmus kizárólagos elfogadását, hiszen annak bármilyen realista szemléletű és demokratikus ideológiájú állásfoglalás alapjául szolgálhatott volna,³⁵ s ahogy az előbb láttuk, Erdei munkássága a 30-as években Bibó olvasata szerint messze állott a történelmi materializmus értékeitől. Erdei hibája mellett Németh László is vétett, állapította meg Bibó, amikor egy harmadik út hamis alternatíváját vázolta fel, amely szerint a fasizmus és kom-

munizmus ellentétében a magyarságnak egy harmadik, passzívabb utat kell választania.³⁶ Ezekkel a kérdésfelvetésekkel „elhomályosult az a szembeszökő tény, hogy egy létező és a fasizmus ellen harcoló polgári demokrata-kommunista világkoalíció együttes eszmei erőterébe minden Németh László-i harmadik út belefér és semmi értelme egy olyan harmadik utat meghirdetni, amely nem képes minden töprengés nélkül ebbe az antifasiszta koalícióba belépni.”³⁷ Úgy véljük, ez a mondat a népiek harmadik útjának máig érvényes értékelését adja – mint ahogy a röpkéi harmadik út is a demokrácia erőterébe tartozott.

Bibó ebben a helyzetben – a fasizmus és a vele harcoló világ közötti ellentétben – nem ismert el semmiféle harmadik utat, s így valószínűleg, harmadik utas meggyőződése ellenére sem csatlakozott volna Németh László álláspontjához.³⁸ Németh László azonban nem jószántából „szorult” ebbe a lehetetlen helyzetbe, vallotta Bibó, hiszen a kérdést Szárszón baloldalról fogalmazták meg, „olyanformán, hogy abból a fasizmus és bolsevizmus egyedüli alternatíváját lehetett kiolvasni.”³⁹ Ez vált akadályává egy németellenes, radikális társadalmi reformokat követelő összefogás lehetőségének, melyre a konferencia résztvevőinek többsége hajlott volna. Bibó ezek alapján állította fel a harmadik út igazi kérdését: tartalma attól függ, milyen alternatívákat állítanak fel első és második útként.⁴⁰ Ezért nem látott akkor a fasizmussal szemben második és harmadik, hanem csak egyetlen lehetséges utat, s ezért épülhetett később mégis egész életműve a harmadik út gondolatára. Bibó Szárszó idejében – saját bevallása szerint egészen 1944-ig – ha az előzőekben kifejtettek miatt nem is csatlakozott volna minden fenntartás nélkül Németh László mellé, gondolkodását nagyban meghatározta és inspirálta Németh munkássága, s ekkor még jelen volt benne a „Szabó Dezső-i hatás” is.⁴¹

Még 1940-ben is egyetértőleg és szeretettel olvasta Németh László *Kisebbségbenjét*, olyannyira, hogy a „mélymagyar-hígmagyar kategóriájának az értelmes és kevésbé emocionális és kevésbé szétfolyó szintre való emelését kísérte meg az Eltorzult magyar alkat című”⁴² cikkében. Bibó Németh László és Szekfű Gyula vitájában is Némethnek adott igazat, elismerve álláspontja helyességét és saját gondolkodására kifejtett imponáló hatását.⁴³

Bibó István a háború alatt következetes németellenes álláspontot képviselt, baráti társaságuk – Ortutay, Kovács Imre, Erdei, Szabó Zoltán, Darvas – rendszeresen találkozott.⁴⁴

Bibó Istvánt 1944 októberében hivatalában letartóztatták, miután az engedély megvonása után is mentesítő iratokat osztott. Néhány nappal később, a minisztérium közbelépésére szabadon engedték, s ekkor kereste fel őt Majláth Jolán, Erdei Ferenc felesége azzal a kérdéssel, nem akar-e csatlakozni a dél felé, az oroszok elé induló Erdei testvérpárhoz. Bibó a lehetőséget elhárította, részben családi, részben politikai indokokra hivatkozva. A jövővel szemben bizalmatlanság élt benne, amit később visszaemlékezve így fogalmazott meg: „Nem tudom, mire megyek le, mert ha az oroszok proletárdiktatúrát hoznak, azt én tudomásul fogom venni, de nem ambicionálok benne semmiféle szerepet.”⁴⁵

Nem sokkal ezután mégis engedett a régi barát hívásának – aki akkor a Parasztpárt egyetlen képviselőjeként a belügyminiszteri posztot foglalta el –, s leutazott Debrecenbe, hogy a közigazgatási főosztály irányítását átvegye. Bibó jószerevel minden energiáját a közigazgatás újjászervezésére fordította, végre valóra váltva régi elképzeléseiket. Erdei azonban csak 1945 végéig állt a minisztérium élén, ahol előbb Nagy Imre, majd Rajk László váltotta fel. Visszaemlékezéseiben Bibó részletesen szólt arról, hogy Rajk minisztersége alatt egyre céltalanabbnak érezte mun-

káját, egyre nagyobb véleménykülönbségek keletkeztek közte és a minisztérium kommunista vezetése között, így 1946 júliusában ő is megvált posztjától.

(A következő számban folytatjuk.)

PETRIK BÉLA

Jegyzetek

- 1 Márton László: *Bibó még mindig időszerű* In. Magyar Hírlap 2001. augusztus 7., 7. oldal
- 2 Uo.
- 3 Karácsony András: *Az értelmiség és a harmadik út* In. *A hatalom humanizálása* – Pécs, 1993. 66. l.
- 4 Illyés Gyula: *Búcsú Bibó Istvántól* In. *Bibó Emlékkönyv*, I. kötet 37. l. – Századvég-EPMSz. 1991..
- 5 Borbándi Gyula: *Bibó István és a népi mozgalom* (továbbiakban: Borbándi) In. *Új Látóhatár*, 1980. 2. sz. 137. l.
- 6 Litván György: *Egy kései Bibó-levél* In. *Bibó Emlékkönyv*, I. köt. 142–143. l.
- 7 Huszár Tibor: *Bibó István* (továbbiakban: Bibó) In. *Magyar Krónika*, 1989. 34. l.
- 8 Bilecz Endre: *Bibó és a népi mozgalom politikai hagyománya* (továbbiakban: Bilecz) In. *Egyetemi Lapok*, 1987. szept. 17. 6. l.
- 9 Bibó levele Erdeihez – Címzett vagy feladó Erdei Ferenc In. *Levelezés köz- és magánügyben 1931–44.* (továbbiakban: *Levelezés*), *Magvető*, 70. l.
- 10 L. erről *Bibó* 34–35. l.
- 11 *Levelezés* 1937. júl. 26. 139. l.
- 12 1940-ben jelent meg a *Társadalomtudomány* hasábjain.
- 13 Bibó István: *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*, In. *Bibó István válogatott tanulmányok* (továbbiakban: *BIVT.*) – *Magvető*, 1986. I. köt. 186. l.
- 14 Uo. 187–188. l.
- 15 Uo. 191. l.
- 16 Uo. 194. l.
- 17 Uo. 200. l.
- 18 L. erről részletesen uo. 201. l.
- 19 Huszár Tibor: *Bibó István – a gondolkodó, a politikus* (továbbiakban: *H. T. Bibó*) In. *Valóság*, 1984. 9. szám 29. l.
- 20 Bibó István: *Erdei Ferenc munkássága...* – *BIVT.* 200. l.
- 21 Erdei Sándor: *Egy barátság történetéből* In. *Gondolkodni jó* – *Makó*, 1986. 336. l.
- 22 *Bibó* 39. l.

- 23 Huszár Tibor: *Párhuzamok és keresztveződések* In. *Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front* (továbbiakban: Huszár) – Bp-Makó, 1991. 53. l.
- 24 A Márciusi Front 1938. évi programtervezet változatai. Reitzer és Bibó módosító javaslataival – ELTE Szociológiai Intézet Könyvtára – idézi H. T. Bibó, 28. l.
- 25 L. erről *Bibó* 41. l.
- 26 L. erről H. T. Bibó – uo.
- 27 Bibó István: *Politikai tízparancsolat – próbálkozás* – L. Bibó 257–258. l.
- 28 Uo. 39. l.
- 29 Bibó István: *A Márciusi Front tíz esztendeje* In. BIVT II. köt. 463. l.
- 30 Révai András: *Bibó István politikai filozófiája* In. *Új Látóhatár*, 1960. 6. szám 497. l.
- 31 L. erről *Bibó* id. mű 464. l.
- 32 Uo. 465. l.
- 33 Bibó István: *Erdei Ferenc az 1943. évi balatonszárszói konferencián*. MTAK Kézirattár, MS 5115/76. sz. 2. l.
- 34 Bibó István: *Levél Borbándi Gyulához* (továbbiakban: Bibó levél) – Bibó István összegyűjtött munkái – EPMSz. 1981–1984. III. köt. 850. l.
- 35 Bibó: *Erdei Ferenc az 1943. évi ...* – uo. 2. l.
- 36 *Bibó levél* 850. l.
- 37 *Bibó* 44. l.
- 38 Uo. 45. l.
- 39 Bibó István: *Összeesküvés és köztársasági évforduló*. BIVT. II. köt. 453. l.
- 40 L. erről uo.
- 41 Huszár 88. l.
- 42 uo.
- 43 L. erről Bibó István: *Németh László vitája Szekfű Gyulával*. BIVT. III. köt. 379. l.
- 44 L. erről Szabó Zoltán: *Búcsúzó Bibó Istvántól. Ősök és társak*. EPMSz. 1984. 244. l.
- 45 *Bibó* 51–52. l.

01

ALÁSZÁLLÁS A POKOL KÖREIBE

Feljegyzések a Terror Házából

Iskolát kerestem a gyerekeknek, olyat, ahol szeretik a zenét. 1995-ben jártunk, abban az esztendőben, amikor a diákoknak ismét nem kellett ünneplőbe öltözniük október 23-án. Két hatodik kerületi tanintézmény között is választhattam, az Andrássy úti Erkel Ferenc iskola és a Bajza utcai zenei általános között. Javasolták az ismerősök: ilyenkor nem árt besétálni az épületbe, beszélni néhány gyerekkel, tanárral, meghallgatni egy órát.

Mikor idős, hajdani zenetanáromtól megkérdeztem az iskolák címét, emlékezetében kutatva határozatlanul mondta: „Andrássy út... hányas szám is? Hatvan... valahány.”

Egymásra néztünk döbbenten. „Nem, *nem az az épület!* Az odébb van négy házzal” – mondta, kissé zavartan. „Akkor hát a 68.-ban van, igaz? Ennek csak örülhetünk” – tettem hozzá, azt hittem, viccesen. Ránéztem a fáradt, intelligens arcára. Nem nevetett velem. Maga elé nézett, nem szólt egy szót se. Láttam, máshol van.

Miként lehetséges az, tűnődtem rajta később, hogy bár nem tudta a zeneiskola házszámát, arra mégis pontosan emlékezett, hogy négy házzal van odébb a hírhedt Andrássy út 60.-tól?

A választ csak hét esztendővel később kaptam meg. Az Andrássy úton. Azon a felejthetetlen februári napon,

amikor a Terror Házát avatták. Idős és fáradt tanárom a tömegben megkocogtatta a vállam. „Na, hova íratad a gyereket?” „A Bajzába” – mondtam. Elmosolyodtunk, ennek ott, akkor, abban az irdatlan tömegben már más, rejtett értelme volt. „Féltetted, mi?” Nevettünk. A kivetítőre lassan beúszott a pengefal. „Most már ne féltsd. Most már mindenki tudni fogja, mik történtek ebben a házban. Mindenki, mindörökre tudni fogja. Ha diktatúra készül, meglátod, bezárják. Átnevezik, átmeszelik, átigazítják. Nekem az apámat tartották itt fogva. Őt látogattam. Innen a rabkórházba kellett vinni. Úgy halt meg, hogy nem is tudtunk róla. Jó, hogy itt vagy. Hogy itt vagyunk. Látod? Ilyen sokan vagyunk.”

Akkor nem igazán értettem ezt a mondatot. Kik vannak ilyen sokan? Arra a fegyelmezett, megilletődött sokaságra gondolt-e, jól öltözött emberek hatalmas tömegére, akik előzőnlőtték az Andrassy utat, vagy pedig a lefogatokra, a megkínzottakra, a megalázottakra és megszomorítottakra, a kitelepítettekre, a kitelepítettek lányaira és fiaira, az unokákra és dédunokákra?

A megnyitó napján reményünk sem lehetett rá, hogy aznap bejutunk. *Bizony, nagyon sokan voltunk.* Egy másik napot szenteltem tehát az emlékezésnek.

Sokáig nem tudtam eldönteni, egyedül menjek-e el a Terror Házába, vagy a gyermekemmel. Végül úgy döntöttem, tizennégy éves, ismerje meg a múlt árnyait, mert a jövő fényeinek nem mi leszünk a „látványtervezői”, hanem gyermekeink nemzedéke. Barátnőjét is elhozta. Előtte „egyeztettem” a szülőkkal, mert döntésükre szükségem volt. Azt gondolom, hogy ilyen emlékhelyre mindenki csak igazi érdeklődéstől vezérelve jöjjön. Másképpen semmi értelme.

A múzeumban megtett első lépéseknél a baljós és kísérteties, fenyegető és sírásra, menekülésre ingerlő zene úgy markolta meg a szívünket, ahogy a hajdaniak gyom-

rát a félelem. Már ezekből a hangokból megéreztem valamit az ő gyötrelmes, végeláthatatlan sarkkörü éjszakákat idéző szorongásukból, amely a hálóját újra és újra kive-tette rájuk. Az ember megalázásán dolgozott ez a félelem éjt nappallá téve, de talán pontosabb úgy mondanunk: éjjé téve a nappalt.

Akkor már tudtam, hogy majd eljövök ide újra. Az emlékezés erőt ad. El kellett jönni még egyszer, a nevet-gélő, döbbsen kérdező, majd sírásig elkomolyodó két ti-zenéves nélkül. A gyermekek nélkül, akik Ákost zenész-ként egészen más oldaláról ismerték, s most nagyszerű, hátborzongató zenéjében esetleg fölismerik a szolfézson tanult „ördögök hangközét”, amelyet a középkorban tilos volt a kottába írni, de arról már fogalmuk sincs, miért áll le-függönyözve kiállítási tárgyként egy teremben a nagy fe-kete autó. Azt se értik, miért sötétedik el oly sokszor a te-rem. „Mert éjjel jöttek” – mondom, és ez aztán a rejtély számukra, hiszen éjjel csak...

Nézem a látogatók összetételéről készült táblázatot. Szándékosan nem az első, túltelített hónapokat. Június 4-től 30-ig 18 069 ember járt a Terror Házában. Köztük 8676 a felnőtt, 5219 diák és sorkatona. Az idősebbek (nyug-díjasok) közül a hatvanöt fölöttiek aránya meglehetősen magas. Érthető: leginkább az ő életük tört derékba. Mielőtt csodálkozni kezdenénk a számokon, tegyünk a kimutatás mellé egy másik statisztikát, azt, amely a múzeum egyik termében tájékoztat a kommunista diktatúra legsötétebb éveiről. A fémtáblára véselt adatok tanúsága szerint Ma-gyarországon a felnőtt lakosság körében 1950 és 1953 kö-zött 1,5 millió, azaz *minden harmadik ember ellen* eljárás in-dult.

Iszonyatos szám ez a másfél millió. Megértettem idős zenetanárom mondatát: Igen, ilyen sokan vagyunk. Most már tudom: a Terror Házának megnyitójára ha csak ők jöt-tek volna el, a hajdan meghurcoltak, fogvatartottak és a le-

származottaik, Magyarország akkori felnőtt lakossága egyharmadának még élő tagjai és a családtagok, nos, akkor is iszonyú sokan lettünk volna. Sőt, ha így vesszük, akkor a hajdan meghurcolt másfél millióhoz képest nem is voltunk olyan sokan a februári avatón.

Strandidő van, harmincnyolc fok, és vagy hatvanan állnak a sorban. Leginkább fiatalok és a legidősebbek, a hatvanon túliak. Homlokukat törülgetik, arcukat legyezgetik. Az unokák és a nagyszülők korosztálya. Ők néha könnyekben megalálják a közös nevezőt, mint az apák és fiaik.

Ahogy most másodszer belépek a múzeumba, s meglátom a hatalmas vörös és feketemárvány tömbön a nyilas és a kommunista uralom évszámait, megint a zene az, ami azonnal hatni kezd, mint az alkohol. Az emlékhely a pokol bugyrainak mintájára fönt kezdődik, s az idelátogató egyre alább ereszkedik. Jó Vergilius, mit mondanál Danténak? Mondanád-e most is: *„Nos hát, mi lesz? Mért, mért állsz itt? Mi gátol? / mért hogy szívedben gyávaság a féreg? / mért nem vagy mernibiró, tette bátor?”*

A liftben meg akarom igazítani a hajamat, de a kezem megáll a levegőben. Áldozatok fényképe mellett suhan a lift, ők néznek rám egy másik világból. Leeresztem a kezemet. Megérkeztünk a második emeletre. A vetítón egymás mellett híradófelvételek egymás után. Ugyanannak a térelválasztónak az egyik oldalán Hitler üvöltözik, a másikon Sztálin. Egy ritkán idézett József Attila-sor jut eszembe: *„Talán dünnöögj egy új mesét, / Fasiszta kommunizmusét”.*

Katonák menetelnek. Szeretem Richter háború-definícióját, minden benne van: *„Háború volt: Karajan és Rosztropovics harcolt Ojsztrah és énellem.”*

Egymás melletti polcokon régi, az ötvenes években használt, csótányfekete telefonkészülékek. A kagylót föl emelve, a megadott számot tárcsázva hallhatom Horthy proklamációját és Vörös István hadparancsát, vagy a moszkvai rádiót, Karády Katalint, vagy Sztójay Dömét. Most úgy

döntök, Polcz Alaine-t választom. Nyugodt hangja még megrendítőbbé teszi elfeledhetetlen mondatait. *„Bekötöttem a fejem, és elmentünk a kommandatúrára. Ott már nagyon sokan ültek, és várták, hogy sorra kerüljenek. Közöttünk egy kislány, akitnek vérzett a feje, egy tincs a hajából ki volt tépve. Nyomorult és kétségbeesett volt.”*

Azt hiszem, múltkor is csak idáig voltam képes hallgatni.

A kivetítőn újabb seregek masíroznak. Egyik oldalon nácik, másikon szovjetek. A két diktátor hangja teljes káoszba olvad. Hirtelen sajnálni kezdem *a nyelvet*. Rilke és Goethe nyelvét, Dosztojevszkij és Mandelstam nyelvét.

Szemben egy fölirat Kovács Imrétől: *„Éjszaka azt álmodtam, hogy kimentek a németek, és nem jött be helyettük senki.”*

Hát ez is *„egy nagy közös álom”* volt, a magyarság álma. Az is maradt, reménytelen álom, egészen 1991-ig.

Nyilas-terem. Egyenruhák sora. Holttestek kiterítve, Duna-part, Bergen-Belsen. Szálasi megszállott tekintete. (A szó szoros értelmében.)

Innen egyenes út vezet a nagy Szovjetunióba. Lá-bunk alatt puha szőnyeg, elég különös mintázattal. A nagy Szovjetunió tapodunk, eltérített folyókon, kövér, piros ponttal jelzett városokon lépdelünk. Moszkva, Leningrád, Rjazany. Kolima. Fehér-tengeri csatorna, Jenyiszey. Hogy is írta Szolzsenyicin a Gulágban? *„Terítsék ki egy nagy asztalon szülőhazánk terjedelmes térképét. Tegyenek kövér pontot minden egyes területi központra, minden vasúti csomópontra, minden átrakóhelyre... Hát ez meg mi? Az egész térképet fertőző döglegyek lepték el? Nos, amit eredményként kaptunk, nem más, mint a szigetvilág kikötőinek fenséges térképe.”*

Kitines ropogást hallok, ahogy az egyik tárlóhoz lépnek.

Ő is itt van, gyönyörű, rendezett írású levelével: Szolzsenyicin. Sárgult papír őrzi keze nyomát. A címzett

egy rabtárs, a magyar Rózsás János, akivel a gulágon ismerkedett-barátkozott össze. (Van, amikor egy író csak a lelkében, az álmában és a kézírásában tudja megtartani a rendet.)

A költő Mandelstam hosszú éveken át sejtette, és aztán egyre biztosabban tudta, hogy őt is elviszik. Munkatáborban halt meg. Felesége írja megrendítő emlékirataiban, hogy azoknak az asszonyoknak, akiknek férjét tíz vagy több évre elítélték, s a gulágra vitték, az ügyész a tárgyalás befejeztével azt mondta: „Férjhez lehet menni”. S ez azt jelentette, hogy aki tíz évet kapott – ami az enyhe büntetések közé tartozott –, arról mindenki tudta, még az ügyész is, hogy gyakorlatilag eltűnt az élők világából.

Nézem a fényképeket. Ismerős ez a munkatábor-bejárat. Már tudom is, honnan: a náci haláltáborokról készült, megtevesztésig hasonló, és a sajtóban bizony sokkal többször látott képekről. Még a feliratot is egymásról puszkálták... A náciknál „a munka szabaddá tett”, a szovjeteknél „becsület, dicsőség, vitézség és hősiesség dolga volt”. Miközben a halál várt a belépőre itt is, ott is.

Willi Münzenbergről, Sztálin bizalmasáról, a Komintern propagandafőnökéről olvastam nemrég, hogy amikor látogatába vitték a fehér-tengeri csatorna-építkezésre – a rettenetes építkezések egyikére, ahol Szolzsenyicin becslése szerint egyedül 1931–32 telén 100 000 kényszermunkás tűnt el, halálra fagyott, vagy elpusztult a szörnyű munkától –, lenézett a csatornaépítkezés infernójába, és propagandafőnökség ide vagy oda, döbbenten maga elé suttozta: „*mint az ókori Egyiptom piramisain csúszkáló rabszolgák...*”.

Aztán persze mást mondott. S főképpen mást írt, és mást íratott.

Nehéz ebből a teremből elmozdulni. Egy vaskúp alakú tárlóban néhány emlék, apró tárgyak, amelyek a raboknak erőt adtak. Egy Mária-kép, egy Dávid-csillag. Jól

megférnek egymás mellett, akár az Ó- és az Újszövetség. Hosszasan bámulom azt a héber imaszöveget, amely messziről csak egy papírfecniknek tűnt: egy halálra dolgoztatott rab számára titkos erőt adó szent tárgy volt ez, szentebb lehetett neki egy egész könyvtárnál. Vajon hányszor mondta el magában ezt a szöveget? És a társa? Aki a Mária-képet őrizgette? Vajon hányszor érintették meg zubbonyuk zsebében vallásuk, létük, identitásuk zálogát és bizonyítékát, mikor hajnalban kihajtották őket a reménytelen építkezésekre dolgozni?

Bilincs és béklyó. Csizmák. Levelek, vallomások, te-kintetek. H. Lászlóné filmszalag őrizte története: amikor nem telt ki a létszám, a szovjetek összefogdosták a faluból azt, akit éppen találtak. Egy fiatalasszony, aki talán tésztát gyúrhatott, mert még látszott a liszt a kezén, a kútra indult a két gyerekével. Katonák léptek hozzá, eltépték a gyerekei mellől, föllökdösték puskatussal a vagonba. Potom áron megvolt a létszám. Mindössze egy család életébe került.

A történetet vonatzakatolás nyomja el. A képernyő átváltozik: rohan velünk a szerelvény a tajgán.

Igen, velünk rohan a csattogó vonat. Bármelyikünk lehetett volna az a lisztes tenyerű fiatalasszony. Bármi-kor találkozhatunk a gyerekeivel. Munkahelyen, mozi-ban, a Margitszigeten vagy a Kossuth téren. Hatalmas fenyők suhannak el mellettünk, aztán egyszer csak meg-érkezünk a gulágra. Kőfejtők talicskásszák a levájt tömbö-ket. Épül a kommunizmus előszobája.

Miért hat rám ennyire ez a hely? Mi az, amit eddig nem tudtam? Bárhogy töröm a fejem, úgy érzem, talán bi-zonyos részleteket nem, de a lényegét illetően eddig is tud-tam ezekről a dolgokról. De miért áll itt össze ennyire egy-értelműen, ennyire drasztikusan az, amit évtizedek során elolvastam, hallottam, összeraktam a fejemben?

Nem úgy jöttem ide újra, mint aki visszatér egy tár-latra, hogy még egyszer megnézzen egy festményt. In-

kább mintha egy megrázó filmet láttam volna, amelyet megmagyarázhatatlan okokból újból meg kell nézmem. Talán mert újra el akarom képzelni azt, amiről csak tudásom van. Mert tudni valamiről, az nem ugyanaz, mint átélni és átérezni. Amit „csak” tudok, azt egy erős érzelmi élmény akár felül is írja bennem. És ami erős érzelmi élmény, az csak a nagyobb tudással társuló még erősebb érzelmi élmény tudja felülrni. Ám ha valamiről alapos tudásom van, és azt egy erős érzelmi élmény még meg is erősíti, azt nem fogja bennem felülrni semmi, soha.

Mennyi lelemény, mennyi elképzelés, mennyi kreatív erő zsúfolódik ebbe a kiállításba! Mintha szárba szökcent volna mindaz az ötlet, szellem és szellemesség, a frappáns és erőteljes megoldások tömege, amely a szocializmus évtizedei alatt csak lefojtva létezhetett, csak valami ellenére, mint a betonlapok között kihajtó fűszálak – s aki ilyen képességekkel volt megverve, csak gyanússá tette magát a szürkeséggel eljegyzett világban. Persze, magam is tudom, hogy nem a lefojtottság tört elő, mert számtalan fiatal is dolgozott ezen a kiállításon, olyanok, akiknek nincs is élményük a szürkeség évtizedeiről. Azt látom: tehetséges volt a csapat. Azt pedig tudom: hagyták őket dolgozni. Ilyen egyszerű ez.

Lélek és profizmus kellett ahhoz, hogy ez a múzeum igazi emlékhely legyen. Lélek és profizmus alakította ilyené minden termét, minden termékét minden szögletét. S ez azért is értékelendő, mert mi, magyarok, nem vagyunk elkényeztetve izgalmas kiállításokkal. A múzeum nálunk a nemespenész szinonimája. Talán a Millenáris törte meg ez ügyben a jeget, és aztán idén, februárban ez a döbbenetes erejű kiállítás és emlékhely, a Terror Háza.

A nagy politikai át- és beöltözések groteszk hangulatú termében Faludy Györggyel „beszélgetek”, vagyis fölemelem a telefonkagylót, és az ő szavait hallom a totális diktatúrák hasonló természetéről. Közben pereg az újabb film: ele-

gáns polgárasszony ereszti le szoknyáját, dobja le kalapját, hogy fejkendőit kötve beöltözzön elvtársnőnek. A váltás groteskségét gyorsított felvétel hangsúlyozza. Fogas forog a szoba közepén: egyik oldalon nyilaskeresztes egyenruha, másikon váll-lapos, sötét rendőrkabát. S közben pontosan ezekről a kísértetiesen gyors és dermesztő átváltozásokról meditál énnekem a recski munkatáborot megjárt költő, másnak pedig az, akit éppen kedve volt „föltárcsázni”.

Hová máshová juthatnánk is az „átöltözések” szobájából, mint az 50-es évek termeibe? Bordó selyembrokát fotel, Sztálin-barokk, lepattogzott festékű hokedli. Itt is vagy tucatnyi híradófelvétel, a fülkékben ki-ki kedvére válogathat, melyik tetszik neki, s még szavazólapot is kap, ráírhatja, melyik bűvölte őt el leginkább. Első alkalommal elkerülte a figyelmemet az a híradórészlet, amelyre le is adnám a szavazatomat, mert egyetlen képkockában a szocialista világ egész abszurditása benne van: május 1-jei felvonulásról közvetítettek a filmesek. A lassan vonuló, vörös zászlókat lengető dolgozók egy teherautó platóján állnak. Ahogy közelebb érnek, kirajzolódik a plató közepére állított börtöncella. Emberek vannak benne, mint egy majomketrecben. Még szabadok, ez még csak egy vidám május 1-jei felvonulás. Vajon kik lehettek abban a karneváli börtöncellában? Egy gróf meg egy kulák? Mellettük, ha ez még fokozható, két munkásember falat emel. Nem jelképesen. Közben halljuk a híradó munkatársát: „a munkásosztály elhatárolja magát a titoista ügynököktől.” Rakják is szaporán, rendes téglából, malterrel. Igazi falat, igazi emberek köré, igazi május 1-jei felvonuláson. Mire Rákosi tribünjéhez érnek, már be is falazták szegényeket.

A fiatalok sokszor nevetgélnek ezekben a termekben. Nevetnek az alumíniumfésűn, a „magyar ezüst” rudakon. Fölismerik Fábry Sándor design centerét, csak éppen azt nem tudják, hogy nemcsak a lakásokat töltötték meg ezek a tárgyak: Budapest minden kirakata, az áruházak, étter-

mek, színházak, a köztetek, minden egy nagy Fábry Sanyi design center volt, és ezekkel az elképesztő tárgyakkal kellett együtt élnünk. És itt vannak a sorozatok is: Lenin, Sztálin, Marx és a többiek. Nem létezhetett egyetlen kerületi vagy iskolai, munkahelyi könyvtár ezek nélkül. Ilyen sorozatot még az is tartott a lakásában, aki nem is olvasott. Ahogy egy ironikus látogató megfogalmazta: ez volt a kor riasztóberendezése, ez volt az alibi, ez védte valamennyire az otthont a besúgóktól. Mert lehet olyan a világ, hogy nem a rendőrség védi az állampolgárt, hanem a rendőrségtől kell neki megvédenie saját magát.

Egy alumínium szappantartó. Egy majdnem szép vonalú fagyaltkehely. Formájában olyan, mint a mai, büszke krómozott acélkelyhek. Csak éppen mattfényű alumíniumból van. Vajon, aki tervezte, az ezüst műltről vagy a króm-acél Nyugatról álmodott?

Egy alumínium mozsár. Mi az ördögöt lehetett megtörni egy alumíniumból készült mozsárban, amely köztudottan igen puha fém? De hát: ha Gribojedov lehetett az orosz Shakespeare, akkor miért is ne lehetett volna az alumínium a magyar ezüst? (Sajnos, még mindig marad egy kérdés: miért készült „ezüstből” a rézmozsár?)

A következő szobában Rákosi, Sztálin és Lenin portréi egymás mellett. Az arcképeken a méretarányok függőleges irányban megkurtítva. Mintha hibás szemüvegen át néznénk őket. Előttük a vörös drapériás asztal és a három szék szintén aránytalanul alacsony, a különös, aranyozott „gyerekszékek” ülőkéje azonban felnőtt alapterületű. A kiskorúnak nézett, kiskorúként kezelt, a kiskorúság rabságába döntött, zakatoló vonatot játszó felnőtt emberek világa ez. A szocialista karantén. A „merjünk kicsik lenni!”

A három nyomott politikus öv alatti tekintettel mered a semmibe. Búcsúpillantást vetek a marxista Lukács-óvoda aranyozott székeire. Néhány ülep páranymát még látni vélem.

Rettenetes szocreál festmények között folytatom az utamat. Ilyeneket még láttam a kiállítótermekben, amikor apám elvitt minket a Szépművészetibe vagy a Múcsarnokba. (A „művészek” nevét önvédelemből nem nézem meg, fogadok, java részük egy-két lexikonunkban még benne van.)

„Az egyik „festmény” sarkában Rákosi-portré. Igen, Ilyés pontos szavakkal megírta: a zsarnokság ott van „a derűtellen / tarkálló képteremben, / külön minden keretben, / már az ecsetben.”

Egy kis friss levegőért kilépek a körfolyosóra. Az udvarban kiállított szovjet tank az Idő olajosan sötét vizében alámerülni látszik. De egy centivel sincs lejjebb, mint amikor legutóbb láttam. Milyen kicsi egy ilyen tank, sosem gondoltam volna, hogy befér egy ház udvarába. Bár aki tizenöt évesen benzinespalackot dobott rá, annak halálosztóan hatalmas volt. Tényleg, mi köze egy tanknak egy bérpalota udvarához? Nem sokkal több, mint amennyi közül volt a magyaroknak akár a fasizmushoz, akár a kommunizmushoz.

Három emelet magasságában az áldozatok fala. Számmal, jelzetekkel vagy anélkül. Borzalmas lehet itt a gangon állva keresni egy bizonyos arcot. Borzalmasabb ennél csak egy lehet: megtalálni.

Jó Vergilius lefelé invitálja a látogatót. Egy emelettel lejjebb a kitelepítések termébe lépünk.

Szabad Néppel, kitelepítési parancsokkal, levelekkel, rendeletekkel kitapétázott terem. Középen a sötét függönnyel elkerített részben az a bizonyos fekete autó. Egy büszke, elvtársi híradás, amely szerint 1951. május 21-től június 15-ig kitelepítenek Budapestről „hat volt herceget, ötvenkét volt gróft, negyvenegy volt bárót, valamint hozzátartozóikat (...) tíz hortyista minisztert, harminc volt gyártulajdonost, ötvenhárom volt gyárigazgatót, kilencvenhárom volt nagykereskedőt, valamint hozzátartozóikat. (...) Lakásaikat sztahanovisták vagy nagycsaládos ipari munkások kapják meg.”

Az ember néha megdöbben azon, hogy min döbben meg: azon gondolkodom, hogy a grófok közt milyen derekas munkát végzett az ÁVH, báróból meg alig kapartak össze negyvenegyét, pedig az utóbbiak voltak többen.

Ebben az ütemesen elsötétedő teremben érdemes megvárni, amíg megvilágosodik – lassacskán az elménk – és a szoba is. Egy igazi gyöngyszem: Gerő Ernő régi, békebeli írógépen gyártott levele. Ebben azt írja a kitelepítésekről, talán felettesének, hogy *„ha lassabban hajtjuk végre, annak főként az a hátránya, hogy azok, akik úgy érzik, előbb-utóbb rájuk kerül a sor, kéz alatt eladják vagy eldugják ismerőseiknél a lakásukban lévő értékesebb berendezést”*.

Lám, nem volt elég gyilkolni, kínozni, embereket megalázni, kitelepíteni, lakásuktól megfosztani, még a kiszemelt lakások berendezését is kinézték maguknak a kommunista urak.

(Gerő Ernő egyébként jó ízléssel harácsol: hamarosan annak a „horthysta” iparügyi miniszternek a villájába költözik be, akit előzőleg az ő elvtársi utasítására telepítettek ki. S mit tesz Isten, a család valóban megmentett előle egy-két bútort. De mit is kezdett volna Gerő elvtárs azzal az „irredenta” szekrénnel, amelynek intarziás fiókjait Nagy-Magyarország vármegyéinek címerei díszítették?)

Elsötétül megint minden, nem látom a jegyzeteimet. De maradok még, mert érdemes itt olvasgatni a „falra hányt szavakat.”

Újabb izgalmas tapétaminta... Az Angliában megjelenő *Új Magyarország* című lapban 1952. augusztus 1-jén ez a tudósítás jelent meg:

„A Pannónia és a Légrády utcák sarkán épült új ÁVH-s garázs környékére ÁVH-bizottságok szálltak ki, és szemrevételezték az ott lévő lakásokat. A lakosság körében pánik tört ki, mert ez azt jelenti, hogy a városnak ezt a részét ÁVH városrészé fogják átalakítani.”

Szegény, szegény Budapest. Eszembe jut egy kandi-kamera-felvétel. Idős embert igazoltatott a nem túl jóízű tréfába beavatott árendőr. Mindenféle ostobaságot mondott neki, agresszív megfellebbezhetetlenséggel. A görnyedt ember csak pislogott, látszott, hogy nem ért semmit, de nem fog lázadni, nem fog élni állampolgári jogaival. Lehetett sejteni: hagyni fogja, hogy hülyét csináljanak belőle. Aztán megjött doktor tévábunkó egy üveg pezsgóval, hátra veregette az öreget. Sosem fogjuk megtudni, hátra veregetés járt-e az idős férfinak, vagy térdre borulás. Sosem derül ki, nem inkább bocsánatot kellett volna-e kérni tőle, amiért a kommersz tréfa esetleg eszébe juttatott egy kitelepítést vagy egy letartóztatást.

Ebben az országban egy életkor fölött még szórakoztatóipari jelleggel se volna szabad „átverni” senkit se, hiszen a mai hatvanötön fölüliek egyharmadának fél élete a szó legteljesebb értelmében kész átverés show volt. Csak akkor ezt a szocializmus alapjai lerakásának nevezték.

Egy szalagcím: *„A falu kizsákmányolói nem tették le a fegyvert”*. Ez tananyag lehetne az újságíró-iskolán. Hogyan lehet az egy mondatra eső hazugságtömeget szétosztani a szavak vállaira? 1. A kitelepítendő kulákokat nevezzük azonnal kizsákmányolóknak, így eltereljük a figyelmet arról, hogy kik a valódi fosztogatók. 2. Használjunk félreérthető metaforákat. Ami konkrétan ugyan nem igaz, attól még sokan megrémülhetnek. Ilyen a „nem tették le a fegyvert”. A városiak megijednek a fenyegető veszélytől, a vidékiek megijednek a megvádoltatástól. S hogy egyetlen paraszt sem szervezett fegyveres ellenállást? Mit számít az. A kommunista újságíró tudja, hogyan kell csőre tölteni a jelképeket.

Adjuk közre itt a félelmetes Dzerzsinszkij helyettese, M. I. Lacsiz elhíresült definícióját a vörösterorról:

„Nem keresünk bizonyítékokat, tanúkat, nem akarunk szovjetellenes tetteket vagy agitációt leleplezni. Az

ARIZONA III., 1995

első kérdés, ami minket érdekel: honnan származol, milyen volt a neveltetésed, mi volt a foglalkozásod? Ezek a kérdések döntenek a vádlott sorsáról. Ez a vörös terror lényege.”

Ez a fölirat lehetne másutt is, például a Szovjetunió terében. De a Terror Háza múzeum megálmodóinak következetessége szerint ennek a diabolikus eszmefuttatásnak a legpontosabb helye mégis itt van, a Szabad Néppel kitapétázott teremben. Itt kapja meg teljes jelentéskörét: a Budapestről kitelepítettek és a vidéki lakosságot olyan tragikusan érintő beszoigáltatások termében. Egy cellányi helyiség falán rövid, ám nem kevésbé riasztó mondat: „Minden eszközzel kell tudni ütni.” Kádár János mondása... Metafori-

kusan értette? A csőre töltött jelképek világában ez egyre megy.

Sokféle hit van. De a nyelv, nemcsak a miénk, a másoké is, szabadelvű, és engedi, hogy e sokfajta hit közt csak a jelző révén igazodjunk el. Mára megtanultuk, a „hit”, ha a jelzője „kommunista”, rendszerint vakhítt és az elvont emberiség szeretete mellett valójában az egyén gyűlöletét és megvetését jelenti. Trockij a kommunista ideológia hitét így fogalmazta meg: „Ha valaki nem hisz az erőszakban, az ugyanolyan, mintha nem hinne a gravitációban.” Vagyis az emberi világban megjelenő erőszakot olyan természetesen tartja, mint hogy az alma lepottyan a fáról. Az a hatalmas küzdelem tehát, amelyet az ember ősidőktől kezdve emberlétéért vívott meg, vallásával, kultúrájával, munkaeszközeinek technikai tökéletesítésével, a tudománnyal és a művészettel egyetemben egyetlen perc alatt semmissé válhatott, és azzá is vált az erőszak dicsőítőinek ideológiájában.

De kétezer éve, és annál is régebbi idők óta léteztek és létezni fognak másféle hitek is.

Az a sokat szenvedett egyházi ember, a zirci főapát, akit Endrédy Vendelnek hívtak, másfajta hitet őrzött a lelkében.

„Amennyire meg tudom ítélni, egy kínvallatás egy óra hosszat tartott. Reggelre a térdemen egy-egy tenyérnyi gennyes seb volt” – írta egy levelében. (Ha az embernek már vannak ismeretei erről a korról, akkor nem a gennyes sebet fogja legmegrázóbbnak érezni, hanem az „amennyire meg tudom ítélni”-t. Mert az bizony azt jelenti, hogy félholtra verték.)

De ez még csak a főapát szenvedése, nem a hite. Hitének ereje majd egy másik mondatban lesz benne. Az a mondat – jó Vergilius, mutasd meg a fémbe mart mondatot Danténak! – a Pokol alsó bugyrában olvasható majd, és így szól:

„Amikor az első komoly kihallgatásra vittek fel az Andrassy út 60. pincéjéből, előtte egy órán keresztül imádkoztam a Jóistenhez, hogy törölje ki emlékezetemből a barátaim nevét.”

Adott tehát egy ember, aki hallgat, és egy másik ember, aki kihallgat.

Mert volt, aki hallgatott, és volt, aki kihallgatott.

És van, aki azért imádkozik, hogy tudjon hallgatni, és van, aki azért nem imádkozik, hogy tudjon kihallgatni.

Mind a kettőt embernek nevezük. Két szeme, két keze, két lába van mind a kettőnek.

Mégis van, volt köztük különbség. Egyiküket fenyegették, a másik pedig fenyegetett.

De ne kalandozzunk előre, járjuk tovább a megadott irányban az Andrassy út 60. pokoli köreit.

Különös átjáróba jutunk. Egykilós, pergamenpapírba csomagolt zsírkockák húséges hasonmásaiból készült falak között lépkedünk. Nem tehetek róla, ellenállhatatlan vágyat érzek, hogy megfogjam, (hátha mégis zsír...). Rugalmas anyag, megnyugszom. Akik kitalálták ezt az átjárót, azok alighanem pontosan tudták, hogy ezeket a zsírnak álcázott téglákat a kedves múzeumlátogatók majd rendre megfogják, megnyomkodják. Mögöttem fiatalok jönnek, ők is megérintik a falat, a lány nevetve végighúzza a kezét a farmerján, „zsíros lettem!”. A Terror Háza karakteréhez ez is szorosan hozzátartozik. Az érzéki benyomások, a valóságosság. Egy fénykép az alumíniumfésűről nem azonos az alumíniumfésűvel.

Ismét egy Kádár-mondat, 1949-ből – az új rendőrség új egyenruhájáról van szó –, az elébb még nevető fiatalok döbbenten betűzik a szavakat: *„Jobb a kulákot új egyenruhában megverni, mert ez a megmagyarzásnak nem rossz módja.”* Néznek egymásra, mintha egymástól várnák a választ. Azt hiszem, az ő történelemtanáruk már nem mondhat bármit erről a korról.

Szégyellem magamat, amiért azt a bizonyos korában idézett Kádár-mondatot metaforikusnak gondoltam. Amiért öntudatlanul is mentséget kerestem a menthetetlenre. (Milyen mélyen verték belénk a hamis képet az ország akkori vezetőiről.)

Egy táblán a bejárathoz illő, az Andrássy út 60. számú ház lényegére utaló szavak Péter Gábortól, az ÁVH főnökétől, 1947-es dátummal. *„Nem véletlen az sem, hogy az Andrássy út 60. épületét foglaltuk le a politikai rendészet számára. (...) Az volt a véleményünk, hogy a bűnösök nyerjék el büntetésüket abban az épületben, ahonnan elindultak.”*

Ez volt tehát az indokok indoka: a bosszú. Ám minden bosszú, amely igazságtételnek álcázza magát, terrorizmusbá torkollik. S bár a megbüntetettek között nyilván ott voltak a nyilasok is, azt ma már a föllelhető dokumentumokból, a tanúvallomások sokaságából, a civil lakosságot ért atrocitások ezreiből pontosan tudjuk, hogy az Andrássy út 60.-ban a kommunista éra alatt korántsem csak nyilasok, és még csak nem is a korábbi társadalom politikai elitje ellen folytattak bosszúhadjáratot. Hadat üzentek torz eszméik nevében az egész civil társadalomnak. A városokban élő, saját fejükkel gondolkodó munkások ellen, a kuláknak bélyegzett vidéki gazdálkodók ellen, a polgári rétegek, az egyházi emberek, a gyanús értelmiségiek ellen, s jól jegyezzük meg, mert ezt is tudnunk kell, a magyarországi nyilas uralom szomorú hónapjai után a magyarországi kommunista uralom még szomorúbb évei alatt zsidó emberek ellen is. Fatális tévedés azt hinni, hogy ők csak a nyilasok áldozatai között voltak. A kommunisták ellenségnek kiáltották ki a polgárokat, a polgári értelmiséget, a gyárosokat, a nagykereskedőket, s közöttük bizony szép számmal voltak zsidó származásúak.

Mert az erőszak fanatikusainak egész Magyarország az ellensége.

Megpihenek az Államvédelmi Hatóság tisztikarának tablója előtt. Nem mazochizmusból: érdemes itt elüldö-

gélve nézelődni. Ezen a padon rendszerint nagyon idős embereket látok, betűzgetik, morzsolgatják a neveket. Mi lehet a szívükben? Előttük van, immáron fényképpel, beosztással, mindazok neve egy hatalmas tablón, akik ezt a rendszert működtették. Ott van a kabarék lárvaarcú konferansziéja, a hatvanas évektől jól ismert színigazgató, akiről még a minap is hallottam lelkendező dicsérő szavakat az egyik kereskedelmi csatornán. Látható itt annak a parlamenti képviselőnek a papája, akiről egy írónk megkérdezte a barátját, vajon nem kellene-e az illetőnek lemondania, de a barátja letorkolta. (Erre mondják, hogy ments meg, Uram, a barátaimtól, az ellenségeimmel magam is elbárok.)

Ott feszít a patinás könyvkiadó igazgatója, akit hála a Jóistennek, én már nem ismerhettem, mert később kerültem a kiadóhoz. De arra nagyon jól emlékszem, hogy legendák keringtek róla, és ezek a legendák nagyon furcsák, nagyon vegyesek voltak. K. J. mesélte, hogy a tihanyi újságíró-üdülőben az ávóosztást kiadóigazgató hajnalban fölöltözött, és ijesztően csattogó csizmájában egymás után róttá a köröket a kövezett udvaron, és aki kinézett a különös zajra, a frászt hozta arra. Számomra, aki csak 1987-től dolgoztam abban a kiadóban, döbbenetes élmény volt, hogy komoly értelmiségi munkatársak féltek tőle, és mi-közben rettegtek, bólogatva tisztelték „a karakterét”.

De a legszörnyűbb történet, amit vele kapcsolatban hallottam – írótól, természetesen –, a fiához fűződik. Ennek a nagy hatalmú kiadóigazgatónak a fia máig tisztázatlan okokból öngyilkos lett, és az apja szolgálati fegyverével lőtte főbe magát. „Az agyveleje fölfröccsent a plafonra” – mondta D. Péter költő, akinek kéziratát szerkesztettem, „érted te ezt, hogy valakinek az agyveleje ott van a plafonon?”

Az ilyesmit persze nehéz megérteni, de én akkor – női földhözragadság – arra gondoltam: hogy kerül egy

könyvkiadó igazgatójának íróasztalfiókjába ilyen gyilkos feyver? (Múltjáról akkor még semmit sem tudtam.)

Ajánlani fogom a legközelebbi Vörösmarty téri könyvheti tévéinterjúba, ugyan kérdezze már végig valamelyik riporternő, milyen pisztolyt tart odahaza Püski Sándor vagy Osztovits Levente.

Elidőzöm egy feltűnően üres tekintetű arcon, egy „író” arcán. Ontotta szocialista lektúrjeit, százezrek olvasták. Kiadója az ávóosztály igazgatója. Kell egy csapat.

Lépünk tovább, még mielőtt egy erkölcsi nirváhangulatban nem vagyunk többé kíváncsiak semmire.

A következő teremben láthatjuk a Nagy Imre-perről készült egykori propagandafilmet. Tanúvallomásokat hallhatunk, érdemes figyelni a nyilvánvaló következetlenségekre. Az ember nem tud nem arra gondolni, ki maradt közülük életben, s vajon annak mi volt az ára... Ebben a teremben minden talpalatnyi helyet, a falakat, a mennyezetet, a bútorokat, mindent akták borítanak. Még az ablakon is akták vannak, azok töltik be a filmnézéshez szükséges sötétítőfüggöny szerepét. Bárhová ül le a múzeum látogatója, a padon bírósági ítéleteket fog olvasni. A lába alatt is bírósági ítéletek, idézések, nevek, vádak hatalmas tömege. „Ellenforradalmi tevékenység”, „kísérlet a népi demokrácia megdöntésére”, „feketézés”, „engedély nélküli csoportosulás”, vicceselés, bármi.

A terem „jelmondata” egy igen érdekes idézet dr. Domokos Józseftől, aki 1957 márciusában a Legfelsőbb Bíróság elnökeként a következő kijelentést tette: „Tanuljunk egy kis osztályharcot a fasizmus igazságszolgáltatásától.” Aki véletlen freudi elszólásnak érzi az elnök mondatát, rossz nyomon jár. Nincs ennél logikusabb és igazabb mondat a teremben. Sőt, a kor mélyebb megismerése után láthatjuk: a kétféle diktatúra legfőbb működtetői minden esetben több respektussal voltak egymás gáztettei iránt, mint a lenézett civil massa iránt.

Paul Johnson a modern korról, a 20. századról írott alapművében részletesen elemzi, melyik diktátor mit sajátított el a másiktól, és próbálja megfejteni a jóindulattal hiszékenyek, tárgyilagosan egészen másnak mondható társutas nyugati értelmiség viselkedését. Ő írja: *„Hitlernek már rendelkezésére állt az érett szovjet modell. Ezért a terror apparátusát és a rendőrállami gépezetet még gyorsabban állította föl, mint Lenin, és rövidesen majdnem olyan méretekben működtette, mint a magát Sztálin.”*

Ismét két tabló, közel másfél száz névvel. Ők a politikai perek halálos ítéleteinek meghozatalában közreműködő bírák és ügyészek 1945 és 1961 között. A másfél száz név mellett csak tizenegy fényképet láthatunk. A többi név fölött üres keret. Lehet rajta gondolkodni, miért.

Kószálok a termekben, az eltűnt idő nyomában. Egy kép a Keleti pályaudvarról. Közelebb lépek, s mint Antonioni *Nagyításának* fotósa, rámeredek a fényképre. Igen, jól láttam: a Keleti órája egy hatalmas vörös csillag közepében van. (Számban érzem a bambi és a szocialista „madeleine”, a ragadós törökméz ízét.)

Most egy másik zene veszi hatalmába a lelkünket. Az egyház termébe lépünk. Miközben az Atya dicsőségét zengeti a férfikórus, nézegetem a tárgyakat. Keresztek, rózsafüzérek. Keken András evangélikus lelkész imakönyve. A következő vitrinben egy menóra, izraeli adomány.

Ebben a teremben a földön fekszik egy hatalmas kereszt. Úgy van megvilágítva, hogy az az érzésünk, onnan, a földről, a keresztről jön a fény. De csak bizonyos távolságból lehet megszemlélni. Kolima szőnyegére ráléphetünk, a fehér-tengeri csatornára is, a kilós zsírkockákat tapogathattuk – a kereszthez nem nyúlhat senki. Körülötte a parketta hiányos, mintha beszakadt volna. Aki közelebb lép, talán lezuhan a pincébe. A keresztre senki nem taposhat: a földre ledöntve is ontja fényét mindenkire. Pilinszky szavai jutnak eszembe a jóról és a rosszról: *„a jót*

és a rosszat mint arányos, szimmetrikus ellentétpárt képzeljük el. Holott ez nem igaz. A jó döntően más és több, mint a rossz. A jó: a létezés birodalma. A rossz: a tagadásé, a nem-létezésé. A jó: valóság. A bűn: képzelgés. A jót fénynek látjuk, a rosszat sötét árnyéknak."

Makacsul árad a fehér fény. Egy benyílóban híradóképek Mindszentyről. 1949-et írunk. Mindszenty a magyar munkásokról beszél, akikkel neki soha, semmiféle konfliktusa, gondja nem volt. Közben a diktatúra már készül a monstre perre. Nagy falat nekik ez a per, de hát nagy a bosszúéhség is. ÁVH-s, sajtó- és hálózati segédlettel letuszkolják a hatalmas falatot az emberek torkán. Csak azt nem tudják még, hogy ezt soha senki ebben az országban megemészteni nem fogja. Kahler Frigyes nemrégiben megjelent, *III/III-as Történelmi Olvasókönyv* című kötetében olvasható, hogyan szervezték meg a diktatúra urai a hálózat és a sajtó segítségével Mindszenty lejáratását. Idézzünk a lejáratási akció munkatervéből: *„Közvetlen harc Mindszenty ellen, tömegmozgalommá tenni a mindszentyzmus elleni harcot (...) A megyei sajtóban jól kidolgozott Mindszenty-ellenes munkás- és paraszt nyilatkozásokat kihozni, római katolikus paptól Mindszenty-ellenes nyilatkozatot kihozni, a tiltakozásokat kelendő kommentárral kihozni. Felelős:”* S itt egy név következik. Ne írjuk ide, mi nem lihegünk a bosszúvágytól, mi csak emlékezünk. Nézzük a szöveget tovább: *„Állást foglalni a helyi mindszentyk ellen is.”* Megint a nyelv, gyönyörű nyelvünk „igazságtételén” ámuldozom: ebből a fogalomból sem lett semmi. Nem voltak helyi mindszentyk. Ők egyszerűen papok voltak. Amikor meggörbült a világ gyémánttengelye, és az igazságszolgáltatás az igazságtalanság elosztóegységévé degradálódott, akkor a Nyelv úgy döntött, ő majd igazságot tesz. Nem fogadta be a sok ocsmány ostobaságot. Sem akkor, sem később. Ezért mosolyoghatunk ma a nyelvi terroristák bőszi igyekezetén.

S akkor jöhet a legalsó szint, a pince.

Az utolsó bugyor. A liftben néhány perces filmet vetítenek a látogatóknak. Ez az egyetlen hely, amely senki számára, aki az épületből ki akar jutni, nem elkerülhető. Senki nem kérdezi meg tőlünk, kíváncsiak vagyunk-e arra, hogyan roppant az akasztottak nyakcsigolyája. Ezt mindenki, aki beszállt a liftbe, kénytelen végighallgatni. Ha történetesen egy nosztalgizáló volt ávóosztás van a liftben, és mellé belép egy volt megkínzott fogoly, akkor ők kénytelenek egymás mellett, egymás izzadságcseppjeit közelről látva, torokelszorulásait, leszápadásait nézve végighallgatni az akasztás mesterségének csínját-bínját.

Mert a hóhérlás mestersége szakszerűséget kíván, kis híján azt írtam, szakértőket. A tájékoztató hangja szenvtelen, tényyszerű. Ugyanebben a tónusban a tűzdelt fácán elkészítésének fortélyait is el lehetne mondani. Talán ez a legrémissztóbb az egészben.

Kilépünk a liftből. Egy táblán az ávosok jelmondata: „Ne csak őrizd, gyűlöld!” Igen, első lépés a gyűlölet fölszíttása (sajtó!), második a főnntartása (hálózat!). De mi a harmadik lépés?

A börtön? Vagy 56?

Betonszürke falak, rekonstruált cellák. Az egyikben nem lehet kiegyenesedni, olyan alacsony. Ott csak feküdni lehetett, vagy hétrét görbedni, esetleg térdepelni. (Mennyi infinitívusz! Egy még idefér Nagy Gáspártól: „*A gyilkosokat néven nevezNI*”...)

A fantázia – hogy mondta Pilinszky? „a bűn: képzelgés” – megteremtette a karcert is, azt a fél négyzetméternyi alapterületű fülkét, amelyben kizárólag állni lehetett. Szolzsényicin ír róla hosszan, hogy milyen rafinált módja ez a kínzásoknak. Nincs ütésnyom, nincs vér, de az ébrenlétre kényszerített embernek már a második napon elviselhetetlen szenvedés volt az alvásmegvonás.

Egy férfi áll mellettem. „Látom, nem siet. És már nem jegyzetel.”

Az arcára van írva, hogy története van.

Meghallgatom, nem is igen tehetek mást. Története az életért kötött alkuról szól. Leírván magamnak eltettem a fiókomba, talán egy másik íráshoz. Mert azon a június végi napon, amikor azt az embert, H. Jánost hallgatom, még nem tudom, hogy másnap tele lesznek az újságok egy politikusan édesapjának történetével, amely kísérteties hasonlósággal az életért kötött alkuról és annak áráról szól. Egy mondatot azért leírok H. Jánostól, aki sorkatona volt ötvenhatban, csapata átállt, őt pedig börtönbe csukták fegyveres ellenállásért. Amikor nyolc hónap után, bizonyos feltételekkel, bizonyos alku értelmében kiengedték a Kozma utcai gyűjtőből, nagyot szívott a tavaszi levegőből, s a söröző embereket nézve a nyitott presszóknak, arra gondolt: „Ezekről az emberektől vártam én, hogy újramezdiék a forradalmat, és engem kiszabadítsanak?”

Az 56-os teremben járunk. Megismerem a sokat hallott felvételtől Nagy Imre hangját. „A kormány a helyén van...” Híradófelvételek a külföldre menekülő magyarokról. Régebben disszidensek, ma emigránsoknak nevezük őket. Tudom, hogy az emigrálni szó a pontosabb, de nekem az akkori zavart és kétségbeesettséget mégis jobban kifejezi a disszidens szó. A disszidens szóban ott van a megbomlás, a zűrzavar, a diszharmónia. A kor fájdalma.

A könnyek termében kicsiny lámpások világítanak, keresztek és Dávid-csillagok erdejében járunk, e megtartó jelképeken kívül csak az áldozatok neve világít a sötétben.

Korabeli sláger szól, kisgyerekként sokat hallottam. Persze nem sokat értettem belőle. „Oly távol, messze van hazám.”

És mentek a magyarok nyugat felé. Megátalkodottan nyugat felé, mint Mrozek emigránsa, aki a Bering-szorosba sodródva is bőszen nyugat felé evez, és csak akkor fordul csónakjával rémülten az ellenkező irányba, amikor át-

kiabálnak neki, hogy onnan már, ha nem változtat irányt, a Szovjetunióba jut...

Indulok a kijárat felé. A zene, a baljós, szívszorító zene, mint a tenger hulláma, még utánam csap. De nem mossa el bennem a fölismerést: az igazság elodázható, de nem megkerülhető.

Süt a nap, a padon söröznek.

S hogy ne vádolhasson senki aktualizálással, legyen most segítségemre egy három és fél évszázaddal korábbi szerző az igazság kényességének megvilágításában. Baltasar Gracián írta 1647-ben: *„Semmi sem kíván több tapintatot, mint az igazság, ez a szíven végzett érvágás. Elmondásához ugyanannyi hozzáértés kell, mint elhallgatásához.”*

Szívünkön az érvágás megtörtént. Vérzik kicsit, de gyógyul.

KÖRMENDY ZSUZSANNA

X809

Am

1% METAFIZIKA

M

Szabados György rovata

Hogy mi történik ma itt, azt tudjuk. Ezerkilencszázötvenhatot az egész irodalom, az egész sajtó, a zene, a festészet, a művészet, a társadalom, a tudomány, a politika, elárulta. Minek árulta el? Annak, hogy élni csak kell. Senki se mert halni, mint az orosz tankok alatt a munkások és a diákok és a gyermekek. Költő, író, szobrász, zenész, festő, orvos, tanár, mérnök, miniszter, katona, paraszt, munkás. Soha még nép nem volt ilyen elhagyatott. Semmiféle vagyon, hír, hatalom nem ér annyit, mint amennyit mindezért most fizetni kellett. Nincs az életnek olyan mélysége és magassága, amely ez alatt az árulás alatt ne roskadna össze.

Egy év múlva már úgy éltek, mintha semmi sem történt volna. Mintha e hitvány és korrup, nyomorult és züllött, tisztátalan és aljas népben egyszer, egyetlenegyszer és egyedül, az egész földön egyesegyedül nem ragyogott volna fel az igazság, és nem mondta volna ki egyszerre és egyhangúlag mindenki, aki itt él, kétszázszoros túlhatalom ellenére. Aki ezt elárulta, az már nem hitvány és nem aljas és nem korrup és nem nyomorult. Tovább élnek és énekelnek és festegetnek és szónokolnak és tanítanak. Tényleg semmi sem történt?

Évek óta azon gondolkozom, ha még valaha a történetben az igazság szóhoz jut, mit fognak mondani arról az időről, ami ezerkilencszázötvenhatot követte, azokról az emberekről, akik zenét komponáltak, és képeket állítottak

Hamvas Béla: 1956' Palmos 1 Interview

ki, és színpadon játszottak, jóízűen ettek és ittak, ahelyett, hogy fogukat csikorgatták volna. Nem írni több, mint írni. Ahelyett, hogy elvonultak volna kapálni és fát vágni, édes volt nekik az érvényesülés és a pénz.

Eleinte azt hittem, hogy a mai nevek csak azért maradnak fenn, hogy azokat még ezer év múlva is leköpjék. De túl jól ismerem a magyarokat. Azonnal elkezdtek mentéseget koholni, elkezdtek sugdolózni, hogy mennyire szenvednek, miközben vastag összegeket gyúrtak zsebükbe a libapecsenyén hízott vértanúk. Fogadok, hogy a történelemben mint mártírokat jegyzik fel őket, e koszos és ripók söpredéket, dicsőítik egymást, és bevezetik egymást a történelemben, óvatosan Berzsenyi és Csokonai, Petőfi, Bartók, Csontváry, Arany és Kemény közé, ahelyett, hogy rémpéldaként mutatgatnák őket a panoptikumban: íme, akiknek drágább volt a selyem nyakkendő, mint ezerkilencszázötvenhat. Mintha életnek lehetne tartani azt, amit ezek élnek, mintha költészet és zene és dráma lenne az, amit ezek csinálnak, mintha lehetne ilyen feltételek között élni akár csak hivatalban, vagy gyárban.

Persze, élni csak kell. Nagyon nehéz: De ha nagyon nehéz, hát nagyon nehéz. Elrejtőzni és hallgatni, és napszámos munkát vállalni, és fogakat összeszorítani, és nem lázadni, vagyis igenis lázadni, és nem engedni, és átkozott és bőszyűlt görcsben élni, és nem engedni. Hol van ma az a név, börtönökön kívül, amely nem ragad a mocsoktól?

„Semmi szent nincs, amit ez a nép ne gyalázott volna meg, ne süllyesztett volna hitvány eszközzé, és ami a barbárok között is égi tiszta marad, azt ezek a huncut vadak iparként űzik, és nem is tudnak mást – ahol az embert megalázzák, ott már nem tud másként élni, mint saját érdekéért, saját hasznát keresi, és nincsen benne többé szív, még akkor sem, ha ünnepel, vagy ha szeret, vagy ha imádkozik” (Hölderlin).

Majd igazolják őket. Lemosogatják őket, bekerülnek a lexikonba, az irodalom- és a kultúrtörténetbe, mint akik magas esztétikai értékeket valósítottak meg. Milyen történelem lesz ez?

(*Hamvas Béla: 1956. Patmosz I., Interview*)

Ami

FURTWÄNGLER ÉS A BÖLCSESSÉG NAIVITÁSA

A Berlini Filharmonikusok egykori ütőse, Werner Thärichen meséli: „Az üstdobosnak olykor akad dolga bőven, de gyakran semmit sem kell tennie. Az ilyen szabadidő jó alkalmat kínál nekünk, hogy megfigyeljük a karmestert, a szólistákat vagy épp magát a zenészerzőt, ha történetesen ő vezényel. Többnyire az egyik kevésbé használt üstdobra helyeztem a partitúrát, s ekként jól nyomon tudtam követni a zenei folyamatot. Kicsit a zenekar fölött, éppen szemben a karmesterrel: kiváló pozíció, hogy lássam, mi is történik a zenekarban valójában. Egy alkalommal, miközben valamely vendégkarmester próbált, a dobok mögött a partitúrát bújva elmerültem a hangszerezés rejtelmeibe. (...) Egyszer csak a hangszín váratlanul megváltozott. Új erő, valami különös forróság költözött a hangokba, mintha nem is próbán, hanem már az esti koncerten lettünk volna. Döbbenet néztem fel, hogy lássam, miféle akrobatikus pálcamozdulat okozta e hirtelen jött csodát: ám a karmester mit sem változtatott a gesztusain. Zenésztársaimra néztem. Minden tekintet az ajtó felé irányult: amelyben Furtwängler sziluettje rajzolódott ki. A jelenléte önmagában elegendő volt, hogy a zenekarból ilyen hangzást csaljon elő.”¹

Wilhelm Furtwänglerről már az életében legendák keringtek. Kultusza minden más karmestert elhomályosít még ma is. A zenerajongók és a lemezgyűjtők táborában tisztelet övezi a többi huszadik századi maestrót is, de egyiküknek sincs olyan nimbusztól övezett utóélete, mint neki. Létezik ugyan Knappertsbusch-, Beecham-, Mengelberg- vagy Toscanini-társaság, de a Furtwängler művészetét népszerűsítő virulens egyletek szinte behálózzák a glóbuszt. A zenei társaskörök közül talán csak a Wagner-társaságok aktívabbak náluk. Furtwängler szellemi hagyatékának ápolására Németországban, az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban, Japánban és, igen, nálunk Magyarországon is működik egyesület. Ez utóbbi kezdeményezésére jelent meg az a kötet, amely részint bő válogatást nyújt a nagy német muzsikus zenei írásaiból, részint közreadja Furtwängler hangfelvételeinek minden eddiginél teljesebb jegyzékét.

Vajon mi tartja életben ezt a rendkívüli érdeklődést Furtwängler iránt majd' ötven esztendővel a halála után? Szeretném hinni, hogy elsősorban a zenei előadó génusza az, amely kiemeli őt a nagy dirigensek sorából. Ám, közismert, van a legendának egy másik, árnyékosabb oldala is, amely nem a zenében, sokkal in-

KELENFÖLDI AUTÓBUSZGARÁZS, 1940

kább Furtwängler személyes sorsában gyökerezik. Könyvek tucatja, színdarab, sőt legutóbb Szabó István rendező jóvoltából film is született életének sokat vitatott aspektusáról: a művész és a III. Birodalom viszonyáról.

Furtwänglerről sokan tudják (még olyanok is, akik egyébként alig hallgatnak klasszikus zenét), hogy a szövetségesek a második világháború után eltiltották a vezénylestől, és hosszadalmas igazoló eljárásnak vetették alá. Sokan (elsősorban olyanok, akik alig hallgatnak klasszikus zenét) ezért az intellektuális náci művész típusát látják Furtwänglerben. Pedig a vád eredetileg sem volt több ellene, mint hogy tehetségével, úgymond, kiszolgálta a német rezsimet. Jóllehet Furtwängler nem volt az NSDAP tagja – mint például Karajan vagy Böhm –, de még a szimpatizánsa sem. Nem vett részt a politikai életben, nem támogatta a nemzeti szocialistákat, nem volt hajlandó, mint mások, fasiszta indulókat játszani hangversenyei végén, karját sosem lendítette náci üdvözlésre. Ízig-vérig német volt ugyan, de nem volt nemzeti szocialista. Éppen ellenkezőleg. Bár magát apolitikus (pontosabban: politika fe-

lett álló) művésznek tekintette, 1935-ben, tiltakozásul Hindemith egy művének betiltása ellen, minden addig viselt tisztségéről lemondott. Kiállt zsidó zenészek érdekében, többük életét mentette meg. Egyetlen felróható bűne, hogy a III. Birodalomban maradt, azaz nem emigrált. A háború utáni megalázó és mondvacsinált vizsgálat két évet vett el az életéből – tehát legalább ugyanennyit az egyetemes zenekultúrától, hiszen 1947-ig nem állhatott dobogóra. Sok más, valóban náci szimpatizáns muzsikust sokkal kevesebb zaklatás érte, mint őt. Ám mivel Furtwängler volt a „legnagyobb”, az ő sorsán keresztül lehetett példát statuálni. Bár sok nagy zenész (így Yehudi Menuhin) kiállt mellette, mások nem segítettek rajta (például Bruno Walter), sőt olyanok is akadtak (köztük Arthur Rubinstein), akik még felmentése után is meggátolták, hogy az Egyesült Államokban koncertezhessen. „Tudjuk, mennyire hajlamos a polgári középszer a nagyok iránti irigységre; mivel a nagyságot nem tudják tőlük elvitatni, éppen ezért szívésen gáncsolják őket. Wagner 'rossz jelleme', Beethoven 'beteges elkeseredettsége', Brahms 'filisztersége', Bruckner 'intellektuális kisebbségsége' – mindez ugyanannak a fának gyümölcse.”² – írta még 1939-ben. Jó oka volt e keserű szavakra a göbbelsi időkben, amikor ellenségei éppen a fiatal Karajant játszották ki ellene, de bizonyára nem sejtette, hogy a háború után ténylegesen áldozatává válik maga is az irigység és a kisszerű gáncsoskodás illetén megnyilvánulásának.

A *Zene és szó* című kötet azonban csak szórmentén foglalkozik politikai vagy történelmi kérdésekkel. A könyv a *muzsikusként* állít emléket írásain és hangfelvételeinek jegyzékén keresztül. „Furtwängler karmesternek óriás volt, értekezések jelentős” – mondja az előszó. A diszkográfia az előbbit, az esszék az utóbbit igyekeznek alátámasztani. Mindeközben ne feledjük: Furtwängler komponista is volt. Jóllehet, szerényebb alkotói, mint előadói tehetséggel áldotta meg az Isten, önmagát elsősorban *zeneszerzőnek tartotta, aki dirigál*, és nem *karmesternek, aki zenét szerez*. E tény azéért szükséges említeni, mert saját korának kritikája – például a „modern zenére” vonatkozó megjegyzései – leginkább éppen a *zeneszerző* szemszögéből íródtak.

A huszadik század kezdetére, amikor a művészeti és tudományos viták már többnyire nem hatalmi szóval dőltek el, kutatók, művészek és rajongók saját vélt vagy valós igazuk hangoztatására szívesen alakítottak szekértáborokat. Míg az őstörténetre vonatko-

zó elméletekben az izolacionisták és diffuzionisták hadakoztak egymással, aszerint, hogy a belső fejlődés elsődlegességében vagy a kulturális javak átvételek útján történő terjedésében hittek, a koncertéletben a „kottahű” és az „alkotó tolmácsolás” hívei mentek öltre egymással. *„A zene tradícióját a kottában lehet csak megtalálni!”* – fújtatott Toscanini, ha a zenei értelmezést hozták szóba előtte, és dühösen rázta a partitúrát: *„En magával Beethovennel beszélek! Itt a kotta!”*³ Mahler viszont, aki nemcsak komponista volt, de korának kiemelkedő karmester-egyénisége is, épp ellenkezőleg, úgy vélte, hogy: *„a zene legjava nincs a kottában”*.⁴ Furtwängler ez utóbbi, az újraalkotó előadás híve volt. *„A kottahű előadásmód, ami igazi iskolamester-ideál, valójában sem nem új keletű, sem nem ideál.”*⁵ – hangoztatta éppen Toscanini kapcsán. Úgy vélte, az előadónak újra kell élnie az alkotás folyamatát: *„Azt, hogy tulajdonképpen mi megy végbe egy igazi mű tolmácsolása, újateremtése közben, senki nem fogalmazta meg mélyebben és szebben, mint Wagner a Siegfried kardjáról szóló elbeszélésben – fejtegette a zenei interpretációról írt tanulmányában. – Hiába forrasztja össze akár a legügyesebb kovács a részeket, ami egyszer eltört, azt nem lehet újra összeilleszteni. Csak, ha az egészet teljesen szétmorzsoljuk, és ezáltal, hogy metaforánknál maradjunk, újateremtjük az eredeti szituációt, úgyszólván a káoszt, amely az alkotást megelőzte, s csak ebből formáljuk újra az egészet – csakis ily módon állíthatjuk helyre a művet eredeti formájában és teremthetjük valóban újjá.”*⁶ E művészi hitvallásban gyökerezik a magyarázata annak, miért érezzük sokkal dinamikusabbnak, hatásosabbnak élő felvételeit a hangstúdióban készültéknél. Furtwängler, mint kortársainak többsége, sokáig idegenkedett a hangfelvételektől, különösen a gramofon-korszakban, amikor 4–5 percenként le kellett állítani a zenekart, mivel több zene nem fért a 78-as fordulatszámú korongra. A részekből a keverőpulton összeállított és a hangmérnökök által kiegyensúlyozott muzsika – amelynek Karajan a hallatlan népszerűségét köszönhette később – idegen volt Furtwängler mentalitásától. A részletek kicsiszolása számára a „szétmorzsolás fázisához”, azaz a próbához tartozott. Az „újáteremtett mű”, már csak a maga egészében, a kész folyamatban szólalhatott meg hitelesen a pálcája alatt.

Csoda-e, ha a „kottahű” Toscanini és az „újraalkotó” Furtwängler ki nem állhatták egymást? Toscanini kezdetben nagyon divatos volt Németországban is, a színházak koncerttermei versengtek érte. Még Bayreuth is, ahol pedig a Wagner család sokáig

az „igazi német zene” megmaradásán őrködött, és inkább kerülte a nem-germán előadókat. Furtwängler azonban nem volt rest terjedelmes írásban ízekre szedni Toscanini sajátos vezénylési stílusát. Talán nem volt túl sportszerű gesztus a részéről, hogy zenekritikusként támadta meg Toscaninit, ám megállapításai kétségkívül alaposak, gyakran találóak, és a kíméletlen bírálóat közben sok mindent elárul arról is, mit gondol ő maga a vezénylésről: *„Nikisch-sel ellentétben nincs felesleges manuális tehetsége – írja többek között Toscaniniról –, és amivel ma rendelkezik, azt munkával vívta ki. Bizonyos szembeötlő hiányosságok azért megmaradtak: elsősorban rendkívüli térigénye a forténál. Útéseinek nagysága a forténál olyan mértékű, hogy az minden differenciálást lehetetlenné tesz számára. Ezek a tuttik ezért mind egyformák, lármás hangzásúak és mindig egyformán erősek. A karmester képessége, hogy a fortén belül különbséget tegyen, az alsó- és középszólamokat vagy a fontos főszólamokat megfelelően kiemelje, minimális”*⁷ E passzus igazságáról bárki meggyőződhet, ha feltesz otthon egy Toscanini-lemezt.

A historizáló, „korhű” produkciókat voltaképpen ugyanabból a megfontolásból bírálta Furtwängler, mint a „kottahű” előadás elméletét. A csembaló, valamint a kisméretű zenekar és kórus alkalmazása a barokk zene előadásában a harmincas évek elején még újdonságnak számított, és e koncertek vezérlő elve ugyancsak az „eredeti szerzői szándék” reprodukálása volt. Furtwängler azonban úgy vélte, éppen hogy „történelmietlenül” járnak el azok, akik korabeli hangszereken, az eredeti zenekari és kóruslétszámot követve próbálják rekonstruálni a műveket – ahelyett, hogy saját koruk fejlettebb akusztikai apparátusát igénybe véve a művek belső tartalmára koncentrálnának. A korhű zenekari hangzás hívei megfelelkeznek arról – érvel Furtwängler –, hogy ezek a kis létszámú együttesek halkabb hangszereiken kis zeneszobákban, kevésszámú közönség előtt ugyan megfelelően szólalhattak meg, de hangjuk elvesz a tizenkilencedik és huszadik században épült nagy koncerttermekben, s így maga a zene változik meg. *„A régi zenekari létszámhoz mindenekelőtt meg kellene próbálnunk a régi helyiségeket is helyreállítani, a régi helyiségekkel együtt azonban lehetőleg mindjárt az akkori közönség ’mentalitását’ is. (...) Újra meg újra hangsúlyozzuk – folytatódik az okfejtés –, mennyire más a mi fülünk, mint a régieké volt, mennyire mások az idegeink, a felfogóképességünk, mint Bach és Händel kortársaié.”*⁸ Tudjuk, az idő – pontosabban a lemezipar – vé-

gül is nem Furtwänglernek adott igazat, és míg ma tucatszámra készülnek az, úgymond, „tudományosan megalapozott”, ám olykor igen kevés zenei invenciót felvonultató termékek, amelyek vélt vagy valós erénye leginkább az „újabb és újabb korhű hangszerpark” használatában rejlik, sokak szemében anakronisztikusnak hathat Furtwängler, Mengelberg vagy Clemens Krauss romantikus előadásmódja a bécsi klasszikusok vagy a barokk zene esetében. Annál különösebb, hogy Nicolaus Harnoncourt a historikus előadásmód elméletének egyik úttörője és mindmáig legnevesebb zenei tolmácsolója éppen Furtwängler hatására lett dirigens. Fialtal csellistaként egy alkalommal Beethoven VII. szimfóniáját hallgatta a rádióban, és az előadás annyira magával ragadta, hogy ettől a pillanattól kezdve másra sem tudott gondolni, mint arra, hogy maga is pálcát fogjon. Csak utólag tudta meg, hogy a koncertet Wilhelm Furtwängler vezényelte. Harnoncourt gyakran hivatkozik erre az élményre, legutóbb budapesti látogatása alkalmával is felidézte a Tudományos Akadémián tartott előadásában. Később alkalmam nyílt együtt ebédelni vele, és így megkérdezhettem tőle, miként lehetséges, hogy ő, akinek nézetei olyannyira eltérnek a zenei előadást és az alkotó szándék megvalósításának helyességét illetően a Nagy Romantikustól, mégis őt tekinti mentorának. Harnoncourt azt felelte, hogy Furtwängler idejében a régi zene előadására alkalmas hangszerek nagyon kezdetlegesek voltak, érthető, ha ellenezte például az akkori primitív csembalók használatát. A romantikus előadásmódot pedig botorság lenne elutasítani, csak azért, mert újra divatba jöttek a régi hangszerek. Beethoven nagyon is helyénvaló lehet romantikusan interpretálni – fejtegette. Még Furtwängler Bach-felvételeit is figyelemreméltóan érdekesnek nevezte, ám, mint mondta, Mengelberg híres-hírhedt Máté-passió előadását elviselhetetlennek tartja. (Én azért mégiscsak úgy vélem, hogy leginkább a lemezipar csempészte vissza – a lakásokon keresztül – a hangversenytermekbe a régi zenei együttéseket, és Furtwänglernek alapvetően igaza volt, amikor szkeptikusan nyilatkozott a „korhű hangzás” visszaállításának tudományos megalapozottságáról.)

Hogy Furtwängler elégedetlen volt korának csembaloival, tehát érthető, de amint lapozzuk esszéit, egyre döbbenetben tapasztalhatjuk, mennyire elégedetlen volt általában véve is saját korának muzsikájával! Írásainak vezérmotívuma a *válság*, amelyet saját korá-

nak előadó- és alkotóművészetére egyaránt vonatkoztatott, s ami talán különösnek tűnhet, hiszen erre az időszakra sokan mint a zenei interpretáció aranykorára tekintenek. (Magam is). Eleendő csak a nagy karmesterek: Toscanini, Walter, Mengelberg, Klemperer, Erich Kleiber, Fritz Busch művészetére gondolnunk, hogy meghökkenjünk Furtwängler lesújtó véleményén. Ő azonban még tovább megy, és a Wagner-előadások kapcsán így értekezik: *„A Wagner-válság elsősorban a művek előadásával kapcsolatos válság. (...) Pillanatnyilag kevés énekes van, aki a wagneri követelményekkel szemben megállná a helyét, kevés karmester, aki rendelkeznék a Wagner-művek számára nélkülözhetetlen formátummal (...), s elenyészően kevés olyan rendező, akinek világos elképzelése volna arról, hogy miről is van szó a wagneri összművészeti alkotásban.”*⁹ Ma, amikor a globalizált világban ezer és ezer énekes között alig találni Wagner-hőstenort, aki képes lenne színpadon egyenletes színvonalon végigénekelni Siegfried vagy Lohengrin szerepét, bizony nosztalgiával kell visszagondolnunk azokra az időkre, amikor Melchior, Max Lorenz, Völker, Anders, Svanholm és Suthaus között válogathattak az operaházak; és a karmester mégis énekeshiányról panaszkodik! Ha bármelyikőjük hanglemezeibe behallgatunk (a 30-as évektől kezdve már jócskán maradtak fenn teljes előadások is), nyomban megértjük, milyen rendkívül magasra helyezte Furtwängler a mércét az iménti idézetben. Ő, aki komolyan vette a wagneri örökséget a Gesamtkunstról, ráadásul elviselhetetlennek tartotta a gyenge vagy közepes színelőadásokat. Ifjúkorának meghatározó élménye volt egy unalmas müncheni Ring-produkció (amit egyébként a századforduló egyik vezető dirigense, Franz Fischer vezényelt), amely hosszú időre elfordította őt Wagnertől. *„Nem volt ez rossz előadás, hanem csak olyan, amely nem számolt a dolgok nehézségével, egy rutinszerű, átlagos előadás, már amilyenek ezek az előadások mind.”*¹⁰ Érthető, ha Furtwängler, aki minden előadásán azon igyekezett, hogy „újraalkossa” a műveket, a „rutint” tekintette a művészet legnagyobb ellenségének. Felvételei éppen ezért maradhattak mind a mai napig varázslatosan élők, miközben olykor ásító unalom árad a legmodernebb technikával készült és zeneileg amúgy hibátlanná csiszolt ezredfordulós korongokból.

Furtwängler azonban nem csak a korabeli hangversenykultúrát bírálta, de korának „modern zenéjét” is. Sosem zárkózott el attól, hogy kortárs szerzeményeket mutasson be vagy tartson

műsoron: Hindemith, Sztravinszkij, Bartók, Reger, Schönberg, Honegger és mások művei időről időre szerepeltek a repertoárján. Mégis, hamisítatlan konzervatív volt a művész és a közönség viszonyának tekintetében. Furtwängler ugyanis nem hitt a tonális zenei rend felbontásának forradalmában. *„Kétségemet fejezem ki a modern zene bizonyos eszközeivel szemben, kétséget, amit mások is osztanak (Ansermet, Hindemith stb.), és ósreakciósként hoznak hírbé és ítélnék meg”* – panaszolja 1949-ben a *Modern zene* című írásában,¹¹ amit e szavakkal fejez be: *„A tonalitás nem a múlt, hanem a jövő.”* Furtwängler úgy vélte: a huszadik század derekára megbomlott az a kényes egyensúly, amely a zeneszerzőt a közönséggel összefűzte, azaz a modern alkotó kikerült a közösség kontrollja alól. Közben az „avantgárd” komponistát és a közönséget elválasztó szakadék mindegyre szélesedik, a média „ízlésterrorjával” mégis fenntartható valamiféle tömegérdeklődés az egyébként csak igen keveseket érintő alkotások iránt. A modern muzsikust nem a közönség emeli fel, teszi nagygyá, hanem az a propagandagépezet, amely mögötte áll. A „haladás” jelszava állandóan a formális újszerűség hajszolásra sarkall. *„Jöjjünk egyszer tisztába azzal, hogy mennyire megváltoztak az idők: ma már régen nincs szükség bátorságra a legértelmetlenebb összhangzatok – persze a „legmerészebbnek” is nevezik ezeket – egymásra tornyozásához, bátorság kell viszont, nagyon is, akár csak egyetlen tisztá akkora, egy egyszerűen kifejlődő frázis leírásához. (...) Amilyen fölöslegesnek tűnik az, ha olyan dolgokat, melyeket egyszer már elmondtak és megírtak, ismét elmondanak és megírnak – minden epigonizmus lényege –, éppoly kevésbé lehet hasznunkra a 'még soha nem létezett', az öncélúan új, a csupán 'eredeti' pusztá kultusza.”*¹² Mindez azonban nem lenne lehetséges, ha a „modern ember” – korunk válságának terméke – valamilyen módon nem lenne mégis fogékony erre a jelenségre. *„A továbbiakban arra kell következtetnünk, hogy ha az ész vezérelte spekuláció betörése, amely a XX. század elején történt, és amely a korábbi tonális rend helyébe a hallható káoszt helyezte, valóban pusztán idegen test lett volna a zenében, úgy a méreg erejének, ami az addig intakt zenébe belefolyt, az elmúlt harminc évben már fel kellett volna szivódnia. Manapság az emberiségnek, legalábbis egy részének, korábban nem létező különleges affinitása van a káoszhoz. Ez, és semmi más, ami valóban új a modern művészetben.”*¹³ Furtwängler meglátása nyilvánvalóan nem csak a zenére értelmezhető, hanem jóformán valamennyi művészeti ágra: a képző-

művészettől kezdve az építészet, az irodalmon át a táncig. A huszadik század művészetének tüntető individualizmusa leginkább a hagyományos struktúrák lebontására irányult, amelyhez hathatós támogatást kapott az „újdonság”-ra alapozott, a művészi termeléssel összefonódó médiától.

Furtwängler szemében a „kottahű” előadás, a „historizálás” vagy az „atonális zene” – egy tőről fakad. Ugyanannak a törekvésnek a következménye, amely a „tudományos” (az objektív) gondolkodást a művészet területén is a „művészi” (a szubjektív) gondolkodás fölé helyezi. „Miközben a művésznek mindazt, ami mindig új feladatától, vagyis az egyedi esettel való megbirkózástól eltéríti, kerülnie kell mint a pestist – a művésznyelvben e csábítást „rutinnak” hívják –, addig pontosan az egyedi eseteket összekötő az, amire a tudományos gondolkodás törekszik, s ami lényeges számára. (...) – írja utolsó esszéjében.¹⁴ – A mai zenei élet válsága abban áll, hogy az egyik, a „tudományos” gondolkodás hirtelen föltartóztathatatlanul elhatalmasodott, minden más kárára.” E válságból pedig csak egyféleképpen lehet kilábalni: nem múltba fordulással, hanem a jelen meghaladásával. „Úgy van ez, mint Wagner Parsifaljában – hív segítségül a karmester újra egy Wagnertől vett metaforát –, csak az a fegyver gyógyíthatja be a sebet, amelyik ejtette. Az egyoldalú gondolkodás szörnyű hatását, amit ma a nyilvánosságban látnunk kell, csak maga a gondolkodás, egy magasabb, átfogóbb gondolkodás győzheti le. Valódi művészet csak a – viszonylagos – naivitás atmoszférájában virágozhat ki. Azt, hogy ez a bölcsesség naivitása legyen, ama másodlagos naivitás, mely egyedül képes megfelelni kultúránk életkorának, kívánunk kell mindazoknak, akik ma a felelősséget hordozzák.”¹⁵ Nem lett igaza? Esetleg nem is volt igaza? Kiki eldöntheti meggyőződése szerint. Ámde írásait olvasva bizonyossá válik: Furtwänglert éppen az átgondolt idealizmusa tette a század legnagyobb karmesterévé. Olyan muzsikussá, akinek a művészet hatalmába vetett hite fél évszázad távlatából is rendkívüli erővel süt át minden egyes hangfelvételén.

ROCKENBAUER ZOLTÁN

(Wilhelm Furtwängler: Zene és szó. Zenei és esztétikai írások; Diszkográfia. Főszerk.: Dán Károly. Bp., Q. E. D Könyvkiadó, 2002.)

Jegyzetek

- 1 Werner Thärichen: *Furtwängler ou Karajan*. Arles. 1990. 24–25. l. [Francia kiadás. Az eredeti német nyelvű változat: Werner Thärichen: *Paukenschläge*. Zurich, 1987.]
- 2 Anton Bruckner. 1939. in *Furtwängler: Zene és szó*. 91. l.
- 3 Mindkét idézet Harold C. Schönberg: *A nagy karmesterek Toscanini c. írásából* való. in Blum Tamás (szerk.): *A karmester*. Bp., 1972. 275. l.
- 4 Idézi Bruno Walter: *Mahler*. 2. kiadás. Bp., 1981. 77. l.
- 5 Toscanini Németországban. 1930. in *Furtwängler: Zene és szó*. 37. l.
- 6 Interpretáció – egy zenei sorskérdés. 1934. in *Furtwängler: Zene és szó*. 70. l.
- 7 Toscanini Németországban. 1930. in *Furtwängler: Zene és szó*. 41. l.
- 8 Megjegyzések a régi zene előadásához. 1932. in *Furtwängler: Zene és szó*. 53. l.
- 9 A félreismerter Wagner. 1931. in *Furtwängler: Zene és szó*. 50. l.
- 10 Wagner mint zenész. 1936. in *Furtwängler: Zene és szó*. 72. l.
- 11 Modern zene. 1949. in *Furtwängler: Zene és szó*. 143. l.
- 12 Egy zeneszerző megjegyzései. 1948. in *Furtwängler: Zene és szó*. 140. l.
- 13 Káosz és forma. 1954. in *Furtwängler: Zene és szó*. 176–177. l.
- 14 Minden, mi nagy, egyszerű. 1954. in *Furtwängler: Zene és szó*. 186–187. l.
- 15 Uo. 193–194. l.

Ami szerdelebs + 809

KI VILÁGOT VET, SZOKÁST ARAT

A magyar parasztság tisztességtudó szokásairól

„A babona, a szokás olyan a parasztember életében, mint az erdő aljnövényzete. Ha megtisztítom tőle az erdőt, csak a fák csupasz törzse marad. Én nem akarom irtani ezt az amúgy is pusztuló harasztot, inkább rá szeretnék mutatni arra, hogy ez van, hogy ezek a kusza indák ezer szövevényükkel éppen olyan részei az erdőnek, mint a fák törzse.”

Az 1943-ban megjelent *A magyar nép* című kötetben (szerk. Bartucz Lajos) félszáz oldalas tanulmányt írt Bálint Sándor a paraszti élet rendjéről. A népi hitvilág kapcsán olvashatunk a babonákról és a parasztság vallási életéről, majd hosszasan az embe-

Luby elhangzott a paraszti élet rendje című képviselet Budapest. Magyar Kiadó 2002.

ri élet három nagy *szükségletéről*, a születésről, a házasságról és a halálról, amellyel a maga módján minden ember szembenéz.

1978-ban pedig a vajdasági író, költő és néprajzkutató Jung Károly jelentetett meg egy könyvet Gombos falu népszokásairól és hagyományairól. Ez a könyv is az emberélet fordulóit követi, vagyis a már említett hármasságot. E kettő közé teszem én most Luby Margit 1935-ben megjelent könyvét, amelynek műfaját ő – a rádióhoz mérve – helyszíni tudósításnak nevezett el: „A gyűjtés kezdetén elvként állítottam fel, hogy semmit sem tudok a parasztságról, s minden szokást, rendtartási szabályt csak közvetlen megfigyelés, vagy parasztember előadása alapján jegyzek fel” – vallja a gyűjtés módjáról. – „Elsőbben is kerestem tehát olyan megbízható, nyílt eszű parasztot, aki szívesen elmondja a parasztlelet ezer csínját-bínját, s aki tárgyi ismereteim alapját lerakja.

Ez volt az indulási pont. Miután nem egyéni felfogást, hanem az általánosan gyakorolt szokást kerestem, nem elégedtem meg az egyes embertől nyert felvilágosítással, hanem igyekeztem azt mentől több parasztemberrel megbeszélve ellenőriztetni, kiegészíteni. Ami jóízű mondást, megjegyzést, jellemző esetet így, számtalan fel nem sorolható egyéntől összeszedtem, azt szó szerint visszaadtam. Reményilem, hogy ez a helyszínen történt megörögzítése az előadásnak rányomja a könyvre a hitelesség bélyegét.”

Az egyik kedves adatközlő, aki ismeri az *urak* szokását sokszor mondta nevetve gyűjtőnek, hogy az nem úgy van a szegény embernél. De a fordítottja is igaz, mert néha az adatközlők is rákérdeztek, hogy hát ez vagy amaz az uraknál hogy van? Az urak dolga a parasztságnak éppoly érthetetlen, mint fordítva. „Sokszor gondoltam ezalatt a színes világrész utazóinak arra a megállapítására, hogy fehér ember a feketét megérteni sohasem fogja” – írja a bevezetőben. – „Istenem! Megértjük-e mi valaha a magyar parasztot? Nem tudom. A magam részéről szeretettel hordtam össze, amit tudok életmódjukról, tisztességtudó szokásaikról.”

*

„A parasztság érintkezési formáját a legmerevebb spanyol etikett-nél is szigorúbb szokások szabályozzák” – írja Luby Margit könyvéről szóló méltatásában Illyés Gyula, s nyomban hozzáteszi: – „Bevallom, hogy velem is, aki pedig nagyjából jártas vagyok ben-

nük, nem egy kellemetlen kaland esett meg oly apróságok miatt, hogy a kenyeret domború oldalával tettem vissza az asztalra, a koccintásnál nem ügyeltem, hogy a poharak pontosan a felső szélüknél érintsék egymást, vagy búcsúzásnál a gazda után kezet nyújtottam hajadon lányának is, ami nálunk például még nem is oly rég a lehető legbizalmasabb viszony világgá kürtölését jelentette.

A parasztságnak is megvan a maga bonyolult és zárt illemtana, külön erkölcsi világa, melyet azért is jó ismerni, mert annak ezer csínja-bínja nemhogy nem fölösleges sallang, de hasznos és ma is használatos kifejezési eszköz oly érzelmek közlésére, melyeket a nyelv csak hosszas köntörfalazás után tudna, vagy egyáltalában nem is tudna értésre adni. Hogy még egy hazai esetet vegyek, nálunk például abból az egyszerű s igazán jelentéktelennek látszó körülményből, hogy a szobába lépő látogató kezéből kivesszik-e a kalapot, s ha igen, ki veszi azt ki, az anya vagy az apa, vagy valamelyik fiú vagy lány-e, és ha történetesen egyik lány veszi ki, az azt hova teszi, az ágyra-e vagy a ládára vagy a fogastra; a mozdulatoknak ebből a szövevényéből a vendég egy hang hallomása nélkül világosan megértheti, hogy milyen magatartást kell tanúsítania: előállhat-e valamilyen kérdéssel, s ha igen, milyennel, vagy pedig legjobban teszi, ha öt perc múlva továbbáll; természetesen akkor is a kellő ceremónia betartásával. Embernek kell lennie a talpán, aki ezekben kiismeri magát.”

*

Mindenki meggyőződhet arról, hogy a hosszú évek türelmes munkája eredményeként született könyvnek „mind a kétszázharminc lapja egy-egy sikeres leszállás abba az ismeretlen bányába, aminek a néplelket nevezik.” Az egész könyv négy Szatmár megyei falu: Tunyog, Matolcs, Szatmárcseke és Nyírmeggyes, de nagyrészt a két első szokásairól szól, követvén az emberi élet fordulóit. Azért ezt a vidéket és ezeket a falvakat választotta, mert idevaló születésű.

„Luby Margit családja régi, a középkorig visszavezetett közepnemesi család, származását tekintve Liptó megyei (innen származik előneve, a benedekfalvi), amelynek egyik ága Szatmárba került, Magyarban szerzett birtokot és épített kúriát – írja a reprint

kiadás utószavában Mohay Tamás... A családi hagyomány őrzi a Kölcsey és a Kaffka családdal való rokonságot, Petőfi többszöri látogatását a Túr partján fekvő faluban a nagyapánál, Luby Zsigmondnál, Szatmár vármegye főjegyzőjénél, az apa, Luby Géza barátságát Herman Ottóval. Luby Margit négy testvér közül a harmadik volt; édesanyját alig tízévesen veszítette el, s talán ez is közrejátszhatott abban, hogy a családi és a társadalmi rétegében követett hagyománnyal szakítva fiatal korától kezdve elszántan a saját lábára állt, kenyérkereső pályát választott, tanító, majd tanár lett (és sem akkor, sem később nem ment férjhez).

Egyébként 1917-ben 32 évesen iratkozott be a budapesti egyetemre, két év alatt tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett, és a húszas években a hírneves Erzsébet Nőiskolában (a tanárképző gyakorlóiskolájában) tanított. Solymossy Sándorral, aki néprajzi gyűjtésre bízta, itt ismerkedett meg; később többször felidézte, ahogy már túl a negyvenen nekiindult *babonát* gyűjteni. (Erről az epizódról a *Magyar hagyomány – magyar szokásrend* című írásában olvashatunk részletesen.) Első tájékozódásait követően azután – talán a régi nemesi, úriasszonyi nevelés is tette ezt – egyre fogékonnyabb lett a viselkedésformák, az illendőség szabályainak különbségeire. Ahogy utóbb visszaemlékezett, felkereste a Néprajzi Múzeumban Györffy Istvánt, és kért egy »parasztillemtant«. »Azt mondja, nincs. Nincs? Nincs, azt mondja, majd maga megírja. Mármint én? Mármint maga.« »Így jöttem rá arra, hogy meg kell tanulnom a paraszt szokásrendet, ha velük rendszeres és mélyebb összeköttetést akarok létesíteni.« Az elhatározást évek során át tartó munka követte, gyűjtés, levelezés, korábbi tapasztalatok rendezése, míg 1934-re megszületett a most reprintben is olvasható kötet anyaga.”

*

Az 1908-ban megjelent a *Magyarország Vármegyéi és Városai* sorozatban Szatmár vármegye népéről szóló részt Móricz Zsigmond írta. Ebben rövid, de átfogó képet rajzol szülőföldjéről. „A magyarság néprajzi képe nem valami színes – olvasható a bevezetőben. – Megvan ugyan a vármegyének a maga önálló jellege, de ezt mélyebben futó erek és idegek adják meg, amit felületes néző nem láthat meg az első pillanatra.

A vármegye az országnak legelzártabb alföldi részei közé tartozott; sőt részben ma is az. Valóban ősi szűz területeken nyit utat itt a vonat, mert utak nélküli, járhatatlan föld ez. A vármegye négy nyugati járásában alig gondozott föld-utak vannak s a talaj olyan nehéz, agyagos, hogy őszi és tavaszi esőzések idején hat lóval sem lehet átvontatni az üres szekeret a szomszéd faluba. Ez a rossz közlekedés okozza, hogy a vármegye szinte zárt terület volt. Talán ez is egyik oka, hogy Szatmár vármegye magyar népe a magyar faj legértékesebb részei közül való. Mutatja mindjárt néprajzi megjelenése. Ezen a világtól elzárt vidéken él a legtisztább, legegyszerűbb életszokású s legkevesebb tájkiejtéssel tarkított nyelvű nép. Öltözete, ruházata, építkezése, életmódja, mind a legtisztesebb középutat jelzik a magyarság különféle vidékein élő szokások között. Annak is, hogy irodalmilag igen kevesen érdeklődtek e nép iránt, az a főoka, hogy átlagos szemű embernek igen kevés itt a látnivaló.”

Kevesen tudják, hogy Móricznak – aki hat évvel volt idősebb Luby Margitnál – van egy gazdag, kétkötetes népköltési gyűjtése is, amelynek „nyersanyagát” sokat és sokszor fel is használta műveiben. Luby Margit gyűjteménye akár annak a folytatása is lehetne, hisz Móricz, aki közben minden mást följegyzett, csak folklór anyagot közöl, ez pedig csak szokásokkal és babonákkal foglalkozik. A gyűjtött anyag oly gazdag és sokrétű leírásokban, hogy bármely író felhasználhatná – vagy használhatta volna – annak némely részét, részletét – egy-egy drámákat rejtő epizódját. Hadd idézzek ebből most kettőt.

Vidéken élők tudják, hogy majd’ minden falunak van egy boldja, aki egy szerencsétlen, ágrólszakadt, de akit a falu kötelességszerűen mindig el is tart. Az itteni falubolond neve Daru Éva, aki magáról azt mondja, hogy ő nemes donációs Nagy Éva. A falubeliek sok tréfás mondasát emlegetik. „Nevettem én is, hogy előadták – írja a gyűjtő, de nyomban hozzát teszi: elment a kedvem minden nevetéstől, amikor rátaláltam egy nádfedeles kis parasztházban. Grand-guignolnak lehetne feldolgozni az életét, s lecsüngő nagy alsó ajakával, kialudt könnyes két szemével, ezer foltja mellett is tiszta szegénységében, a legszívfacsaróbb élménye a falunak. Csak az élet mer ilyen sorsokat produkálni, író nem. Az apját felnyársalta a bika. Lányékába vágta a szarvát, fel emelte meg levágta, végül széttaposta a dühödtt állat. A bátyját

széttépte egy konda disznó. Még a csontjait sem lelték meg, el sem lehetett temetni. Nem maradt belőle más, mint marékra való összemonszolt cafat. A nénye gyermekszülés után *brantot* kapott. Három nap alatt meghalt. Éva a sok szerencsétlenség után kurrongott erre-arra egy darabig, de hazavágyott a faluba.

Hogy teljes legyen az Éva nyomorúsága, fiatal korában Nyír-egyházán szolgált, de itt is *felfogtak* (kifogtak) rajta. Tehénfejés közben egy béres *elnyomta*. Az újszülött gyerekével hova mehetett volna Éva? Hazajött a falujába. Egy istállóba húzta meg magát, itt megfagyott a gyerek. Magával is tehetetlen szegény, hogy tudott volna gondoskodni gyermekéről.”

A szerelem hol szép, hol szomorú emléket mindannyian ismerjük. A városi ember gyorsan túljut ezen, a falusi a szomorú – néha drámai – emléket örökké magában hordja. Egy példa a sok közül:

„M. Tónika kedves szomorúsággal mondja el szerelme történetét: Anyámék vertek az első uramhoz. »Óh, hogy is adtunk volna olyan pálinkaszertőhöz.« Nem vót az pálinkaszertő, csak megitta, ha vót kivel. Megaztán, ha meg is vert volna, én türtem volna neki, nem anyámék. Sok jó szerencsém akadt, de egy se vót olyan derék, mint Jóska. Kérből jött át egy jánypajtásomhoz. Én is átmentem megnézni őket. Mindjárt megtetszett nekem, de nem léptem utána egyet se. Ő ajánlkozott mikor indultam, hogy:

– Elkísérem én magát, Tónika.

– Jöjjön, ha kedve van.

Attól kezdve járt hozzánk, pedig a barátném is szememre hányta, hogy elcsábítottam. Én nem csábítottam! Ő jött. Mikor az uramhoz vertek anyámék, a lakodalom reggelén elbújtam. De anyámék rábeszéltek, hogy ez nem olyan legény.

Ha ezt csúffá teszem, amilyen góg, ez előli magát. Hát csak megesküdtem vele. De nem szerettem. Elesett Jóska is, meg az uram is a háborúban.

– Hát látod – vigasztalja az anyja –, így is, úgy is özvegy-asszony lettél volna.

– Nem mindegy a! – mondja Tónika, hervatag arcán szomorú mosollyal.”

Amit a gyermekáldás kapcsán ír Luby Margit, az ma is aktuális. Miután megállapítja, hogy a magyar parasztságban a gyermek éspedig a sok gyermek Isten áldásának számított, ezzel szemben már akkor is a helyzet ott sokat változott:

„Megdrágult az élet, elurasodott a világ. A szülők igénye, fogyasztása luxuscikkekben sok nehezen szerzett garast emészt fel. Drágák az oskolás könyvek, meg a kis csizmák – ami oskolás pályának télvíz idején okvetetlenül kell –, s aminek beszerzése nagyobb gyermekáldás mellett szinte megoldhatatlan problémává nő, nemcsak a nincstelen, hanem a szegényebb gazdaember életében is. Sok gyerek: nagyobb gond, s a sváb községek mintájára, lassan nálunk is felüti fejét az egyke.

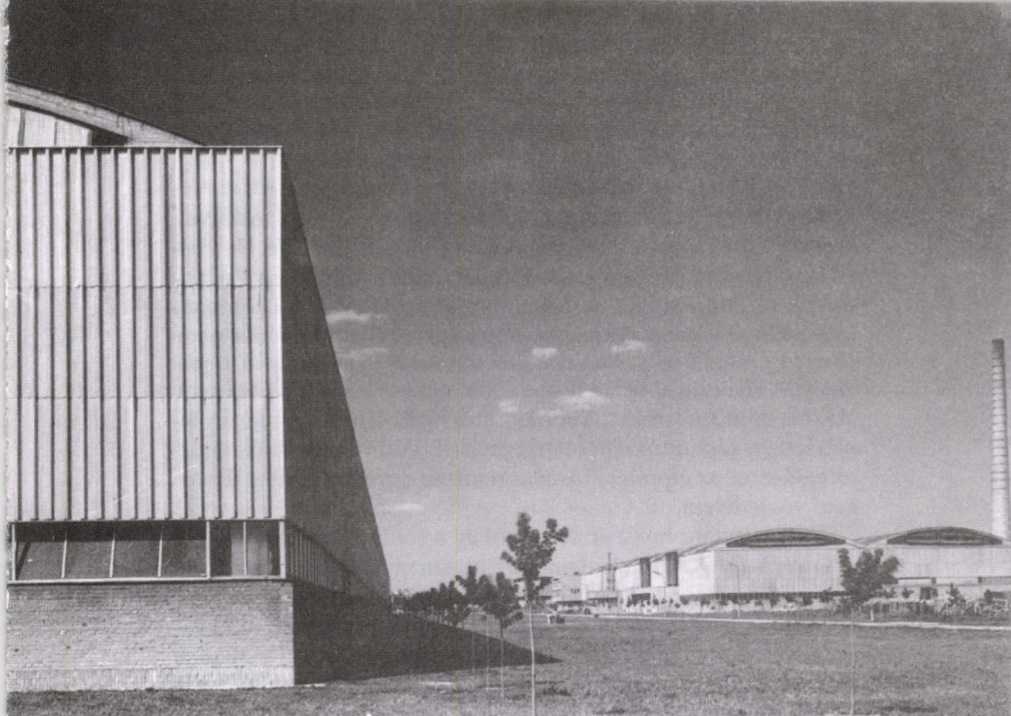
Ennek első jele, hogy a sokgyerekes családról némi csúfsággal emlékeznek meg, azt mondván: van annak őszi-tavaszi. Vagy pedig: a bolond, annyit vesz magára, amennyit bír, az okos, amennyit akar. Az egyik asszony így szállt síkra az egyke mellett: szántani lehet, vetni nem muszáj.

De hála Istennek, még nem általános erre a társadalmi életnek ez a rákfenéje. Még a legtöbb helyen el lehet mondani, hogy van itt kenyér, lepény, vakaró. (Gyermekek sorrendje.) Igen jellemző, hogy ezt a hasonlatot is a kenyérről, Isten áldásáról veszik.”

*

A parasztélet rendje Luby Margit első könyve volt; írója ekkor már csaknem ötvenéves. „Életében még két könyve jelent meg; azután hosszú évtizedekig, egészen 1976-ban, 91 éves korában bekövetkezett haláláig gyakorlatilag az íróasztalfiókjának dolgozott hallatlan kitartással, szorgalommal – írja róla Mohay Tamás, aki a reprint kiadás gondozója volt. – „Csendben távozott el, halála után adták ki Mátészalkán kéziratban levő gyűjtésének egy részét a Láp világról (*Olyan világ volt*), új kiadásban a *Bábelelte babonát* (1983), majd százéves születési évfordulóján emlékeztek meg róla egy emlékülésen, valamint az említett mondagyűjtésének kiadásával. Mára, huszonöt évvel halála után majdhogynem feledésbe merült, mintha a régmúlthoz tartoznék, akinek alig lehet mondanója mai olvasók számára.”

Aki első megjelenés után több mint félszáz évvel kézbe veszi Luby Margit könyvét, nagy valószínűséggel olyan izgalommal

SZÉKESFEHÉRVÁRI KÖNNYŰFÉMŰ, 1959

olvassa, mint egy regényt. Ennek oka részben az eltűnt világ meg-
rajzolásában rejlik, másrészt a „rajzoló” stílusában. Esszébe hajló,
irodalmi nyelven, élvezetesen megírt könyv ez a negyedfélszáz
oldalas kötet. Társa Kiss Lajos és Szűcs Sándor néprajzi témájú
könyveinek.

*

Megmosolyogtató iróniával szól munkája, a gyűjtés díjazásról,
amikor elmeséli, néha nekiszégezik a kérdést, hogy ezeket a szo-
kásokat minek tudni az uraknak? „S ha az ember több-kevesebb
megmagyarázta, akkor így vagy ehhez hasonlóan folytatódik: –
Aztán mit tetszik ezért kapni? – Hát te mit kaptál ezért, amit ne-
kem elmondtál? – Semmit. – Na látod! Én is éppen azt kaptam at-
tól, akinek továbbmondom.”

A kötet első részében van egy olyan megállapítása, amelyet
most, 70 év múlva úgy olvasok, mint egy beteljesült, bár nem ör-

vendetes jóslatot. „Azóta sokszor meghökkentett már az az eleven hit, melynek őszerejét ezeréves kereszténység, négyszáz éves keresztyénség sem tudta megölni, csak elbujt az urak elől. Ha a bécsi kongresszus vulkánon táncolt, mi elmondhatjuk, hogy ősi kultúránk lávái járunk s az úri ember közönye alatt a hamuban, még parázs lappang. De ha az értelmiségi osztályok közönye nem ölte meg, megöli most rövidesen a kőút, a vasút, autó, rádió, repülőgép. A távolság az ősmagyar, s a XIX. század parasztja közt nem akkora, mint amilyen a ma és mondjuk 1950 után élő generáció között lesz. A gépkultúra proletárrá fogja átgyúrni a paraszt ősi egyéniségét és ez az elproletáriasodás nemzeti egyéniségünket fenyegető veszedelem.

Kérdés aztán, hogy az úrvezető és a sofőr rátalálnak-e majd egymásra annyira, mint amennyire pl. a magyar kocsis találkozott a gazdájával.”

Ma ezt a kérdést én így is feltehetném: az úrvezető és a sofőr vajon rátalál-e arra az útra, amely a múltbeli dolgok, a régi szokások és szokásjogok megismerése felé vezet. S ha igen, elindul-e abba az irányba? Példa s példát mutató előd van számos. Ezek közé tartozik Luby Margit is. Szép és tanulságos vallomását azért idézem ezen rövid ismertetés végén, mert ma is időszerű és tanulságos:

„Mikor néprajzi gyűjtésbe fogtam, babonát keresve, jámborságomban a falu papjához vagy a tanítóhoz fordultam. No az a méltatlankodás! Az én lelkipásztorságom vagy az én szellemi vezetésem alatt álló népnél, hogy méltóztatik olyat gondolni, hogy ott babona megéljen! Kiirtottam én annak a gyomnak még a gyökerét is. Nem mondom, mikor idekerültem babona volt, nincs! Bátortalan próbálkozásomra, hogy talán mégis kár volt olyan alapos munkát végezni, mert e »középkori setétségből« ősi magyarságunk életének kis lángjait lehet a hamu alól életre gerjeszteni, igen erélyes nyilatkozatokat volt módomban hallani. Nincs az a középkori krónikás, aki az igricek csácsogását mélyebben lenézné, mint ahogy a tiszteletes és nagytiszteletű urak lenézik és kiirtják a néphit ősi emlékeit. Az ő hitük szerint szerencséje. Az ember elszontyolodik eleinte. De hál' Istennek, az első paraszti sorú ember vagy asszony azonnal szolgál egy darab lenézett közép-, sőt őskorral.

Vakon és siketen mentem el én is népi szokásaink mellett. Vagy ha regisztráltam őket, az csak a felvevőgép tudattalan mun-

kája volt. Szerencsémre a gép előrelátóbb volt bennem, mint a tudatos megfigyelő."

Hogy kinek volt (van, lesz) szerencséje ezzel a gyűjteménnyel – a közreadónak, vagy aki újra kézbe veszi és elgondolkodik minden egyes fejezetén –, azt én a kedves Olvasóra bízom.

MÓSER ZOLTÁN

(Luby Margit: *A paraszti élet rendje*. Bp., Nap Kiadó, 2002.)

h

NEMZETÁLLAM VAGY POLGÁRI ELVEK

K. György György XPOG
ismertető

Azt hiszem, Szlovákiában szlováknak lenni sem igazán könnyű. Azt hiszem, úgy általában, régiókban *lenni* sem könnyű, nem hogy valamilyennek, így esetünkben és például: szlováknak, magyaroknak. Mi általában azt szoktuk taglalni, hogy kisebbségnek lenni milyen, mert Trianon óta gyötri a magyarságot az, hogy a nemzettest földarabolásával magyarok milliói kerültek kisebbségi sor(s)ba. Gyötri ez nemcsak valóságosan, hanem mint komplexus is. És számon tartjuk azt is, hogy az idegen államalkotó nemzetekbe ékelt eltérő etnikumokat korábban inkább nemzetiségnek nevezték, s azóta is hosszadalmas viták folynak arról, hogy melyik kifejezés mit jelent, miben sértő, lesajnáló. Ami biztos: az akárhogyan nevezett helyzet az elszenvedője számára rossz. „Nem lehet” (mármint kisebbségi sorsban élni) – jelentette ki Makkai Sándor lassanként háromnegyed századdal ezelőtt. Azért még élnek sokan, „ahogy lehet”, miként (ugyanott) Reményik Sándor mondta.

Miroslav Kusy *A magyarkérdés Szlovákiában* című könyvének címe Bibó István híres tanulmánya (*A zsidókérdés Magyarországon*) címének parafrázisa. Annyiban indokolt ez csupán, hogy a szlovák szellemi-ideológiai-politikai élet magyar-komplexusa hasonló szerepet tölt be, mint a magyarban a démonizált és fantomizált „zsidókérdés”, bár a magyarok és zsidók igen sokáig *együtt* (Budapest = Judapest) jelentették sok nemzetéért dobogó szívű szlovák számára a legfőbb fenyegetést. Aztán a zsidóság sorsa beteljesedett, a magyaroké ehhez képest csak csekély mértékben. De az internacionalizmus korában is jól jött egy kis sanda magyarellenség Csehszlovákiában, segítségével a szlovák nacionalizmus nem

↓

a testvéri cseh nemzet ellen irányult. A Bibó-tanulmány címére való utalásban jelentkező párhuzam azonban a valóságban szerencsénkre (a magyarok nagy, de a szlovákok számára sem elhanyagolható szerencse ez) kevésbé tragikus, de megkerülhetetlen. Ahogyan ezt 1945 után megrázó pontossággal és erővel *A vádlott megszólal*ban Fábry Zoltán exponálta, s ahogyan azt Duray Miklós és Janics Kálmán (és annyian mások) meg is írták. Az áthallásos cím utalása politikai értelemben találhatóbb, mint történelmi jelentésében: napi szinten valóban erős a hasonlóság a történelmileg oly eltérő két szituáció között. De, úgy látszik, tudomásul kell vennünk, hogy a történelem számunkra mint politika jelenik meg. (Még mindig jobb ez, mintha a harcászatban aktualizálná a történeti immanencia...)

Kusy írásaiból az derül ki, hogy egy elfogulatlan szlovák elemző számára is mennyire megkerülhetetlen az a paradigma, amelyben a (Cseh-)Szlovákiában élő magyarság helyzetéről a helyi politika- és ideológiacsinálók gondolkodnak. Az önállóvá vált ország számára ugyanis nem egyszerűen a kétségkívül jelentős (12 százaléknyi) magyar kisebbség jelent gondot, noha természetesen csak erről a problémájáról beszélhet. Az igaz komplexust azonban nem önmagukban ők váltják ki, nem miattuk győtrődnek. Aligha hihető, hogy a mintegy félmilliónyi magyar bármiféle problémát jelentene számukra. A komplexust az mélyíti el, hogy déli határaikon túl ott van ebből a gyanús nációból még 10 millió. Ez így, együtt, már sok. Amiből az a tanulság, hogy amikor Szlovákiában a magyar nemzetiségi kérdéstről esik szó, akkor nem egy nemzetiségi problémáról beszélnek, hanem Szlovákiáról, Szlovákia helyéről a régióban, s ha úgy tetszik: a szlovák életter problémájáról. Merthogy regionálisan a szlovákiai magyarok csak addig kisebbség, amíg a térség a mai nemzetállami tagoltságban él. A szlovákok miatta való szorongásának oka a Kárpátmedence magyarságának szlovák szempontból még ma is nyomasztó túlsúlya, a szlovákság ilyen összefüggésben értendő kisebbségi érzése.

Alighanem ez az, ami a szlovák nemzeti öntudatot a nemzetállami elképzelések felé szorítja, mert csak egy következetesen megvalósított nemzetállam jelenthet számára védelmet a részben mestersegesen kialakított fenyegetettségérzet idején. Ami vagy 150 éve meghatározó eleme a szlovák identitásnak.

Ezért gondolom, hogy nehéz szlováknak lenni. Kusy ezt a terhet vállalja. És vállalja azt is, hogy megpróbál elvonatkoztatni azoktól a körülményektől, amelyek a magyarokat „a szlovák politika végzetévé” (V. Minác) teszik.

Kusy azzal próbálkozik, hogy kidolgozzon egy olyan elképzelérendszerrel, amely megvalósulása esetén a klasszikus liberalizmus (alapjában véve nemzetfeletti) gondolkodásmódjával, fogalmi rendszerével, egy másfajta logika alapján kibontakozva is alátámaszthatja a szlovák nemzeti integritásnak, a szlovák érdekek védelmének biztosítását. Az a célja, hogy ezen az úton haladva – legalábbis elvi szinten – megteremtsen egy olyan jogi-politikai konstrukciót, amelyik mindkét fél számára elfogadható garanciákat jelent a nyugodt együttéléshez.

E konstrukció logikai alapja az, hogy egységet kell teremteni a többségi nemzet nemzetállami és a kisebbségnek biztosított polgári-jogi státusa között. Ennek két útja lehetséges: vagy elismerni a kisebbség nemzeti önszerveződését, és így a nemzetállamból nemzetek állama lesz, vagy a többségi nemzet alkotmányos jogait is az etnikai-nemzeti alapok helyett (állam)polgári paradigmában fogalmazni meg. Mindkét út járható – Kusynak egyébként az utóbbi jobban tetszik –, de amíg a két modell összekeveredik, addig ez a következtelenség olyan strukturális feszültségeket gerjeszt, amelyek állandó válsággal fenyegetnek. „A Szlovákiát jelenleg képviselő politikusok nemzetállamot építenek, amelyben következetesen érvényesítik a szlovák nemzeti elvet, viszont a kisebbségektől megkövetelik, hogy azok a polgári elvekhez tartásuk magukat. Ez szinte hihetetlen! Ugyanazt a hibát követik el, amelyet az első Csehszlovák Köztársaság (1918–1938), s amelyre rá is fizetett: nemzetállamot hoztak létre (az ún. csehszlovák nemzetre alapozva), a kisebbségnek azonban polgári elveket kínáltak.” – figyelmeztet Kusy. Másutt ezt így fogalmazza meg: „Szlovákia nem polgári, hanem nemzetállam, s így az állam és a kisebbségek viszonya is teljesen más, mint egy polgári állam esetében. Az etnikai autonómia kétségkívül idegen elem egy polgári állam testében, ezzel szemben azonban teljesen természetes következménye a nemzetállamnak.”

Azt is leszögezi, hogy a magyar igények, még ha eredményük esetleg nem csupán a területi, hanem az etnikai autonómia megvalósulását is jelenti, nem szélsőségesek és nem önkényesek. Sőt:

akaratlanul ugyan, de éppen a szlovák nemzeti törekvések erősítik föl őket. „De milyen lehetőségekkel számolhatnak a szlovákok állandó nyomásának kitett magyarjaink? Előbb az oktatási, majd a kulturális, és végül a területi autonómia egyre erősödő követelése jöhet szóba: nacionalista válaszok egy nacionalista kihívásra. És ez nem agresszió, hanem önvédelem” – mondja, és közben tisztában van azzal, hogy igazságának kimondásával messzemenően kivívhatja nemzete rosszallását. Kusy következetes: gondolkodásmódja azt is félreérthetlenné teszi, hogy még egy ideálisan demokratikus nemzetállamban sem elegendő *pusztán a demokrácia* a nemzeti kisebbségek kérdésének megoldásához, amennyiben nem terjed odáig, hogy azok megteremthessék autonómiájukat...

De egy nemzetállamban nem is cél a nemzeti kisebbségek helyzetének megnyugtató megoldása. Kusy egyetértően idézi Vladimir Krivy megállapítását „Szlovákia 1996-ig érvényes közigazgatási-területi felosztása a magyar kisebbség szempontjából rosszabb volt, mint az 1930-as helyzet; azonban a meciar változat még az 1996-os változatnál is előnytelenebb.” És aztán ezt teszi hozzá: „a mostani (2000) a magyarok szempontjából még rosszabb, mint amilyen a Meciar-féle volt, hiszen már semmit sem nyújt a számukra. Pedig most a kisebbségi társadalmak számára létfontosságú *regionális önkormányzatokról* van szó.” Itt tartunk, és azt hiszem, ehhez minden kommentár felesleges. Esetleg annyit talán hozzátehetünk, hogy megkérdezzük: miféle demokrácia az, amelyben mindez lehetséges, s miként szolgálja ez a demokrácia egy 11–12 százalékos kisebbség kérdésének rendezését?!

Aligha valószínűsíthető meg azonban bármely rendezés *pusztán* a teória eszközeivel, s különösen olyan időkben, amikor rendkívül kiélezett harc folyik az amúgy más szempontok szerint tagolódo politika résztvevői között. Ebben a kiélezett rivalizálásban a nemzeti-nemzetiségi kérdés, az (etnikai) többség és kisebbség viszonyának ügye kikerülhetetlenül aktuálpolitikai szerepet kap. Kusy is többször szólal meg politikai kérdésekben, s napi ügyekben való állásfoglalásaiban le kell ereszkednie a teória olimposzi magaslatairól. Tudomásul veszi, hogy a nagypolitika fő kérdéskörében (rendszer váltás, demokratizálódás, pártállami örökség) folyó rivalizálás során az számíthat sikerre, aki e mellékfronton (ide sorolnám a nemzetiségi kérdéskört) a legsikeresebben tudja maga mellé állítani a szavazókat. A 12 százaléknyi magyart

és a 80 százaléknyi szlovákot. A magyarokon kívül igen fontos a cigány kisebbség is, de a velük kialakítandó viszony egészen más problémákat vet fel a többségi nemzet számára. Formálisan mi sem volna egyszerűbb, mint a szlovákok és a szlovákiai magyarok együttélésének rendezése. „Kultúrájuk hasonló és egymás számára kölcsönösen érthető, s inkább rokonnak tekinthető, mint idegennek” – írja joggal Kusy. Csakhogy a magyarok a déli határ mentén élnek, és a határokon túl ott van Magyarország, és ott van az ország egykori szétesésének emléke. Ez az emlék attól oly fájó, hogy van mögötte egy másik, még kevésbé feldolgozott fájdalom: Uhorsko, a történelmi Magyarország emléke. Ami nemcsak közelebbi, hanem valóságos is, szemben a nagymorva nosztalgiákkal.

Mindebből gyorsan kirajzolódik az amúgy is nyilvánvaló és intellektuális közhelyként ható képlet: hogy a kisebbségi kérdés mindig többségi kérdés. Ha a többség önmagával egyenesbe jön, megtalálja a modus vivendit kisebbségei számára is. Ha nem képes megbirkózni a maga gondjaival, akkor kisebbségei szüntelenül és irracionális mértékben fognak neki fájni. Így volt ez a magyar történelemben is, bár olyan tisztán sohasem, ahogyan ez a mai helyzetben kibontakozhat. (Biztosra vehetjük, és ezt a szlovák szemmel szlávfalónak tekintett Wesselényi Szózatából is tudjuk, hogy a magyar uralkodó körök nemzetiségekről való gondolkodásában nem az etnikai alapon (még csak nem is a történelmi, kulturális vagy gazdasági) nacionalizmus volt a meghatározó szempont, hanem egy absztrakt, erősen közjogi alapon álló, természetes ragaszkodás a történelmi Magyarországhoz, ami az otthonuk volt. Az ennek integritását fenyegető, az orosz impérium behatolásaként értelmezett pánszlávizmus hatásának korlátozása volt a szlovák nemzetiségi törekvésekkel szembeni akciók meghatározója. Vagyis nem a magában erőtlén szlovákság törekvéseit nem tolerálták, hanem az ennek fedezetében megjelenő ellenséges, birodalmi fenyegetés ellen védekeztek – az általánosan nem jellemző korlátozásokkal, erőszakos asszimilációs törekvésekkel. A magyar politikának nem szlovák, hanem orosz komplexusa volt, s a történelem bizonyította, hogy nem éppen alaptalanul. (Magyarország azonban nem nagyhatalom, s a mai világpolitikai körülmények közepette teljességgel érthetetlen a tőle való félelem.)

A nemzeti mítoszokat és fóbiákat azonban nem a realitások határozzák meg. A szlovákok egy olyan országban és kultúrában,

amelyben a nemzeti identitás fontos elemévé vált a speciálisan magyar- (néhány esetben disztingváltan ambivalens cseh) ellenes xenofóbia (nyomatékosítanám, hogy ez az a két náció, akikkel a szlovákok közös államban éltek, s ebből adódóan kulturálisan is igen szoros a kapcsolatuk), aligha kerülhető ki, hogy a negatívításokkal körülhatárolt önmeghatározás helyére előbb-utóbb pozitív nemzettudat kerüljön. Ez azonban még odébb van, s lehet, hogy egy új integráció fogja kialakulását meghatározni. Addig, hogy Kusyt idézzem, marad a jelenlegi helyzet: hogy a „szlovákoknak nincsenek autentikus nemzeti mítoszai”, „vannak ellenben mítoszaink és legendáink, melyek a spontán nemzeti mitológiától abban különböznek, hogy ún. nemzetébresztők, költők, mítoszgyártók, nemzeti művészek, szóval nemzeti intellektüellek agyalták ki őket. Vagyis azok, akik annak szentelték életüket, hogy pótolják mindazt, amiből a nemzetnek természetes úton nem jutott, vagy ami útközben elveszett.”

Kusy tehát kritikusan és némi iróniával is tudja szemlélni szerett nációját. Ez a látásmód nem ismeretlen, s alighanem a cseh-szlovák államiság keretében a szlovákokat érő cseh impulzusok hatása is jelen van genezisében. A döntő azonban reálpolitikai racionalitása: a szlovákoknak azért kell tudomásul venniük a magyaroknak mint szlovákiai magyarságnak létét és jelenlétét, mert úgy sokkal kevesebb gondjuk lesz. „Egyszerűen a magyarok problémakörét választottam szakmai érdeklődésem tárgyául. Azt hiszem, ez egy nagyon fontos problémakör, melynek a szlovák társadalomtudomány nem szentel kellő figyelmet” – írja Kusy. Ez persze nem túlságosan hízelgő egy magyar olvasónak, aki nem igazán lelkesedik azért, hogy egyik népcsoportja nem élő közösségként, kulturális és történeti valóságában, érzelmi teljességével, kötődéseivel, objektív és szubjektív lehető teljességében képezi kutatások tárgyát, hanem jogi-ideológiai konstrukcióban mint tudományos vizsgálat tárgya. És ki a csoda szereti, ha – akár mégoly jóindulatúan is – tárgynak tekintik? Kusy többször el is mondja: amúgy semmi köze a magyarokhoz. Egy mondatából („Persze, bárki a szememre vethetné, hogy akkor miért nem tanultam meg magyarul.”) megtudhatjuk, hogy maga sem tud magyarul.

Néhol még úgy is érezzük, hogy olyan magyar nem is érdeklik: nem a magyarok, a „magyarkérdés” foglalkoztatja. És ez a kérdés elsősorban és meghatározó mértékben nem a magyarok, ha-

nem a szlovákok problémája. (Ahogyan egy jeles rabbi mondta: az antiszemitizmus nem a zsidók, hanem a keresztények problémája.)

Kusy úgy véli, a legegyszerűbb megoldása a nemzetiségi kérdéskörnek az autonómia (illetve az autonómiák) rendszerének megvalósítása, megerősítése. Ez az álláspontja magyar szemmel nézve kifejezetten kedvező, nagyvonalú, megannyi ütközési lehetőség kiküszöbölésével járna. A gyakorlati politika azonban nem méltóztat errefelé mozdulni, sőt, még a korábbi öngazgatási formációk körében is nagy erőfeszítéseket tett arra Szlovákia, hogy az esetlegesen létrejövő magyar körzetek születési feltételeit korlátozza. Vagyis Kusy elképzeléseit nem követi a szlovák politika fő árama, mondhatni azt is, hogy egyik főbb áramlata sem. És ennek egyetlen magyarázata van: a magyarság őrzi vezető helyét a szlovák ellenségképben. (A jelenségről egyébként maga is beszámol. „A 'russzofil' az ő fülében (Ti. a szlovák – ahogyan Kusy írja: „fajtámbéli ember” – számára) dicséretként cseng; a 'germanofil' vagy a 'frankofil' elfogadja, az 'Amerika-barátot' még úgy-ahogy tudomásul veszi. A 'csehbarát' vagy a 'csehszlovákista' szitok a száján. A 'magyarbarát' pedig megbocsáthatatlan, halálos bűn elkövetője az az ember, akit az izzó szlovák pokol elszenvedésére ítélték.”)

Sajátos szellemi helyzetbe kerül az, aki egy ilyen történelemmel, történelmi mítoszokkal, fóbiákkal, bűnökkel, sérelmekkel infiltrált kérdéskörben elvi alapokra építkezve akar megoldási javaslatot kidolgozni. Elsősorban azért, mert lehet ugyan konstrukciója tökéletes, aligha lesz megvalósítható. És amíg elképzeléseit kidolgozza, az azok megvalósításához szükséges feltételek folyamatosan romlanak. És az is látható, hogy amennyiben a feltételek javulnak, és ez praktikusán az EU-ba való integráció folyamatában valósulhat meg, akkor, az idő múltával, a nagy gonddal kidolgozott, korrekt javaslatok válhatnak anakronisztikussá, hiszen újból létrejöhet egy olyan szupranacionális (ha úgy jobban tetszik: multietnikus) alakulat, amely sok vonásában az egykori közös hazák kínálta feltételekhez hasonló körülményeket teremt.

GRÓH GÁSPÁR

(Miroslav Kusy: *A magyarkérdés Szlovákiában. Pozsony, Kalligram, 2002.*)

K: Lovasffy Tibor x809

Tomenekelő

Ch

Ascherson Neal
A Fekete tenger a tenger
OLVASÓNAPLÓ

„Nedves tónak száraz partján...”

„Nedves tónak száraz partján...”

„S most – vajon barbárok nélkül mi lesz velünk? Ők mégiscsak megoldás voltak valahogy...” Kavafisz *A barbárookra várva* című költeményének motívumát a könyv második fejezetéből szívesen vállalom át mottónak, megtámogatva a Neal Ascherson kemény leütéseire jellemző példával: „A Fekete-tenger partján sziámi ikrek születtek, a nevük »civilizáció« és »barbárság«...” Igen, ahol a görög telepések a szkítákkal találkoztak – ha leszámítjuk azt a korábbi nagy pillanatot, amikor a másodiknak érkező dórok az achájokkal találkoztak s éppolyan tatárjárásnak bizonyult a „belhellén” konfliktus mint a későbbiekben minden Catalaunum és Rigómező –, valóban csak itt történhetett az a botrányos szembesülés. Erről szól ez a lebilincselő könyv.

Két fontos tétel a vizsgálódás alapkérdéseiből, a „kicsengés” aktuális beton-bázisából. Urbánus kultúrájú népesség nem ekkor és itt találkozott először nomád pásztorokkal. „Ez volt azonban az a különleges találkozás, amelynek során megszületett »Európa« eszméje, a maga elbizakodottságával...” Valamint: „...e nemzetállamok mindegyike a »barbárságot« közvetlen keleti szomszédja helyzetével vagy etikájával azonosítja.”

Földrajz és történelem, anyagi helyzetfelmérések összevetése és természeti folyamatok statisztikai részletezése – egy tudatosan megcélzott szó-monumentum, metafora-piramis. Az összkép valóban izgalmasan rajzolódik ki. A szintézis háromszáz oldala háromszázezer oldalnyi előző és nagyon friss, alig elérhető anyag, vizsgálódás „kivonata”, személyes, szubjektivitással mégsem valószínű előadásban.

Azt kutatja és mutatja ki eredményesen, tanulságosan, hogy (ahogy) „a mindig találekony és kérkedő emberi képzelet úgy borul rá tájakra és tengerekre, hogy végül szövete teljesen elrejtí azokat”.

A hajósok mindig úgy tudták, hogy ennek a furcsa helyzetű (bel)tengernek a vize hevesen áramlik kifelé: át a Boszporuszon, a Márvány-tengeren, a Dardanellákon, bele az Égeibe, vagyis a Földközi-tengerbe. Ám arról már csak a jelenkor tudománya lebbentette fel a fátylat, hogyan áramlott először befele. Mert valaha

ez is megtörtént. Nem ezzel kezdődött, de amikor ennek az ideoda-fel-le bekövetkező felszíngyűrődések által kialakult medencének, kínálkozó tartálynak a beleömlő holmi Dnyeszterecskek, Dúnácskák ügyetlenkedve nem tudták elég gyorsan teletölteni az öblét, gübőjét, egyszer csak valami átszakadt, egy addig ezt akadályozó gát, és ugyanazon az úton (tudni pontosan), az akkoriban jóval magasabb szinten tetőző világóceán felől megindult egy szép nagy balkáni Niagara. Eltarthatott ez a feltöltődés is egy egész geológiai évadig. De akármilyen átszámíthatóság legyen a természet s a történelem valutaárfolyamai között, a történelmi évek, évezredek (ezúttal is) számunkra másképpen beszédesek. Ide tartozik abból a még jóval ember előtti katasztrófából, hogy egész a Vaskapuig csapott vissza a lefolyásból alakult felfele-folyás, kivájva, kialakítva magának a helyszíneket a majdani Lepenszki-Vir meg a Széchenyi-féle gesztusok, események s egyéb Ada-kalék számára.

Az argonauták Jászón hajóskapitánykodásával ezzel az áramlattal szembe hajózhattak. Ebben a könyvben, annyi poétikus hiedelem és titok aranydiójának feltörése mellett, annak tisztázására is sor kerül, hogy már 1680 táján a helyszínen tisztázta Marsigli, miszerint a felszínen ki-, a mélyben befelé áramlik a víz, két tengeráramlat vonul át egymás alatt. Ez a kalandos életű műszaki tiszt alapította aztán, nyilván eme ifjúkori érdeklődése óta gyűjtött tudás(és kérdés)anyaga templomául, a világ első óceánkutató intézetét (ha a Noé bácsiét nem sorszámozzuk s a Szindbádokat meg a Henrikeket csupán letengerészezzük). Mint minden, ez is „a vese alakú tó” rejtélyét bontogatja rendkívül módszeresen, de olvasmányosan. Neal Ascherson könyve egy helyén minden mélabú nélkül tárgyilagosan észrevételezi, hogy a Fekete-tenger folyók hatása alatt áll, s míg a nála mennyivel nagyobb Földközibe csak három nagyobb folyam (a Rhone, a Pó és a Nílus) ömlik, a Fekete-tengernek biokémiai szempontból túl sok a maga öt nagy víztöltőjének a hozzádeka, ettől lesz „fekete”, vagyis szinte „élettelen”, és mindebből valami a parton végbemenő emberi történésekre mindenképpen hatással van. Nem egészen függetlenül a természeti ténytől, hogy „a világ legnagyobb élettelen víztömege a Fekete-tenger”. Mert minden negatív körülmény és következmény ellenére, élővilága az elmúlt századig, a technikához még amúgy sem ilyen mértékben folyamodó emberiség korában

a bőség bugyra volt. Például a 14. századi Bizáncban a kaviár még a szegények eledele lehetett. Itt a viszonyok nagyarányú változása egész fogalmak sorsát, jelentéstartalmát befolyásolta kicsinyesen – a szerzőt ezek foglalkoztatják céltémaként. (Egy kölni szaktudós érdekes levezetését idézi, mely szerint egy „mezőgazdasági” bizáncinak, afféle kapásnak, kaszásnak tizenöt napi bérebe került mondjuk 45 kilónyi kaviár, ami egy mai németnek, hasonló „beosztásban” tizennyolc havi fizetésébe kerülne. (Tízéves maga az összevetés!)

„Az Argo útja bronzkori eset.” Kicsit bővebben az bontakozik ki, hogy nem esetről, hanem folyamatról van szó. S hogy az európaiak első „gyarmatosító” tapasztalatának máig ható elméleti és gyakorlati kihatásai vannak. (Az „első” gyarmatosító tapasztalat valószínűleg nem is az európaiaké, hanem talán holmi polinézeké, de a „civilizáció” és „barbárság” éles szembeállításán alapuló csiki-csuki sehonnan nem vált ilyen oldalszelévé a világtörténelem menetének.) Valószínű, hogy ehhez hellénné kellett „emelkedni”, annak minden jelkép-velejárásával, s a szomszédságba nem lett volna elég egy Afrika, de elégnék bizonyult egy Krím félszigeti part a dolgok örök szintkülönbsége közé beépíteni, beállítani a lejtőt. Mint híres hegyi tájakra később a síugrósáncokat.

„A Fekete-tenger partjain azonban mindez nem vitatéma volt, hanem a mindennapi élet része.”

A Fekete-tenger nyilván nem az egyetlen, ahol nem gleccserbe fagyasztva vagy palarétegek közé zárva kerül elő tanulmányi célra, hanem még élő rendezőelv, hogy „halszáritó rostélyok és füstölőházak körül az etnikai és társadalmi keveredés olyan tipikus mintái alakultak ki, melyek máig sem tűntek el...”, ugyanakkor „az évszázadokon vagy évezredekben át közösségben élő népek nem mindig szeretik egymást...”, és egy „örök fontosságú színhely lehet mindenik ott lakó népé, s ugyanakkor egyiküké sem.” Ilyesmik végiggondolása és tanulságai sokat segítenek eligazodni az ősidők óta folyó és tartó integráció hirtelen aktuális új kanyarjaiban. Mert hát a Fekete-tenger partja olyan hely, ahol a népvándorlások és a megszállások hordaléka sok évezreden át keletkező gyanó, „keményen, vastagon”.

Mégis van tehát az időnek „geológiai kiterjedése”, melyhez a névtelen népeken kívül a neves nagyok is mérték önmagukat.

Az idők mélyéből előbb az embertömegek nevenincs áradása vagy helyben nyüzsgése. Aztán hosszú időszakokra nagy szó, ha már népeknek nevet adhatunk, esetleg csak utólag, ők maguk soha meg nem tudják már. És aztán elkezdődik egy-egy „vezér-ürügy”, a nyáj élén baktató számár, melyre a pásztor ráruházza összes cipelnivalóját – akiknek már neve van. Köztük sem mindenki pozitív – főleg itt, a Fekete-tenger közelében nem olyan, akikre pozitív értelemben kell hivatkozni. De ez a világtörténetünk egyik nagyon ógörögös pontja. A szerző leszögezi, hogy a Fekete-tenger nem tárgy, hanem főszereplője a könyvnek.

Mindent sorra vesz, ami akár távoli idegpályák, érzetek szálán is innen- vagy idelüktet. A Krímmel (vele Oroszországgal) kezdi mint fix ponttal, rögzítőjével az idő spirálja mentén körbejáró mánusnak (vagy esztergakésnek). Azért ott, mert apja egy brit hadihajón szolgált 1920-ban, mely Novoroszijksznál fedélzetére vette a fehérek menekülő seregének utolsó katonáit. Így aztán Bahcsiszeráj szökőkútja elképesztő élet- és adatanyagot szór elénk. „A szellem vidéke a part.”

A peremére települt gyarmatok és kikötővárosok láncolata csaknem háromezer éven át (kozmosz távlat) csak apró, fénylő pontrendszer az éjszakában. A nappalok (mai hasonlattal) csupán annyira hasítanak bele a sötétbe, mint riporterek kezében a vakuk. Hogy megörökítsék az épületes jelenetek sorát, amint „e városok lakói rögzítették számadataikat, könyveket olvastak és írtak, a geometria segítségével terveztek, megvitatták a távoli városokból érkező irodalmi és politikai pletykákat, börtönbe zárták egymást, építési telkeket jelöltek ki az egymással kölcsönösen elengedhetetlen kultuszaik templomai számára, előlegekben állapodtak meg a következő évi rabszolga-rendelésekre”...

Ahogy a fejek, a személyek is kibontakoznak ennek az időmikroszkópnak a képernyőcskéjén, úgy ábrázoltatik, egyszerűen és hatásosan, hogy a kis szünetek milyen „nagy lépések” voltak, Armstrong mondását parafrázálva, már a Földön is: a görög csoda annak is köszönhető, hogy a fű és a kancák méhe egykor még lassabban járult hozzá az emberi időjárás frontképződéséhez: jó pár évszázadig csak kevesen vándoroltak nyugatra abból a kiapadhatatlan Ázsiából. „Míg ön dolgozik – a Darmol alszik” – fordítható visszajára a közkeletű régi reklámszöveg. Aztán „időszámításunk első évszázadaivá” válik utólag az az idő, amikor egyre jobban

gyorsulni kezd a nomád népek vándorkedve, ingere, szüksége. Gótok, hunok, kazárok – mint felnyomakodás és tovább topogás, zsongva ma egy zsúfolt tömegjárművön, csúcsidőben. Vagy bambán-szelíd egy ilyen hasonlat Neal Ascherson néhol íróián is emelkedett előadásmódjához képest. Mert hány értelme is van egy jól becélzott ponton annak, hogy „Nincs láthatár. Csak egy hosszú árnyék jelzi keleten a közeledő éjszakát”... vagy: „A test mindig is türelmetlenül nyomult a szellem zónája felé”.

Így bontakoznak ki azok a tónikus információzónák, melyeket valóban a mai ember élvez igazán, a testre ott közelről mindig figyelemelvonóan veszélyes-riadalmas korokról, amikor csak fejen lehetett fogalmazni, lábban, „halban-gyümölcsben” gyorsan pucolni kellett. Vagy lapulni. Túlélni. „A Kr. u. I. században Dio Krizosztomosz meglátogatta Olbiát a Dnyeper torkolatánál, és megállapította, hogy a polgárok Homéroszt idézik, de nem a görög nomádok nadrágját és mokaszinját viselik”, meg hogy a karaiták, ez a 8. században Mezopotámiában alakult zsidó szekta két-száz évvel később szakított a rabbinikus judaizmussal. „A karaiták hite szerint az Úr szava csakis a Szentírásban található és sehol máshol, így a Talmud hozzátoldásai dekadens, istentelen dolgok. (Ezért aztán a keresztény protestánsokat, különösen a németeket mindig is lenyűgözték a karaiták, akikről azt képzelik – tévesen –, hogy a keresztény reformáció előfutárai voltak.)” Vegyék bárminek, a mozgalom keletkezésének képlete (a visszaparancsolással a forrásokhoz mint protestálással) egy „reformációhoz” hasonlóan tényleg.

...„Onnan már kissé könnyebb az út. Az erdő temetővé válik. Száraz levelek tengerén sok száz sírkő úszik, megdőlve, oldalra fordulva, félig elsüllyedve, mindegyikre héber feliratot véstek...”

Egy szekta melynek tagjaiban egy különös tan eddig menekült. Innen tovább húzódtak a Baltikumig. Emberi közösség, amelyről le lehet írni, hogy 1200 és 1900 között semmi sem történt velük (!), végül az erdélyi Bözödújfalú más úton alakult hasonló hitvilági zárványával osztoztak a pusztulásban. Valószínűleg nem is tudtak egymásról.

A könnyűlovasság hírére a léha Európában (kivéve az angol vidéki udvarházakat, ahol gyászt kellett ölteni) bizonyára Franz Souppé híres operettnyitánya verte nagydobra a szó szoros értelmében. Valóban fülbemászó a történelmi igazság tenyérbemászó

tényei mellett is. Hadtörténeti tény az Indiából Kimbe átvezényelt s az ütközet alatt rosszul vezényelt elit alakulat ostoba pusztulása; nem is a hülye halál folytán váltak a kor hősiesség-etalonjává, míg a mi 49-ünkhöz nyújtott orosz hozzájárulás megtagadásáért, az ifjú osztrák császár félreállása a krími háború idején, a hálátlanság korabeli etalonjává. A könnyűlovasság ilyen engedelmes önfeláldozása nem sokáig divatozik a háborúk véres báltermeiben, a szövetségi páfordulás annál inkább örökzöld divat. Miklós cár ezt viszi magával a halálba, mint Ferenc Jóska később az olaszokét, románokét.

A könyv Fekete-tengerről elnevezett panoptikumában vonulnak olyan festői csoportozatok is a maguk látványosnál látványosabb vélt vagy valóságos történelmi szerepkörével, mint a szarmatákból-lengyelség, szegénylegényből-kozácskás, Aranyhordából totumfactum, jollyjoker, bűnbak és pofozógép krími tatárság. S egy ebben a mindig, végig kirabolt világban egy szinte nevetséges gond: „A régészek számára kínzó probléma az a hatalmas tömegű fennmaradt (lelet)anyag, amelyből senki sem tudja, hogy hol és hogyan találták meg”.

Felbukkan cárok, kozák atamánok, alán fejedelmek, halott hercegnők seregében Puskin és Adam Mickiewicz. Száműzöttek és örökre berendezkedő jövevények. És az is (itt persze csak mellékesen), hogy a keresett kincsek millió kilói mellett nemcsak itt veszett el ez-az. („Mickiewicz, aki akkor száműzetésben élt, franciául írta meg, hogy kifizethesse családjá számláit, de a párizsi színházak visszautasították. A kézirat jó része elveszett...”)

Újabb axióma: „Bizonyos értelemben minden népesség bevándorló”. Az állításnak nem a „direkt”, könnyebbik oldalát ragadja meg, hanem a társadalmi lét fizikájának, kémiaiájának sarkalatos kérdéskörét: „azonos helyen élő különböző kultúrák közötti ellenségeskedésben tulajdonképpen benne van a bevándorló klasszikus panasza, amikor megpillantja a part felé közeledő, újabb bevándorlókkal teli hajót”. A megértés egyetlen értelmében, nem az idióma-felőlíben, soha senki nem értett meg senkit. De a „ne vígy minket a kísértésbe” nem véletlen a fő kérelmezések sorában: mindenki megkeresett, felkeresett és megkísértett (bizonyos értelemben) mindenkit. Ennek is megvolt a permutációja, variációja, kombinációja. A vita eldöntetlen, hogy hol volt a Paradicsom. Az indulat feszül abban is, hogy „komolytalan, ha valaki a lakott vidé-

VASAS TENISZCSARNOK, PASARÉT, 1960

ket örökös és megváltoztathatatlan tulajdonának képzele”. Ez különben is mindig tény kérdése volt. Valamint elvileg az, hogy „Jogos, ha valaki az otthonát, földjét, és ősei sírját meg akarja védeni a betolakodók ellen”. Nem minősülhet kicsinyeskedésnek soha, sehol, amiért „annyi szív hiába onta vért” Tasmániától az inkák hegyi birodalmáig, Trójától Verdunig.

A Bahcsiszeráji szökőkút megnevezett kánja Girej (aki a balettváltozatban csak deli táncot lejt, váltott balerinákkal) történelmi lény. Mehmet volt a keresztnéve, s nemcsak szép hölgyek képében kísértette a lét, hanem 1579-ben Marin Broniewski lengyel nemes is felkereste Báthory István király megbízásából. Ki tudja, miféle ajánlattal. Mesebelien ingerlő helyzetek és világos tömegmészárlások, genovai és velencei kalandorok tartós alapításai és 1937-es sztálini tisztogatások. Újabb axiómák, melyek sosem a legutolsók, melyeket (bár a Fekete-tenger kapcsán) tudomásul illik venni: „Oroszországban nagy hagyománya volt az árulással

való vádaskodásnak, Sztálin csak a maga részét adta hozzá...” És a Fekete-tenger „része” a Duna-delta román-gulág mesevilága is, ahol sok erdélyi, magyar, román, szász, szerb, ukrán tűnt el. Itt inkább olyasmikre kell felfigyelni tanulságbeszerzés céljából, hogy bár nem tudni, mit súgott Báthory diplomatája a tatár kán fülébe, a krími háború idején a tatárok nem pártoltak az ellenséghez, a II. világháború idején a kollaboránsok zöme nem tatár volt, de amióta Nagy Katalin Krimeát Oroszországhoz csatolta, mindig sok tatár harcolt az orosz hadseregben. (Mi – a frontok másik oldaláról – igazolhatjuk.) Hűségüknek ez a bizonyítéka azonban soha nem gyakorolt hatást az orosz paranoiára.

Tatárok, szkíták, kozákok, németek! Hogy az emberi testtel és lélekkel való bánás tekintetében hol, kinél volt a mélypont, erre soha, sehol, ebben a könyvben sem írtak ki pályázatot, még a helyi (rész)eredményeket illetően sem. De ez a Fekete-tenger breviárium tulajdonképpen keretes elbeszélés gyászkeretben (pontosabban orosz keretben) helyezkedik el. A szerző utazásának, dokumentálódásának eredményei is vannak benne: „Az orosz forradalom, ahogyan egykor az angol és a francia is, befutotta pályáját. 1991 nyarára elöregedett” (...) „A Don alsó szakaszán a piacgazdaságra való áttéréshez több kell, mint a Moszkvában elfogadott törvények”; lehet, hogy nemcsak a Don alsó szakaszán kell annál több, hogy bárhol elfogadott döntések megváltoztassák az élet folyását. Közel hajolva a világ talán önmaga takarja el a tanulságot: az európai csúcs-fehérember elmegy visszafoglalni Jeruzsálemet s terjeszteni a szeretetre alapuló forradalma erkölcsét, elmegy az Újvilágot felfedezni s az indiánokat megtéríteni, de csak csúcs-erőszakoskodás lesz belőle. Évszázadokon keresztül. A fekete-tengeri „kultúrkalandot” is ez tetőzte be egyelőre: „1930 és 1950 között módszeresen elpusztították az emberi társadalom e sokszínű világát. Először eltörölték a kulturális jogokat, amelyekre a forradalmat követő első években általában nagy súlyt fektettek. Megszüntették a görög és tatár iskolákat, újságokat és kiadókat. A vallásellenes hullám bezáratta a zsinagógákat, templomokat és mecseteket. Nachitcseván főterén dinamittal robbantottak fel egy örmény székesegyházat, és a helyére óriási, betonból és üvegből készült épületet emeltek, amelyet egy hernyótalpas traktor formájára terveztek. Végül eljött a deportálások ideje is, amely a csúcspont a háború utáni években érte el, amikor a németeket, a tatárokat és

a görögöket elűzték otthonaikból, és Közép-Ázsiába költöztették őket”.

Szavam ne felejtsem: Byron is felbukkan a képen (bár öt görög-török „szakértőként” könyveli el a gyűlölettudomány lexikona), ez a Don Juanban ecsetelt kis pokol, amelyben az Izmail nevű, Dunánál fekvő török erődért egyik híres meszárlás zajlik le. „A végén mindkét fél belehal sebeibe” – zárja a megidézést A Fekete-tenger szerzője, majd hozzáteszi: „Az oroszoknak a törökök iránti gyűlölete és a törököknek az orosz terjeszkedéstől való félelme volt a legveszedelmesebb alkotórésze annak a kiegyensúlyozatlan diplomáciai keveréknek, amely 1914-ben robbant fel.”

Minden ilyen pillanatban nagy előzmény történt robban el. „Az azovi löporraktár múzeumában található egy vasba foglalt emberi kéz. A tenyér szélessége és vastagsága, a domborodó ujjak embernél nagyobb teremtményre utalnak. Ez Péter vaskeze...” Milyen különbözőség mentén mégis mitikus szimmetriapárja a Szent Jobbnak! Nagy Péter vasökle holland és német hajóépítőkkal 1690-ben megépítteti Taganrakban az első orosz flottát. Itt és nem máshol. Az ősi orosz álom, a tengersizorosok ellenőrzés alá kerítése aztán sosem sikerül a Kreml urainak. Adat szerint a velencei, rabszolgakereskedelemmel, szabott árakkal és hajómenetrend-előírásokkal felszerelt törpe, de kitartó Marcopolócskák pár hónap alatt eljártak haza, tour-retour.

Selyemutak, vízi utak, vasutak, keresztutak. Kálváriák.

„Kadmosz, Théba első királya adta Görögországnak az ábécét. Ezzel azonban sárkányfogat is vetett, amelyből fegyveresek sokasága kelt ki.

Nos nem csupán egyes algák és a mnemiopsis nevű bordás medúza szaporodik túl, ökológiai katasztrófával fenyegetve (erre azt lehet odatűzni: „időnként”, mert bizonyára többször előfordult már), hanem ugyanúgy a sztálini deportálások létrehozta egy szociális úrt. (Európa s a világ hány pontján végnélküli a véglegesnek képzelt demográfiai képletek erőszakos megváltoztatása!)

Ascherson éleslátása végigvezet a helyiérdekűből világéredkűvé terebélyesedő szempontrendszerre, melyeknek tengere igazán FEKETE ma is. „Szerintem a kozákok az előrs-népek kategóriájába tartoznak: híven védelmeznek bizonyos hagyományt, amelynek a központja valahol messze van, s amely gyakran fele-

désbe merül. A krajnai szerbek azt hiszik, hogy ők a legigazibb, legtisztább szerbek, akiket nem tudott megrontani mindaz, ami Belgrádban történt, akik ott állnak helyt az »elnémetesedett« horvátok és az iszlám fundamentalizmus általuk elképzelt vad támadásai közepette. Észak-Írországban a protestáns »lojalisták« közössége kijelentette magáról, hogy ők az igazi »britség« bástyája...”

Ami nem tetszik, hogy a sok divatos unió, integrációs, globalizációs ízü alapteória és szektás elmélet közepette itt is áttűt a konklúziók szellemes szövegén valami, amit elkínzottnak csak a dolgok tendenciózus elrelativizálásának nevezhetek. Ott még csak értetlenkedni tudok, ahol az isztambuli tengerészeti múzeumban mutogatott láncsal kapcsolatban (mely valaha az Aranyszarv-öböl zárta el a be- és kitolakodók elől, Izauriai Leó császár kora óta) egyáltalán meglehetne még valami az eredetiből, hiszen (és ez a könyv legmélyértelműbb ál- vagy valódi közmondása): „ez itt a nagyapám fejszéje; apám új nyelet csinált neki, én pedig új fejlet illesztettem rá”. Semmi baj, akár az egész tárgyi történelmet meg lehet kérdőjelezni ezen az alapon, épp ezért nem érthető, mi baj lehet, hogyha „A gondolat ismerős filozófiához vezet.” stb. Aztán megvilágosodik, miről van szó, hisz csupa „igazság”, melynek fűrgé hangzavara itt futkároz: azok, akik ápolják és új életre keltik anyanyelvüket, olyan ősökkel rendelkeznek, akik általában egy másik nyelvet beszéltek. Akik a tiszta származást hirdetik, genetikailag bizonyos mértékig keverékek. Azokról, akik azt hirdetik, hogy mindig a mi földünkön laktak, kiderül, hogy előbb valahol máshol éltek. De miért hiba, sőt bűn mindezekre hivatkozni, hogyha már eleddig ezekre a hivatkozásokra épült a kohézió? Egy új szervezési világelv sem épülhet a múltat hirtelen a földönfutással behelyettesítő tagadásra, negativizmusra. Maga a szöveg biztosít más helyen (sajnos más „ízzel”, céllal), hogy „A nemzeti függetlenség követelése nem szűnik meg pusztán azért, mert a nemzeti történelem legitím változata részben vagy egészben hamis. Annyira szubjektíven valószínűs lehet az érzés (...) hogy a dolog objektív társadalmi-politikai tényné válik, és nem érdekes többé, hogy milyen füllentésekkel lett feldíszítve. A nagyapa fejszéje továbbra is ott hever az asztalon, csillog, éles és nagyon tartós.” Ez rontja el kissé az örömet például az olyan ügyesen felfejtett genealógiai levezetéseknek, melyekből kiderül, hogy „szigorú” Harald (itt

„Kegyetlen” a mellékneve, de hát az efféle fordítói találékony-ság, vagy előző történetírói szokások, hagyományok folytatásának, ismeretének kérdése, ugyanarról van szó), a legendás skandináv katonai elit (Rurik és az ő délkeleten flekkenező társasága) tagja, aki majd pár évtized múlva, 1066-ban, pár héttel Hastings előtt mint Hódító Vilmos pechesebb konkurense végzi, a mi I. András királyunk és I. Henrik francia király sógora volt: mindhárman Bölcs Jarosláv portájáról vettek feleséget (három volt a kislány!), és Harald is 1046-ban lépett a norvég trónra, egyazon évben Andrással.

„A Krím félsziget afféle nézőtérbe belenyúló színpadként működött” – mondja egyik találó képében a szerző –, „amelyen az egész fekete-tengeri régió népei számára jelentős események játszódtak le”. Ezek egyike majdnem a jelenkor legnagyobb tragédiájával járt a térségben. A vese alakú tó ugyanis olyan ökológiai esemény elé nézett, mely az utolsó jégkorszak óta a Földön a legrettenetesebb természeti katasztrófa lett volna: az emberre gyakorolt hatása szörnyűbb lett volna a therai vulkánkitörésnél, mely elpusztította a minoszi kultúrát. Ám a Fekete-tenger ökológiai rendszere „megmagyarázhatatlan” rugalmasságával lepte meg a kutatókat, jószokat, kasszandrákat. Így aztán a természet „barbár” mivolta sem bizonyult kezelhetetlen partnernek Fekete-tenger ügyben. Marad Neal Ascherson értékes látletele, az irodalmi, statisztikai, historiográfiai „lenyomat”, lepréselt páfrány a szénben, a palában, az elmében. S a kérdés: vajon barbárok nélkül még mi lehet velünk?...

LÁSZLÓFFY ALADÁR

(Neal Ascherson: *A Fekete-tenger*. Bp., Európa, 2000.)

Ch: K: Szepen Amil

MONSTRUMOK

M Németh Géza képeiről

Az ősidőkben, amikor még csak vizek-mosta és lángok-izzította kövekből állt a Naprendszer harmadik bolygója, az életet hordozó összejt pedig a forró tengerek hullámaiban készült a benne érő sok százmillió esztendő tervet megvalósítani, talán más szín

nem is élénkítette e planétát, mint a víz kékje, a tűz vöröse, meg a szirtek ásványi tarkasága. A zsurlók, a fenyők meg a korpafüvek csak a Teremtő álmában léteztek, ha léteztek, s az ősférges és porcoshalak, a polipok meg az élet kísérletező kedvében belőlük szerteszármazott más lények – pöttömök vagy óriások, groteszk tritoncsigák és világító tengeri parányok – csak a távoli jövőendő ábrándjai voltak. Sziklák azonban meredeztek már a vizek fölött, gigászi szörnyeket formázók, melyek – ha lett volna látó szem – baljós gondolatokat kelthettek volna a bámeszkodóban.

Bérczek közt bolyongva, ahol csak vizek csörgedeznek és zuzmók zöldessárga foltjai tarkítják a kővilágot, néha – az ősidők álmának visszfényeképpen – olyan óriásalakzatok kísértik meg a barangolót, melyek zordon magánya és sugárzó eldöntetlensége borzongató. Kétségtelenül a hajdani tengerekből bukkantak elő, vagy a földmélyi tüzek mintázták otromba formáikat, a szélnek, a hőségnek meg a fagynak pedig már csak a szobrászi aprómunka jutott, hogy belőlük kedvükre mintázzanak korról korra gigászt vagy órálló monstrumot, amelyről nem tudható, hányféle szélső játszott közre létrejöttében.

Aki persze tűnődve el-eljátszadozik óriás-formáik íveivel és horpadásaival, tán még az idők végezetének sejtelve is megkísértheti, hiszen – a közkeletű mondás szerint – ami nagyon ódon, az nagyon új is, ami pedig a pillanattal viselős, az nem több a pillanatnál. A forró tengerből előbukkanó ember-előtti őskövekből ily módon a végítélet imaginárius, immár élet utáni kővilágáig tetszésünk és képzeletünk mértéke szerint kiterjeszthető a nietschei-borgesi „örök visszatérés” sejtelve és álma.

Ezek az egyszerre ősi és a jövődő romlásával viselős kőalakzatok csöppet sem szolidak. Érezhető rajtuk, hogy az embernél erősebb hatalom fennhatósága alá tartoznak. Ahogy eldöntetlenségük középpontjában állnak, meg kell sejtenuk róluk, hogy az idejük más léptékű, mint amiben élünk. Nem is a vándorló erdőké, a terjeszkedő vagy visszahúzódó sivatagoké, netán a váltokozó ívű tengeröblöké, hanem még annál is rezdületlenebb.

Németh Géza művészetének kulcsszava: a kő. Ami egyszerre a kezdet meg a vég. A rideg forma és az álom. Selymesen mohos vagy érdesen kemény felületeinek hűvös tartózkodásához csak egy-egy pasztell visszfény ad némi meleget. Mind a szóba fogható színek előtti és utáni árnyalatokkal viselős. A fátyolszerű,

lánghoz hasonlóan élet előtti és utáni kopárság jellemzi valamennyit.

Nincs ebben a kőszerű világban semmi tetszetős. Semmi, ami magát mórirkálná az örökkévalóság előtt. Harsogó szín, tán idilli formáció. Rovar röpte vagy fecske árnyéka ritkán vetül ide. Rezdületlenül áll a levegő, rezdületlenül áll benne a madár szárnya is, mintha kőszülya volna, mely a tájra nehezedik. Rilke feledhetetlen pacsirtája röptével emeli fölfelé a tavaszi tájat, itt azonban, Németh Géza festői világában nincsen semmi hasonlóképp felfelé emelő varázslat. Itt az árnyék ugyanolyan kőnehéz, mint a levegő, a ritka szó vagy az arcra súlyosuló emlékezés. A tájak pedig, a kvázi-tájak, melyek ezen kövekből felépülnek, szintén túl vannak nemcsak a lineáris, tehát a modern tér- és időszámításon, de még a tradicionális, tehát a szakrális téridő fogalmaival sem igazán megközelíthetőek.

És e kövesült alakzatok, eldöntetlen korú monstrumok között, melyekről nehéz eldönteni, bérceket és sziklagörgetegeket mintáznak-e, üres folyómedreket tán, melyekben nem zúdulnak alá többé az égi vizek, vagy félálomi, mintegy zsigeri borzongások kivételései-e a térbe, néhol megmozdul egy-egy élőlény. Ha élő. Mert emlékeztet a kövek horpadásaira, madarat, csigahéjat vagy férget imitáló szeszélyeire, csak valami hozzáadott téglaveres vagy mohazöld utal rá, hogy a festő együtt játszik a Teremtővel...

Ódon kínai rege arról tudósít, hogy bizonyos sziklafalak repedései és öreg fák odvai hajlamosak arra, hogy gyanútlan élőlényeket, főként rovarokat és madarakat elnyeljenek. És a szirten vagy fa törzsén látható az elnyelt élőlény lenyomata. Bagolyé vagy cincéré, melyet lassan ellep a moha.

A rege a teremtett világ egy-eredetűségét álmodja képpé, a tradicionális világszemlélet természete szerint. Mert az antikvitásban minden sejtelen képként nyilvánult meg. A világ esetleges tényei, terének és idejének véletlenszerű motívumai érdektelenek voltak az antik lélek számára, hiszen az egyetemesen érvényes igazságokat kereste és formálta láthatóvá, vagyis: a sejtelmet nevezte néven, és számára közömbös volt mindaz, ami a modern szemlélet kitüntettje: a röffel mérhető távolság vagy az órával mérhető lineáris idő.

René Guénon, az 1886-os születésű francia bölcselet, akit a tradicionalizmus atyjának szoktak mondani, 1931-től 1951-ben bekö-

vetkezett haláláig Egyiptomban élt és a szufi metafizika követője lett. „A mennyiség uralma és az idők jelei” címmel közreadott könyvében Káinról és Ábelről, átvitt értelemben a letelepült és a nomád emberről elmélkedve elmondja: „Káint a bibliai szimbolizmus földművesként ábrázolja, Ábelt pedig állattenyésztőként, s így ők ketten azt a két néptípust képviselik, amelyek a jelen emberiség kezdetei, vagy legalábbis a legkorábbi differenciálódás óta léteznek, nevezetesen a letelepedett népeket, akik a termőföld művelésének szentelték magukat, valamint a nomádokat, akik nyájaik és csordáik tenyésztésével foglalatostkodtak. Hangsúlyozni kell, hogy e két foglalkozás szerepe a két embertípus tekintetében alapvető és primordiális, hozzájuk képest az összes többi foglalkozás csupán mellékes származék.” Némi történeti kitérő után így folytatja: „A földművelő népek – éppen helyhez kötöttségük miatt – előbb-utóbb elérkeztek a városépítéshez. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy az első várost maga Káin alapította. Sőt, alapítása nem is történhetett meg addig, amíg földműveléssel volt elfoglalva, amely tisztán mutatja, hogy a helyhezkötöttségben két fokozat érvényesül, s e kettő közül a második egy viszonylag hangsúlyozottabb formáját képviseli a megkötöttségnek és a térbeli zsugorodásnak.” Amiből azt a következtetést vonja le, hogy „A letelepedett népek művei az idő művei: e népek a térben egy szűkre korlátozott területen belül rögzülnek, tevékenységüket pedig az időbeli kontinuumban fejtik ki, amely számukra behatárolatlanként jelentkezik. Ezzel szemben a nomád és pásztorkodó népek semmi időtállót nem építenek, nem dolgoznak a jövő érdekében, amely el is kerüli figyelmüket, hanem a tér lebeg szemük előtt, amelyben semmiféle határral nem találják magukat szembe... Káin és Ábel szimbolizmusa ide kapcsolódik: az összehúzás princípiumáé, amelyet az idő képvisel, valamint a kiterjedésé, amelyet a tér képvisel.” Aztán – mutatis mutandis – megállapítja, hogy „Az idő elfogyasztja a teret, s ennek megfelelően a letelepedett népek idővel fokozatosan magukba szívják a nomádokat, s mint fentebb jeleztük, ez ad társadalmi, történelmi jelentőséget annak, hogy Káin meggyilkolta Ábelt...”

Eme – látszólag témánkhoz kevésbé kötődő, ám szükségszerű – „alapvetés” után szükséges rátérnünk Guénon művészetelméletére, pontosabban szólva arra az okfejtésre, melyre őt a letelepült

és a nomád népek kultúrájának alapvető különbsége ragadtatja. „A nomád népek tevékenysége főleg az állatvilággal áll kapcsolatban, amely hozzájuk hasonlóan mozgékony, a letelepedett népek viszont a két mozdulatlan világ, a növény- és ásványvilág felé fordulnak... A letelepedett népek leginkább vizuális szimbólumokkal, vagyis különféle alkotóelemekből összeállított képekkel dolgoznak, s ezek a képek – lényegi jelentőségükben – többé-kevésbé közvetlenül geometrikus szempontokra vezethetők vissza, amely minden térbeli elképzelés eredete és alapja. Viszont a nomád népek, akik számára tilosak a képek – mint ahogy minden más is, ami valamilyen helyhez igyekszik kötni őket –, auditív szimbólumokkal dolgoznak, vagyis olyanokkal, amelyek összeegyeztethetők folyamatosan vándorló életmódjukkal... A letelepedett népek teremtik a plasztikus művészetet (építészet, szobrászat, festészet), vagyis azokat a művészeteket, amelyek formái a térben bontakoznak ki. A nomád népek teremtik a fonetikus művészeteket (zene, költészet), vagyis azokat, amelyek alkotóelemei az időben bontakoznak ki...”

Mindenhhez a szufivá lett francia hozzáteszi, és ez témánk szempontjából alapvető fontosságú, hogy a letelepült népek „plasztikus művésze” a kristályosodás vagy „kövesülés” irányába mutat – ahol a „kő” szót külön is kiemelném –, míg a nomádok „fonetikus” művésze az „ellégiesülés”, valamiféle végső szublimáció irányába hat...

Néhány motívum Németh Géza korai, hatvanas évekből datált képeiről. Hideg, magányos termek, ahol a falakon depressziós neonfény csurog alá. Tengernyi sárga, fából eszkábált székek, egymásikon roskadtan ücsörgő figurák, egyazon térben is külön-külön, arcukat és szavukat elveszítve. Fölöttük fogasok, inkább tán akasztófához hasonlító tákolmányok. A kép fájdalmas és feszültséggel teli terét a székek sokasága fokozza félelmetessé. Az ismétlődés, azonos motívumoké, gyakran borzongató. És ezek a székek legalább annyira személyesek, mint az a néhány árnyéklélek, aki egyiken-másikon ücsörög. Akár a kínai lovas katonának a föld alatt, Si Huant-ti, a mitikus császár sokféleképp értelmezett kő hadseregének katonái. Mind ugyanaz az arc, rezdületlen szempár és moccsatlan tekintet, mely úgy fürkészi a tovaftutott évszázadok során az időt, mint a sziklabérc, melyet csak a szél, a perzselő napsugár vagy a fagy képes lebírni.

Másik képen két asszony vagy inkább maszkszerű profil látható. Rajtuk a hagyományos szépségnek még az emléke sem kísért. Csak a penész és rothadás pizsokzöld és húsveres üledéke. Egy leányka – riadtan és gyanakodva mered maga elé. Odébb két fogatlan aggastyán gubbaszt egy tányér meggyleves fölött. Összenéznek, de nincsen szavuk.

Egyik kép sem tetszetős, csak őszinte. Nincsen rajtuk semmi sóvárgás, nosztalgia vagy vigasztalás. Semmi behízelt póz, mely magát tárgyias képkronikának álcázva kelletné, miközben félszemmel a néző reflexióira sandít. A nem létező műértőre, akít meg kéne főzni, el kéne kábítani...

Amikor Németh Géza festői pályája indult, a képszociográfia szinte kötelező volt egy-egy pályakezdő művész számára, ha érvényesülni akart. Festőnk szelíd gesztussal háritotta el a pillanatnyi örökkévalóság csábítását. Látta, hogy a szóba fogható tartalmakat – korabeli szóval: elvárásokat – képpé formáló művésztsárai útja nem vezet, nem is vezethet sehová. Illetve ha mégis, csak a meghasonláshoz és az önfeladáshoz.

Félreállt és befelé figyelt. Látása még nem volt látomás, csak azt tudta, mitől kell távol tartania magát. A tetszetős blöfföktől és a napi kurzus követésétől. A szénaboglyák tövében kapirgáló tyúkoktól, meg a hősi pózba merevedett martinászoktól, amik, illetve akik pingálása hozhatott volna némi alkalmi sikert. Tudnia kellett azt is, hogy a festőben a látásnak kell munkálnia, nem pedig bármiféle programnak. Az ember nem lehet okosabb a sorsánál, azt el nem kerülheti, ugyanígy a festő sem lehet bölcsőbb a benne élő látomásnál, ám ha azt el akarja érni, türelmesnek kell lennie. Tempósnak, ahogy a régiek mondták. Tegyük hozzá, aligha véletlen, hogy ma ezt a szót sokan félreértik. Azt hiszik, gyorsat jelent, holott épp ellenkezőleg.

A helyszínek, Szegedtől New Yorkig, ahol Németh Géza megfordult, csak életrajzi adalékok. Az a tény is, hogy – kisebb vargabetűt leírva – építési diplomát szerzett. Tudta, hogy „késni fog”, ám azt is, hogy amiről lekésik, értéktelen. Ez a megkésettség volt a szabadság ára, az egyetemes látomás záloga. Csoporton kívülként járta azt a belső vándorutat, melyen magányosnak kell maradnia a művésznak, hogy odaérjen a választottak közé. Csalóka a körökhöz, ilyen-olyan csoportosulásokhoz tartozó festők ereje. Mert hamar kiderül, hogy lidércfény hívogatásának enged. Egy-egy pil-

lanatra tán úgy tűnik, mintha új iskola volna születőben, ám a divat elmúltával kiderül, hogy a magányos lélek útja messzebbre vezet. Nem is lehet másként, hiszen aki ugyanúgy lát, mint a csoportbeli többiek, valójában sehogy sem lát, tulajdonképpen érzékszervi fogyatkozását kompenzálja a közös metódussal, meg a hozzá kapcsolódó csinnadrattával.

Németh Géza magányos vándorútja a hetvenes évek végére látszott révbe érni. Ami korábban keresés volt, az ecset tétozása és a látomás vajúdása, ekkorra beérett. Ahogy ez lenni szokott, megkésve bár, de a festő ekkorra jutott birtokába annak, ami kezdetektől az övé volt. Nem azzá lett, aki lenni akart, hanem azzá vált, aki valójában a kezdetektől volt. Mindez egyszerűnek látszhat, mégis ez a szakrális gesztus a legbonyolultabb.

Kosztolányi mondása, miszerint a költő akkor arat, ha a természet elveri a jég, festőnkre is érvényes. Nem gazdagodás és színesezés, hanem folyamatos kopárodás, végletekig fokozott redukció eredményeképp jut a látomás birtokába. Érzi, hogy minden újabb és újabb felületet le kell fosztania, s ami mögötte felcsillan, azt is. Így halad egyre tovább.

A festő Skorpió című, 1979-ből datált képén a pusztai kővilág látványa kísért. A mű imaginárius középpontjában egy furcsa kőszzerű képződmény áll – kicsit rejtve, mint Bruegel nevezetes Ikaroszán a „főhős” –, a címadó alakzat, mely maga is a képi környezet sziklaszerű anyagából való. Zuzmószerű, a kővel összeforrott, ám attól drappos tónusában mégis némiképp elváló formáció. Hasonlatos a kínai rege fák és kövek repedései-elyelte madaraihoz és más élőlényeihez, melyek áldozatul hozzáforrtak a fa vagy a kő anyagához. Nem skorpió, csupán annak emlékeztetője – ám hogy előzményszerű, netán kései emlékeztetője-e az életnek, nem tudható. Ami Tóth Menyhért „ősképein”, ködből, sárból és álomból születő bikáin, madarain és emberalakjain egyértelmű, nevezetesen hogy mind az idők kezdetéről valók, a teremtés hamvas pillanatából, az Németh Gézánál nem egyértelmű. Kőformációi és a rajtuk feltűnő élőlények, élőlényre emlékeztető motívumok némelyike az idők kezdetére, legtöbbjük ugyanakkor az idők végétére utal.

Néhol mintha csiszolt vagy tán kristályszerűen meghasadt, mássutt papírszerűen összegyúrt zöld és kék formációk borítják be a vászon terét, melynek összhatása pizskosszürke. A mozdulatlan-

ságban az időre csak az árnyékok utalnak. Évszak, napszak érdektelen. Ahogy az ugyanezen időszakból származó Kémény című festményen is. A kép főmotívuma, mint valami roppant kőből való gége, maga is kulisszaszerű, hasonlóképp a háttér megroskadt téglalakzatához. Az élet jelenlétére még olyan utalás sem emlékeztet, mint a korábban említett művön a skorpió. Itt csak az a bizonyos, hogy a kép félálomi világa ember és kultúra utáni borzongásokkal telített.

A pusztulás anyala lebeg az 1985-ös datálású Öböl, és ugyanezen évben alkotott Erdő című kép felett. Vigasztalan kővilág, álomszerű formák és emlékezetüket veszített óriásalakzatok, melyek kitérnek a szemlélő kísérlete elől, hogy beléjük az élet – a pezsgő víz és a lélegző lombok – bármiféle emlékét kivetítse. Archaikus kultúrák romszerű elemei éppúgy jelen lehetnek a képen, mint kozmikus tájak, melyek helyszíne ismeretlen. A kemény, itt-ott lekerekített, mintegy vizek és szelek csiszolta felületeken érződik tán némi nyálka jelenléte, a végső, immár formáját veszített élet mementójaként. Amúgy minden csupa felfeslő réteg, tépett maszkok módján egymásra hányt anyag, mely már alig emlékszik és emlékeztet eredetére, a kozmikus és az élet lehetőségét hordozó matériára, miként a Tau-Ceti csillagkép egyik-másik, immár kihűlt, múltját veszített bolygójának anyaga, mely éteri salak, a teremtés szennye és fájdalmas üledéke.

A Felmutatás, a Megjött, a Lagúna meg a Vihar című – szintén a nyolcvanas évek végéről datált – műveken mintha kozmikus magasságból tekintenénk le az alakzatoktól összeszabdalt tájra. Vájak, spirálisok, üszkös árnyékok vagy épp egy kinyújtott csontkézre emlékeztető gigászi forma lepi el a képek tagolatlan terét. A hatalmas szélörvényből, mely gyűrt hegyre vagy tán hurrikánra emlékeztet, mintha egy elmosódott szem tekintene a nézőre. Amiről eszünkbe kell jusson középkori eleink hite, miszerint a magas hegyekben kéklő tavakat titkos föld alatti kapcsolatok fűzik a távoli tengerekhez. Ezért lett a nevük tengerszem.

A Hullám meg a Szárnyak – mindkét nagyméretű munka 1986-ból való, – kövesült világot mutatnak. Az elsőt valóban látható valami hullámvonal-sorozatféle, miként mondjuk a Balatonfelvidéken, a Káli-medencei Hegyestűn, mely bazaltorgonák zenei sorából áll. Itt a kővé fagyott hullámok lebegnek, nem igazán

súlyosan, kicsit könnyed korszerűséggel, ha van ilyen, mint a Badacsony horzsakövei, melyek a vulkáni hab megmerevedett maradékaként képesek úszni a víz tetején. A másik munkán, mely a Szárnyak címet viseli, némi fantáziával szárnyacsonkok ismerhetőek fel. Bár a kép sugalmazása itt is a végítélet utáni kővilágé, ahogy a többi, címével elevenséget, mozgást sugalmazó munkákon is, mint amilyen például a – kilencvenes évekből való – Jégmadár, a Kék pillangó, a Tapír vagy a Tűzmadár.

A szufivá lett francia, akit már korábban idéztünk, arról elmélkedik egy becses munkájában – A mennyiség uralma és az idők jelei –, hogy az ember által felfoghatatlan léptékű világkorszakok úgy váltják egymást, hogy bennük tetten érhető a Nietzsche és Borges által oly sóvárogva említett „örök visszatérés”. Mert a vég egyúttal kezdet is, és a világegyetem változásai ciklikus és nem lineáris természetűek. Ami bennük pusztulással viselős, egyúttal a születés misztériuma is áthatja.

Ennél többet nem lehet tudni az örök visszatérés imaginárius tanításáról. Még tán sejteni sem, hiszen bármiféle szándék, elemző vizsgálódás a közelébe nem férhet. A tudákos magyarázatok leliklankolnak róla, a katedrabilcselet pedig kétségbeesetten elhárítja magától, hiszen lábjegyzetekkel dúsan teletűzdelt disszertációkat írni róla nem lehet.

Az a kővilág, melyről Várkonyi Nándor számol be a könyvekben, a történelem előtti időkől való. Az akkori ember, a homo mágus, ahogy a szerző nevezi, nyitottan az embernél erősebb hatalmak felé, úgy áll a kozmikus tér és a szakrális idő megajándékozottjaként, mint hérosz. Esendőségén diadalmaskodott, s így lett a teremtés epizodistájából főszereplővé. Dolmeneket és menhireket készített a kövekből, temetkezési emlékműveket vagy tán kozmikus jelképeket, mai napig eldöntetlen a rendeltetésük, kőmonstrumokat, melyek dacolnak a legnagyobb kataklizmákkal is, árvízzel megföldrengéssel, csak a szél, a hó meg a fagy tempós pusztítása ellen védtelenek. De nincsen emberi szem, mely múlásuk tempóját követni tudná.

Ennél vigasztalanabb az a kősvatag, mely a történelem utáni lelkeket fenyegeti. A civilizáció áldásai által elpusztított pusztaság, ahol a növényeit veszített vigasztalan térben otromba kövek hánykolódnak, és az emberi élet nyomának rekvizitumai, romok és rozsdás gépek, mérgek-kimarta fák csonkjai és kanyargó folyó-

medrek, melyekben víznek régen nincs nyoma sem. A színek is ki-aludtak. Nemcsak az őскеzdet kékeszöld lobogása, de még a kései korok kultiválta lilák is. Csak a pizsokszürkék, romlotthús-ve-resek, bizonytalan lilák és mohazöldek – a lila az ellégiesülés, a zöld a nyers natúra színe – emlékeztetnek a valahai szakrális helyszínekre. A térre, melyben valaha az élet kiteljesült.

A monstrum a nem való megtestesülése. Ahogy a sátán is a testté vált tagadásé. Erről a nem valóról mégsem lehet elmondani, hogy nincsen. Bár pusztá negáció, mégis csak valaminek a tagadásaként lehet nem való, és ez által a fonákjának árnyéka lesz. Bár nincsen, mégis kísérteni fog az álmok kulisszabirodalmában és a szertelen képzeletben. Ahogy a teremtő fantázia sem mondhat le róla végérvényesen, mert – negációként is – jelképe az embernél hatalmasabb erőknél, ahogy valaha a hatalom nélküli udvari bolond is jelképe volt a szakrális hatalomnak, mint a király árnyéka.

Láttam egy filmet a kilencvenes évek elején az Aral-tóról és környékéről. A hajdan virágzó tájon élettelen por. Falvak romjai, ahol emberek éltek valaha. Roskadt tetők és palánkok a végítélet visszfényében állva. Emberalakot imitáló facsonkok. Itt asszonyok énekeltek és gyerekek játszottak a rögökkel valaha. Most kő és dermedtség mindenütt. Az élettelen por és a szélsodorta só borít el mindent. És a pusztulás felett az akarnokság emlékeztetőjéül billenten áll egy Lenin-szobor, meg egy tábla, melyre hősi jelszavakat véstek valaha. Nem is olyan régen, ez a pusztulás mégis egyidős a dolmenekével, a megroskadt olajkútakéval és Shelley Ozymandiásáéval, akiről nem tudható, pontosan ki volt, milyen nyelven beszélt és milyen birodalom rettegett uraként örökítette meg ormóttan szobrát az ismeretlen kőfaragó. Gigászi szoborarca – különválva köteuste monst-rumától – ott fekszik a sivatag porában. Nincsen írás, mely korát és rátarti személyét felidézhetné. Szája, melyben már a kőfogak is elüszkösültek, örökké szóra nyitva, ám nincsen szó, amit kimondhatna.

Németh Géza Diktátor című sorozata, melyet az 1980-as évek végén festett, megannyi Ozymandiás-portré. Bábszerű monst-rumok, bamba eszelősök ezek a földi hatalmasságok, akik – mi-közben azt képzelik magukról, hogy diadalmaskodtak az örök-kévalóságon – hullafoltosan bambulnak a semmibe, miközben sejtelmük sincsen arról, hogy a modern ember lineáris térben és

lineáris időben él. Megsebzett térben és időben, melynek linearitásából hiányzik az örök visszatérés reménye és álma. Dimenzióit veszített tér és idő ez, nyoma sincsen benne az ünnep csodájának. A szakrális térben és időben minden pillanat ünnep és reménység volt, míg a kőbe dermedt térben és a dimenzióit veszített időben minden rezdületlenül áll.

Németh Géza festményei nem behízselgők és a szó 19. századi értelmében tán nem is vonzóak. A nézőnek viszont, aki a vonzásokörükbe kerül és annak hipnotikus holdudvarában tűnődve megáll, ugyanazt mondják, amit Pilinszky János verse: „Talán este van, talán alkonyat. / Egy bizonyos: későre jár.”

SZEPESI ATTILA

6

Kéz: emlékezés

EMLÉKEZÉS MENYHÁRD ISTVÁNRA

1902-1969

(1902–1969)

A vasbeton a 20. század új építőszerkezete. Betonhoz hasonló építőanyagot – puzzolánt – már a rómaiak is használtak, de csak a 19. századi vas-, majd acélgyártás tudott olyan vas (illetve acél) elemeket előállítani, amelyek célszerű módon a betonba helyezve együtt dolgoztak vele. S ugyancsak a 19. századi ipari forradalom teremtette meg a portlandcementgyártással a jó minőségű beton készítésének a lehetőségét. A beton magas nyomószilárdsága mellett viszonylag alacsony húzófeszültségeket képes csak felvenni. A két építőanyag kombinációjából viszont olyan vasbeton szerkezeteket lehet építeni, amelyekben a beton a nyomást, az acélbetét pedig a húzást veszi fel. Ezen az elven működő tartószerkezetét 1867-ben szabadalmaztatta a francia Joseph Monier (1823–1906). A széles körű elterjedés ugyancsak francia mérnök, Francois Hennebique (1843–1921) nevéhez fűződik, aki már a 19. század végén számtalan kisebb-nagyobb objektumot meg is valósított.

Az ő irodájában szerzett tapasztalatokat és gyakorlatot Medgyaszay István, aki már a 20. század első éveiben a vasbetont építőművészeti eszközként tudta kezelni. Gondoljunk a veszprémi vagy soproni színházakra, ezek szép ablakaira és más homlokzati és belső dekoratív elemeire. Mégsem az építészeké, hanem az építőmérnököké az érdem, hogy a vasbeton, ez a világot meghódító új épí-

tőszerkezet hazánkban elterjedt. A MÁV már 1907-ben megbízta Zielinszky Szilárd mérnök-professzort a brassó-fogarasi vasútvonal Sinka völgyhídjainak építésével. A 60 méter fesztávolságú íves vasbeton hidak merész szerkezetek voltak. (Ezek nyomán épültek nemsokára a svájci Rätthische Bahn máig csodált ívhídjai, míg a Sinka-völgyben, az időközben más nyomvonalra terelt vasúttól már távolabb eső, de máig is ép hídszerkezeteken most csak havasi pásztorok terelik át nyájaikat). Az 1910 körüli években volt a vasbetonépítés elterjedésének hőskora, ekkor épültek a nagy kikötői elevátorok (nemcsak Amerikában, de még Fiumében is, ugyancsak Zielinszky tervei szerint), és a víztornyok mellett (Margitsziget) megjelentek az első többszintes vasbeton vázas lakó- és középületek. A velencei Szent Márk tér sokak által középkorinak hitt híres campaniléja is ekkor épült vasbeton vázzal az összeomlott régi helyén. Sőt akkor már folytak kísérletek is a tojánhéj szerkezetét követő vékony falú vasbeton szerkezetekkel. A vasbetonépítésnek éppen ez a változata adta meg a 20. század egyik legnagyobb magyar építőmérnökének a lehetőségét, hogy a technikatörténetbe vastag betűkkel írja be a nevét: Menyhárd István. 100 évvel ezelőtt született az akkor még Sopron vármegyéhez tartozó Vulka-pordányban.

1902. szeptember 21-én látta meg ott a napvilágot a Győr-Sopron Ebenfurti Vasút állomásfőnöke, Menyhárd Béla és felesége, Ebenfeld Emma gyermekeként. A szülők erdélyi származásúak, az apa a Szamosvölgyi Vasúttól váltott át a kedvezőbb feltételeket kínáló GySEV-hez. A gyermek alig két éves, amikor az apát Csornára helyezik állomásfőnöknek, majd 1906-ban az igazgatóságra Sopronba. A család itt telepedett le, az alsólőveri Szegély úton (ma Mikovinyi út) vett kertes házat. Így Menyhárd Istvánt gyermek- és ifjúkori emlékei Sopronhoz kötötték. Itt járt iskolába, előbb a Színház utcai evangélikus elemibe, ezt követően a reáliskolába (a későbbi és mai Széchenyi István Gimnáziumba). Osztálytársa volt Takács Jenő, a neves zeneszerző (aki 100 éves korával ma a burgenlandi Cinfalván él jó egészségben) és Molnár József író. 1920 tavaszán érettségi vizsgát tett. Ezt követően, érdeklődésének és apja kívánságának egyaránt megfelelően a budapesti Műegyetem általános mérnöki – mai megnevezéssel építőmérnöki – karára iratkozott be. Tanulmányait gyorsan és eredményesen végezte. Professzorai között a magyar felsőoktatás több nagyságát

találhatjuk: a mechanikát ifj. Szily Kálmánnál hallgatta, az épület-szerkezeteket Pecz Samunál. További életpályáját illetően a leg-lényegesebb oktatók bizonyára a hídépítéstan és a statika professzorai voltak: Mihailich Győző és Kossalka János személyében. Mindketten a hazai vasbetonépítés és hídépítés jelesei. Menyhárd 1924 őszén abszolválta és 1925 januárban oklevelet szerzett.

Egyik első munkája a soproni honvéd főreal kápolnája építé-sének vezetése volt (1927), melyet későbbi apósa, Raichle Ferenc tervezett. Mert 1929-ben Menyhárd feleségül vette Bernhausen Raichle Emmát. Ezt követően Budapestre költöztek, s Menyhárd a neves szerkezettervező Enyedi Béla irodájában töltött két – szá-mára nagyon tanulságos – évet. Enyedi ekkor dolgozott *Vas és vasbetonvázás épületek* című könyvén, mely 1930-ban jelent meg, és az említett Mihailich professzor 1922-ben kiadott *Vasbeton szerkezetek* című munkája mellett a tárgykör egyik jeles első publikációja volt. E munka ismerete hozzájárult, hogy ennek a szerkezetnek nemso-kára éppen Menyhárd István lett egyik legismertebb szakértője. Az 1929-ben kitört világgazdasági válság a magyar műszaki értelmiséget is súlyosan érintette. Menyhárd ekkor került a Kossalka János által vezetett budapesti Duna-híd építéseket előkészítő iro-dába, majd a Műegyetem Mechanikai Tanszékén kapott tanárse-gédi állást.

A harmincas évek elején bekapcsolódhatott a mai 8. főút két vasvári hídjának tervezésébe, itt ötletes és új eljárásával a vonóvas megnyúlásának káros deformációit sikerült kiküszöbölnie. Az 1936–1937 években megépült hidak révén nagy szakmai tekin-télyt szerzett és több megbízást kapott. A harmincas évek végén több vasbeton szerkezetű ipari épületet is tervezett Budapesten.

Életművének legjelentősebb alkotásai az említett vasbeton héj-szerkezetek. Ez a szerkezet Közép-Európában a német Dyckerhoff és Widmann építővállalkozás nevéhez kötődött. Az ő terveik szerint és vállalkozásukban épült 1931-ben az úgynevezett Zeiss-Dywidag rendszerű dongahéjakkal a csepeli vásárcsarnok. Egyi-dejűleg Franciaországban, amely továbbra is élen járt a vasbeton-építésben, ugyancsak jeles alkotások keltették fel Menyhárd figyelmét. Kapcsolatban állt a nála néhány évvel idősebb Csonka Pál professzorral is, aki felhívta figyelmét a torzfelületekből előállítható héjszerkezetek lehetőségeire. Itt meg kell jegyezni, hogy a 19. század óta, a nagy ipari forradalom és az urbanizáció világe-

lenségei által diktált építőfeladatok megoldásánál két épület-tartó szerkezet viaskodott egymással: a vas (illetve minőségi korszerűsödés nyomán acél) és a vasbeton. Az acélszerkezetek rúdelemeikkel (oszlop, gerenda) vázas építőrendszer építéséhez voltak alkalmasak, a vasbeton az oszlopok vagy gerendák és bordák közé helyezett, velük egybeöntött lemezekkel – vízszintes, függőleges vagy akár ferde lemezekkel – felületek (falak) építését is előnyös módon kínálta. Csak tréfának fogható fel az acélszerkezetes szakemberek megjegyzése, miszerint ők annyi acélból, amit a vasbetonba kell elhelyezni, önmagában is megépítik az adott konstrukciót. És meg kell jegyezni, hogy a vasbeton takarást biztosít a hőre érzékeny acélbetéteknek, melyek már viszonylag alacsony (néhány 100 °C) hatására elvesztik tartóképességüket. (Ezt éppen a New York-i WTC 2001. évi katasztrófája is sajnálatosan mutatta). A vasbeton héjak már a két világháború közötti években a vastkosabb síklemezek helyett a vékony, ezért gazdaságosabb és gyakran tetszetősebb ívelt felületeket kínálták. Dongahéj, mint láttuk, már állt Budapesten is.

Menyhárd a torzfelületek problémái felé fordult. Ennek legegyszerűbb alakja a hiperbolikus paraboloid, melynek felülete úgy jön létre, hogy egy derékszögű négyzög egyik, vagy két szemben fekvő sarokpontját a négyzög síkjából merőlegesen kiemeljük. Az így kapott úgynevezett torznégyzög által határolt térbeli felület szemben levő oldalait egyenes alkotók kötik össze. Egy ilyen – akár 200–300 négyzetméter nagyságú felület – építéséhez, az építőipar részéről viszonylag könnyen előállítható betonminőséggel elegendő 6–10 cm vastag szerkezet. Menyhárd István tervei nyomán végül a csepeli Szabadkikötőben tizenkét ilyen raktártető épült fel (1938–1939).

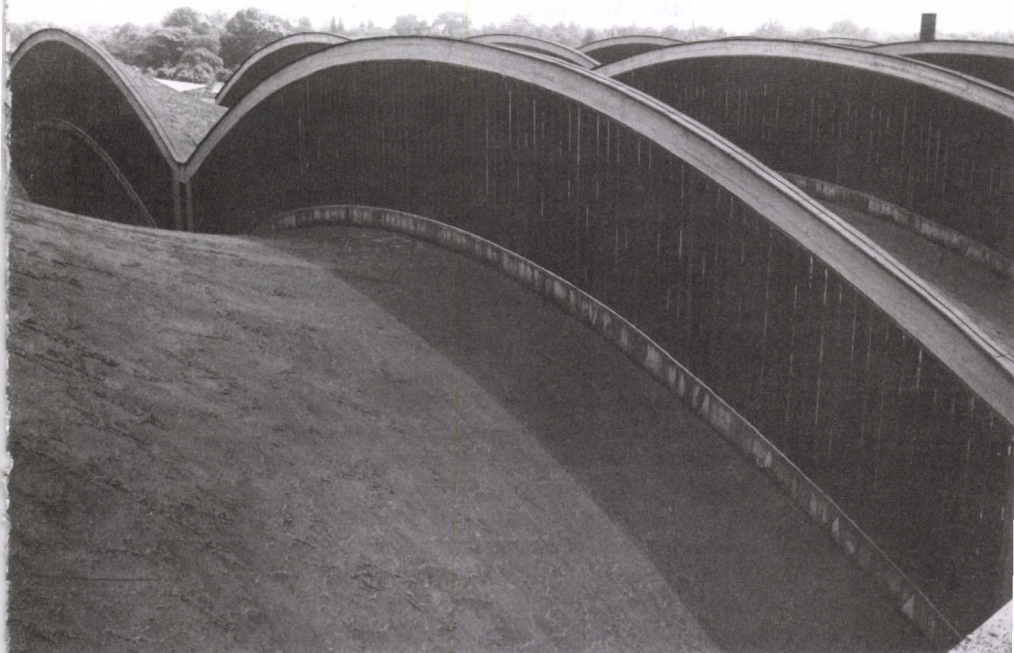
A héjszerkezetes vasbetonépítés egyik csúcspontja a hazai építészettörténetben – és ha mindenütt ismernék, akkor az egyetemes építészettörténetben is ide avanszálna – a BSzKRt Hamzabégi úti autóbuszgarázs, mely 72x100 méteres, alátámasztás nélküli csarnokméretével Menyhárd István tervei szerint, 1941-ben épült fel. A hernyó alakú tetőelemek parabola vezérgörbéjű konoid héjfelületei mindössze 6 cm vastagok. A csarnok térhatása és külső kompozíciója egyaránt impozáns, egyben jó megvilágítást is biztosít. Hányszor utazunk el e neves épület mellett, amikor a vonat elhagyja a kelenföldi pályaudvart és nézzük a sok kék

autóbuszt, amely a telep udvarán áll. Nézzük a jövőben azzal a tudattal, hogy ennél az épületnél sikerült először, mégpedig egy magyar mérnöknek, két irányban hajlított héjszerkezetet ilyen nagy fesztávolsággal megépítenie. Meg kell jegyezni, hogy a héjszerkezeteknek mintegy centiméter pontosságú kivitelezésére az építőipar nem volt felkészülve. Így a Hamzsabégi úti garázstető kizsaluzásánál ebből fakadóan problémák adódtak: a szerkezet a szakmai elit szeme láttára és feje felett megrázkódott, majdnem pánik tört ki. Menyhárdnak elégtétel jutott, amikor kiderült, hogy a hibát kivitelezési pontatlanság okozta és számításai helyesek voltak. Ezt igazolja, hogy a csarnok – némi javításokkal és kiegészítésekkel – máig is áll.

Menyhárd kiváló szakemberekkel dolgozott együtt, irodájában volt 1940-ig a fiatal Mistéth Endre mérnök, aki később az ideiglenes Kossuth hidat tervezte. Építészek közül Molnár Farkas is volt munkatársa, az ő akkor befejezetlenül maradt Szentföld templomának kupoláját Menyhárd tervezte.

A háborút követően Menyhárd tervei szerint épültek az Úttörővasút vasbeton hídjai. Amikor 1948-ban a mérnököket és építészeket állami tervezőirodába kényszerítették, Menyhárd az első között megalakult ÁMTI-ban vállalt munkát. Ez időben hasznosította a képlékenységtan terén végzett tudományos kutatásainak eredményeit, és Gyengő Tiborral együtt megírták a *Vasbetonszerkezetek* című könyvet, mely egy egész mérnöknemzedéknek adott hasznos útmutatásokat. Menyhárd részt vett az új Hídszabályzat (1949 illetve 1950) szerkesztésében is. 1957-től a legnagyobb magyar állami tervezőirodában, az Ipartervben dolgozott. Életműve második csúcsteljesítményének a vasbeton héjak kategóriájában az itt tervezett székesfehérvári alumíniumkohó csarnoka tekinthető. Építész munkatársai Farkas Ipoly és Semsey Lajos voltak. Ennél a csarnoknál a sajátos építéstechnológia ugyancsak sok nehézséget okozott, mégis sikerült azt a kívánt időpontra 1959-ben felépíteni. A csarnok 11x30 méter alapterületű hiperbolikus paraboloid egységekből áll, középen 5 cm vastagságú vasbeton héjjal. Az építésztervezőkkel együtt 1961-ben ezért a munkáért részesült Ybl Miklós-díjban, az építészeti teljesítményért adható legmagasabb kitüntetés mint mérnök elsőként nyerte el.

Menyhárd István életművéből, melyben megannyi épület és ipari csarnok szerepel, két ismert budapesti sportlétesítményt még ki

GANZ-MÁVAG, A DÍZELHAJTÓMŰGYÁR TETŐZETE, 1962

kell emelni. 1965-ben épült fel a városmajori teniszcsarnok, két 49x19 méretű pálya fölé emelt kettős héjszerkezettel. A csarnok belső profilja mintegy a labda röppályájához igazodik. Megelőzte ezt az 1960-ban épült pasaréti Vasas teniszpálya, melyet azért említünk csak ezt követően, mert kilép a tárgyalt vasbeton héjak sorából. Nem vasbetonból, hanem alumíniumszerkezettel épült. A 24x42 méter alapterületű teniszcsarnokot héjszerkezetenként mindössze 2 mm vastagságú hullámosított és hegeszthető alumíniumlemezekkel fedték. Ez a sajátos megoldás a tartószerkezet-tervezés műfaján belül is tanúsítja Menyhárd sokoldalúságát. Érdeklődése túlnőtt azon az építőanyagokon és szerkezeteken, melynek nagy eredményeit köszönhette életében.

Élete utolsó éveiben Menyhárd István elhagyta az építésügyi tárcához kötődő intézményeket, és a fővároshoz tartozó Budapesti Városépítési Tervező Vállalatnál dolgozott, mert sérelmesnek tartotta, hogy a százhalombattai, 200 méter magas kémény építésével kapcsolatban véleményét nem vették figyelembe.

A születésnap centenáriumon a 20. század egyik legnagyobb magyar mérnökére kívántunk emlékezni. Nem biográfia ez, amely felsorolhatná azt a sok-sok neves alkotást, melyet közel fél évszázados munkája során ez az ízig-vérig konstruktőr létrehozott. Azt sem tudjuk felsorolni, hogy mennyi kutatás, egyetemi előadás, szakirodalmi publikáció fűződik nevéhez. Elvégezte ezt Erényi Iván, amikor 1990-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent életrajzkötetében igen plasztikusan írta meg Menyhárd István életét. Nemcsak megőrkítette a konstruktőr mérnök-szakembert, de személyiségét, egyéniségét is híven mutatta be. Mert Menyhárdban kortársai valóban szaktudásán kívül a humánus eszmevilágot is nagyrabecsülték. Sokoldalú volt: kedvelte a művészeteket, érdekelte a filozófia és az asztrológia. Játékos ember volt, szeretete a társaságot, bridzsezett, tarokozott, gyermekeinek vett modellvasúttal maga is szeretett játszani. Hobbinak minősíthető a híradás-technikai érdeklődése. Szakmai képességeit leginkább egy, Csonka Pál professzornak a Menyhárd-életmű szerzőjéhez, Erényi Ivánhoz írt levélrészlete jellemzi. E szerint Menyhárd István „zseni volt a szó szoros értelmében, a zseni találékonyságával, sokoldalúságával, kiváltságos tehetségével és minden szertelenségével együtt, aki mindenkor, minden helyzetben az igazságot kereste és kész volt érte – ha kellett, a maga lobbanékony módján – a végsőkig küzdeni. Ez volt életeleme, ez őrlötte fel és ásta alá oly fiatalon egészségét.”

Mert mindössze 67 év jutott neki osztályrészlül. 1969 nyarán kirándulást tett Erdélybe. Ott lett rosszul, szívrohamot kapott. Külön repülőgépen hazahozták, de röviddel később, augusztus 25-én Budapesten elhunyt.

KUBINSZKY MIHÁLY

g k: Tóth Klára

X809

FÉL KÖNYV SZABÓ ISTVÁN RÓL

„Szabó István új filmjének producere nem járult hozzá, hogy a rendező a Magyar Televízióban nyilatkozzék új filmje munkálatairól.” Valahogy így hangzott az a mondat egy kulturális műsorban, 1990–91 táján, már a keserű-szabadság éveiben. A mondat ott és akkor nem jelentett mást, mint hogy a Találkozás Vénusszal produkció – ahogy az Nyugat-Európában és Ameriká-

Ugyan keresel: Sorsoh, filmek című
könyvről Vince Miklós 2002

ban régóta szokás – komoly marketingstratégiával készül, amelynek megtervezett része a filmről való kommunikáció is. Mégis bántotta a fületem, hiszen számomra Szabó István elválaszthatatlan volt attól, amit évtizedeken át csak úgy hívtunk: „a magyar film”.

Az *Álmodozások kora*, az *Apa*, a *Tűzoltó utca 25.*, s majd a *Mephiszto* – része volt annak a mitológiának, amely gyermek- és fiatal felnőtt korunkat áthatotta, a hatvanas-hetvenes években, de még a nyolcvanas évek elején is. Igaz, a rendszerváltás után megszaporodtak azok, akik szeretik a fürdővízzel együtt kiönteni a gyereket, s mondják például a hatvanas évek sokat emlegetett filmművészetéről, hogy az nem is létezett, pontosabban nem volt más, mint ügyes propaganda. A rendezők pedig, akik elkövezték azt a könnyelműséget, hogy már akkoriban is éltek, csupa kollaboráns, legjobb esetben: udvari bohóc.

Megörültem hát a Szabó Istvánról szóló „Sorsok, filmek” címmel megjelent szép kiállítású, terjedelmes könyvnek, mert azt sejtette, nem emlékszem én rosszul: valóban volt itt filmművészet az elmúlt évtizedekben, s egyik reprezentánsa éppen Szabó István volt.

Az igazság az, hogy kíváncsi is voltam a „charmos diktátorra” – ahogyan a Spiegel riportere találóan jellemezte Szabót –, érdekelt, ki lakik a képernyőn, kulturális eseményeken gyakran látott, de hét lakat alatt őrzött arc mögött.

Marx József roppant anyagismerettel veselkedett a munkának, s idézte fel Szabó gyerekkorát, pályakezdését, s a legendás Máriássy-osztályt, amely a szintén legendás Balázs Béla Stúdió komoly, értékteremtő nemzedéke lett. Az a műhely, ahol több mint két évtizeden keresztül valóban újjászületett a magyar film. Nincs hiba abban sem, ahogy végigmegy az első pályaszakaszon, a rövidfilmeket is jelentőségüknek megfelelően elemezve. Revelatív felfedezéseket nem tesz ugyan, de korrekten idézi fel a korabeli hazai és külföldi sajtóvisszhangot.

A könyv arányai a hatvanas évektől kezdenek felbomlani, amikor a szerző egyre több időt szentel a sajtó- és a fesztiválvisszhangnak, és a filmgyártás személyi, szervezeti és gyártási ügyeinek. A Máriássy-osztály, sőt az egész generáció legsikeresebb rendezője a hetvenes évek elejére tagadhatatlanul Szabó István volt, elsőként korosztályából a legmagasabb állami kitüntetés birtokosa. Nem ismerem Szabó Istvánt emberközlelőből, és sajnos e könyvből

sem ismerhetem meg, de azt gondolom, hogy aki mesterétől megtanulta a legfontosabbat, hogy „nem muszáj, mindenáron filmet csinálni”, az azt is tudja, hogy nem muszáj mindenáron fesztivált nyerni.

Marx miközben egykori újságlapok nem biztos, hogy autentikus olvasatával a magyar filmkritika és filmpolitika mártírjának igyekszik feltüntetni Szabó Istvánt, egyszerűen komikussá válik. Mert voltak mártírjai – vélt és valós, vérrel megpecsételt mártírjai is – a szocialista kultúrpolitikának – többek között az a B. Nagy László, akin Marx szinte minden mondatával rúg egyet –, de Szabó István nem volt az.

„A politika mély erő az életben, a személyi sorsnak emberfelettivé tágított térfogata. De vannak csendes idők, amikor a személyi sors hangsúlyozottabb, s a politika hatása az egyéni életben lappangóbb, színtelenebb. Ilyenkor szóval meg nagy erővel a művészet és a vallás. Az én nemzedékemnek nem jutott ki ez az idő” – írta Márai Sándor 1946-ban. Valójában a magyar filmnek sem jutott olyan idő, amikor a politika ne meghatározó erőként lett volna jelen, mégis tudtak jelentős művek születni. Szabót polgári múltja, ízlése, világszemlélete, önismerete hozzásegítette, hogy tartózkodjon a politikától, de mivel itt akart élni, neki is tudomásul kellett vennie a játékszabályokat. Aki mást mond, az hazudik, vagy rossz a memóriája – hogy Marx egyik kedvenc szófordulatával éljek. Nem szimpatikus tehát, ahogy Marx szembe fordítja nemzedéktársaival a rendezőt, mintegy piederasztálra emelve, hogy lám, ő nem csinált „cselekvő filmet,” s ezért csak megosztott díjat kapott. Egyébként, ahogy olvasom például az 1967-es pécsi fesztivál díjazott filmjeit (Hideg napok, Tízezer nap, Hogy szaladnak a fák), amelyekkel az *Apának* osztzkodnia illetve „méltánytalanul meghátrálnia” kellett, cseppet sem szégyellnivaló címek, függetlenül attól, hogy milyen álkategóriákba csomagolták őket annak idején.

A mégoly vastag könyv tehát mint korrajz – hiába a számos adat, a Filmarchívum poros dossziéi – erősen hibádzik. Mennyivel többet mond Orbán Ottó *Kortársak* című versének két sora: „végül is mellékes, hol mikor és mi hozott össze veletek / araszyi esélyünk csalva és hazudva élt, ahogy lehetett.”

A kritikák kicsinyes méricskélésén kívül fölöslegesen terheli meg a szerző a pályaképet a filmgyártás szervezeti, gazdasági körülményeivel is. Végül is hiába írják rá a mozijegyre, hogy egy

film x millió forintból készült, s közben disszidált a stúdióvezető – ez a néző élményét legkevésbé sem befolyásolná. Hiába, hogy a film a kompromisszumok művészete, a nézőt mégis csak és kizárólag a végeredmény érdekli. Ráadásul ez az a terrén, ahol Marxnak hiányzik a rálátása az objektív tájékoztatáshoz, lévén maga is stúdióvezető és érintett az érdekérvényesítési harcokban. Talán érdekes lehetett volna megvizsgálni, hogy amikor a Máriaassy-osztály kikerült a Balázs Béla Stúdióból, és ki-ki a maga útját választotta, mert – forduljunk megint Orbán Ottóhoz – „megszűnt a legfőbb érdek, a közösnek képzelt jövő”, majd 1975-ben újra összetalálkoztak az Objektív stúdióban, akkor mire szövetkeztek? Milyen volt a találkozniuk azokkal, akik még hittek a „közösnek képzelt jövőben”, és át akarták menteni a Balázs Béla Stúdió vívmányait más stúdiókban is, hisz ez lehetett volna a filmgyártás megújulási képességének záloga? Itt szükségképpen szelektív Marx memóriája.

Szerencsésebb lett volna ezt a könyvet inkább Szabó István kiteljesedő művészetének szentelni. Így sem haszon nélküli, hiszen teljes pályaképet ad. Megismerhetjük a külföldön készített filmek motivációit s körülményeit is, csak nehezen olvasható, s keveset tudunk meg az alkotótársakról. Dobai Péterről például (aki nélkül nem biztos, hogy bekövetkezett volna az oly sikeresnek bizonyuló nyitás a Mephisto és a Redl ezredes világa felé) csak annyit tud meg az olvasó, hogy egy „hírhedett krakéler trió” része volt, filozofikus műveltséggel.

Egy átgondoltabb, letisztultabb, elfogultságoktól mentesebb, élvezetes esszényelven megírt könyv méltóbb lett volna Szabó István pályájának megrajzolásához, hiszen – ne feledjük! – arról a filmművészről van szó, akinek a 21. századba is sikerült átmentenie a filmművészetet.

(Marx József: Sorsok, filmek. Bp., Vince Kiadó, 2002.)

TÓTH KLÁRA

K: *lelke Szabó*

x 327.3 (45)

Ch

UTAZÁS ÉS ZARÁNDOKLAT

gy. Beművelés

Idei nyaramat nem a színházi, hanem az úti élmények szabták meg. Annál is inkább, mert szabadtéri teátrumaink nem sok ígéretes előadással kecsegtettek. De hát színház az egész világ,

*Az országos magyar kultúrális
megújulás*

s én a shakespeare-i szállóigét szó szerint vehettem. Bármerre vezetett az utam, a sors produkálta emberi színjáték felvonásait kísértem figyelemmel, a látvány maga mögé sorolta a történelmi asszociációkat, s az események az adott társadalmi közeg atmoszférájára utaltak.

Lehet-e Rómát e körön kívül szemlélni? Az örökkévalóságot sugalló Forum Romanumot, a római birodalom fenséges temetőjét, a gladiátorviadaloktól szinte még ma is visszhangzó Colosseumot, a Via Appia Antiquát, ahova ma is odaképzeltük a Spartacus vezetete rabszolgalázadás résztvevőinek kínszenvedését az út két oldalára cövekelt keresztfák sokaságán? No és, állandó kontraszt gyanánt, a vehemensen nyüzsgő turisták hadát, a félelmetes forgalmat az utcakövezeten, a középkori templomokban az áhítatra szomjazó, mélyen vallásos olaszokat, és az ódon szentélyekben fényképezőgépeket kattogtató, kíváncsi kirándulókat. Merő anakronizmus az Örök Város, a régmúltat csak a Tevere komótos kanyargása köti össze a jelennel, mint „aki” éppúgy szemtanúja volt a császárok diadalmas hazatérésének az újabb és újabb provinciák meghódításáról, mint a Mussolini-éra rossz emlékéü háborús készülődésének, ostoba rombolásainak. Vagy a 21. századbeli McDonald's-kultúra terjeszkedésének. A kora keresztényekre szabadított, kiéheztetett oroszlánok velőtrázó üvöltésének és a diszkók „mega-decibeles” hangszórásának a mediterrán éjszakában.

Magyar kulturális évad zajlik június óta Olaszországban. Év végéig ismerkednek Itália lakói honi művelődési életünk megannyi ágával-bogával, a magyar művészet reprezentánsaival, műalkotásaival, és az olasz–magyar kulturális kapcsolatok idők távolába vesző jelenségeivel. A Mádl Ferenc magyar és Ciampi olasz köztársasági elnök nyitóbeszédével megnyitott képzőművészeti kiállítás, például – a Mátyás udvarában alkotó olasz képzőművészek reneszánsz korabeli grafikáit, illetve a magyar király vásárolta talján műveket tárta a római látogatók elé. Nem egy közülük később olaszországi templomok oltárképének vázlatául szolgált. Ha valami összekapcsolta a két nép kultúráját, az Mátyás udvarának humanista tudósköre, reneszánsz architektúrája, képzőművészete, zenéje, viseletkultúrája, egész udvartartásának szellemisége volt. Amit aztán elsöpört a török invázió.

A nyári kánikula után az olaszországi magyar kulturális évad újabb eseményekkel folytatódik.

Szeptembertől újabb kiállítások nyílnak, a legjobb magyar filharmonikus társaságok koncertjei sorjáznak, néptáncgyűttesek lépnek föl, filmbemutatók adnak ízelítőt honi moziművészetünk-ből, író-olvasó találkozók kínálnak alkalmat irodalmunk népszerűsítésére. A magyar kultúra metszetét igyekszik kínálni a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának fesztiválrendező irodája, a Hungarofest Kht., melynek örökmozgó igazgatónöve, Rubovszky Rita, immár az elmúlt évi, franciaországi magyar évad (az ún. MAGYart) minden várakozást felülmúló sikere (mintegy 600 cikkre rúgó sajtóanyag, s a magyarországi francia turistaforgalom tavaly szeptemberre már 40 százalékos növekedése, a hosszú távú kulturális cserék, projektek és újabb meghívások sokasága) és tapasztalatai után, már jó esztendeje nélkülötött az olasz évad szervezésének, hogy idén májusra már minden készen álljon a júniusi ünnepélyes megnyitásra. Róma tehát Ungheria felé veti idén ősszel vigyázó tekintetét, egész az év végéig.

Nemcsak a magyar turisták látogatnak hát el ezúttal az Örök Város lenyűgöző szépségeit élvezni, örökbecsű műemlékeit végigbarangolni, hanem az olaszok is részesülnek a magyar kultúra remekeiben.

És nem a színház ősi formája, a rítus ötlik az ember eszébe, amikor egy szentté avatás szemtanúja lehet, melyet maga a szentatya celebrált? Idén júniusban Padre Pio, a szicíliai közösségépítő, híveieért áldozatos életet élő, szentéletű atya egyházi megdicsőülésének tanúja is lehettem a Szent Péter-bazilika előtti, oszlopos árkádok övezte, hatalmas téren, ahol, miként este a CNN beszámolt róla, 300 ezer hívő sereglett össze a 42 fokos hőségben. Gombostűt sem lehetett elejteni, a tűző napon is ájtatosan követte a szertartást a kitartó tömeg, amelyet, meglepetésemre, rendszeresen locsoltak a tér pereméről a tűzoltóautók. Így is mindegyre utat kellett engedniük a sípolva közlekedő mentőkocsiknak: aratott a napszúrás, kivált a se szeri, se száma idős hívő között. De a szertartás zajlott rendületlenül, a szentatya, fehér ornátusában, látszólag zavartalanul tette a dolgát. A Szent Péter téri emelvény sátorfedele fölött izzott, vibrált a levegő, mintha Padre Pio lelke röpdösött volna a szentté avatás aurájában.

London, 2002. május. Utcai akrobaták a Covent Garden sok száz esztendőös vigalmi negyedében. A művészek templomának titulált, ódon épület előtt artisták produkálják magukat. Báméskodók veszik körül őket. Tányérozás, aztán újabb mutatványosok. Így megy itt századok óta. Talán még a számok sem igen különböznek, csak a turisták, akik nyomban ezután a teret lezáró vásárcsarnokban csatangolnak, hátha találnak valami kedvükre való vásárfiát.

A Buckingham-palota cirádás kovácsoltvas kapuja előtt most is ott ógyelegnek a messziről ide látogató idegenek. Kivált japánok. Mint mindenütt, ahol csak megfordul az ember. Kattognak a fényképezőgépek, magam is szorgalmasan keresem a legmegfelelőbb látószöveget, ahonnan a palota teljes homlokzatát belátni, de nem igen sikerül. Végigpásztázom tekintetemmel a kastélytól induló, széles sugárutat, és arra gondolok, innen kísérték ki nemrég utolsó útjára a Westminsterig szeretett anyakirálynőjüket a britek. Tudnak az angolok siratni és temetni? Ha csak Diana hercegnőre gondolok, akár hónapokig is.

Kurtág-fesztivál zajlik a brit fővárosban. Élő zeneszerzőnek az elmúlt században talán sosem szenteltek ekkora rendezvényt Európában. Háromhetes koncertsorozatot rendezett a Fókuszban Kurtág György életművéből a Londoni Magyar Kulturális Központ igazgatónője, Bogyay Katalin, a Royal Academy of Music és a Southbank Center tudós szakembereivel közösen. A legelőkelőbb londoni koncerthelyszíneken, a legrangosabb angol zenei együttesek és a zeneakadémia legjobb diákjainak közreműködésével került sor a rendezvényekre. Elhangzik minden, ami a külföldön manapság legelismertebb magyar zeneszerző életművéből legfontosabbnak ítéltetett. Kamarazene, kórusmű, hangszerszóló, szimfonikus alkotás, dalciklus és a többi. Jó előre főlvasárolt jegyek, zsúfolt házak, kítőró tapsok, pezsgő szünetek, rajongó közönség, egyöntetűen lelkes kritikák. Nem csoda, leheletnyi árnyalatok sejtetik a mindent átszövő emberi szenvedés katartikus tisztító hatását, a fájdalom, a megszenvedett tartalmasság, az életnek szenvedélyes végigküzdését e hihetetlenül egyszerű és szuggesztív zenében. Olyan egyszerűen és tökéletesen, olyan lecsiszolt, puritán megfogalmazásban, mint a British Museum görög amforáinak karcsú formája. S remélhetőleg éppoly örök életre ítélten.

Párizsba ismét beszökött az ősz. Igaz, még csak az előszele. Hűvösödnek az esték, gyűrülnek a turisták, holott még csak augusztus vége felé járunk. Legalább báméskodók serege nélkül bolyonghatunk a „frekventált” helyszíneken, ahol máskor lépni is nehéz. Való igaz, nem látogatok el ezúttal a Pantheonba, sem az Invalidusok kupolája alatt nem hajtok (akár kényszerűen is) fejet az alant nyugvó Napóleon előtt, a Louvre-t is kihagyom, holott lenne még szárnya, amelyet képről képre, alaposan végig kellene pásztázni. Elzarándokolunk viszont a Père Lachaise temetőbe, ahova eddig nem jutottam el. A francia nemzet nagyjai jórészt itt nyugsznak. A kevésbé ismerteket meg sem jelöli a sarki bódében vásárolt térkép. Majd fél napot csatangolunk a temetőben, de mégsem sikerül minden kiszemelt klasszikus sírhantjához eljutnom. Balzacéhoz sem, pedig erőst elhatároztam. Kárpótol érte a megrendülés, amely Moliere négy stilizált színházi oszlopon álló síremléke előtt jár át. Az egyszerű felirat s a kétoldalt rávéssett komikus, tragikus álcák minden idők legnagyobb (tragi)komédiásának valós nyughelye mellett nyugtalansággal tölt el, amit egyetlen más itt talált sírnál sem éreztem ennyire fokozottan. Létezik az, hogy egy-két méternyire tőlem porlik a francia zseni porhüvelye, életem, hivatásom annyi felejthetetlen élményének fakasztója? A sokat szenvedett, a sokszor meghurcolt és megalázott, agyonünnepelt és kegyelt, kiteszított és korai halálba kergetett lángelme, az egyetemes drámairodalom egyik legnagyobbika? Mellette La Fontaine sírja. Gyermekkori olvasmányaim szerzője, a fabulák félistene. Meghat ugyan, de nem ég annyira az idegeimbe, mint keserű vigjátékíró társáé. Odébb Chopin, emlékműve romantikus szobrot formáz, gyöngéd női testtel, rózsákkal, kissé cirádásan, mint amilyenek lenyűgöző mazurkáit, keringőit is ismerjük. Sírja most is telehintve virágokkal. És Bellini, és Poulenc, és Sarah Bernard, és Simon Signoret Yves Montand-nal egy hant alatt, és Apollinaire, sírkövén egy szív alakú képversével, és Zola, és Piaf, és fölsorolhatatlanul a többiek. A francia *Divina Commaedia* pokla és purgatóriuma, remekműveinek paradicsoma, Parnasszusa és Pantheonja. A sors színhátéka engem idáig, furcsamód, katedrálístól katedrálisig vezetett: Tübingen, Ulm, Strasbourg, Metz, a párizsi Notre-Dame és a Saint Eustache, Dieppe, a La Manche csatorna partján, Rouen, ahol Jeanne d'Arc sínylődött börtönében, s ahonnan a máglyához vezették, s ahol végül szentté is avatták. Csupa

égetőrő, gótikus székesegyház, sugarakból szőtt rozetta, felhőket karcoló, karsú torony. A történelem és a hit mennyei szépségű mementója.

METZ KATALIN

h: Gáspár Gy. Károly + 32 p. 1

a. A KAMPÁNY-KORMÁNY SZÁZ NAPJA

Az eddigi tapasztalatok szerint a választásokat (ezidáig = kormányváltás) követő nyár a vesztesek számára valami furcsa tehetetlenséget hoz, amikor sebeiket nyalogatva, félig bénán, hitetlenkedve azon rágódnak, hogy miként is történhetett ez meg. A győztesek pedig élvezik a győzelmet, és megpróbálják sikerüket a rövidesen esedékes önkormányzati választásokon megerősíteni-bebiztosítani. A közhangulat változó: 1994 és 1998 egyaránt a közvélemény pezsdülését hozta, az ország többsége lelkesen várakozott, kedvező fordulatban bízott. 2002-ben az új kormány meghökentető tempóban kezdte szórni a pénzt, és olyan intézkedéseket hozott, amelyek valós igényeket elégítenek ki. A példátlan jövedelemnövekedés ellenére a közhangulatot inkább feszültség és bizonytalanság jellemzi, s a korábbi kormányváltásokat követő eufóriának nem lehettünk tanúi.

Fő vonalaiban a szűkebb értelemben vett politikai szféra képe 2002-ben sem különbözik attól, amit a kormányváltások után szoktunk látni. Némely részlete azonban változásokat mutat. Talán azért, mert kivételesen kis különbséggel záródott a tavaszi megméréstetés, talán azért, mert a hatalom visszavételében már rutint szerzett erő győzött. Olyan erő, amelyik nemcsak a maga tapasztalataiból, hanem ellenlábasa tevékenységéből is sokat tanult. Utóbbtól főleg azt, amit annak idején maga a legjobban sérelmezett.

A Medgyessy-kormány működésének kezdeti szakaszát alapjában véve két dolog jellemezte. Az egyik az az erőfeszítés, amellyel saját szavazóit, szimpatizánsait, lehetséges támogatóit kívánta jóllakolni, megerősíteni (nyugdíjasok 19 000 forintjai, dupla augusztusi családi pótlék, béremelések, járulékszőkkentések, kítüntetések stb.). A másik, hasonlóan nagy energiákat mozgósító buzgalom az ellenerők szétzilálására, szellemi-anyagi potenciáljuk, forrásaik gyöngítésére, elszívására irányult.

A Medgyessy kormány első száz napjának elemzése

A kormányoldal egyelőre mindkét törekvésében sikeresnek bizonyult. A választásokat közvetlenül követő időszakban ugyan még elmaradt népszerűségének növekedése, de a nyár végére a kormányoldal magabiztos vezetését mutatják a közvélemény-kutatások. Eközben a vesztes polgári oldal láthatóan elbizonytalanodott, nem képes hatékonyan politizálni, nem tudta földolgozni vereségét, egyelőre nem alkalmazkodott az új helyzethez. Hatalmának elvesztése után kihátrálnak mögüle azok a támogatók, amelyek kormányzó erőként látszólag szívesen segítették. A folyamatot gyorsítja, hogy a polgári kormány iránt elkötelezettnek elkönyvelt vállalkozások a Medgyessy-kormánynál feketelistára kerültek (Vegyépszer, Defend). Ezzel egyidejűleg gőzerővel folyik azoknak a cégeknek helyzetbe hozása, amelyekkel az MSZP (illetőleg befolyásos politikusai) közismerten bensőséges kapcsolatokat tartanak fent. Az új kormány efféle ügyeiből azonban nincsenek „botrányok”: a polgári oldal médiaháttere csekély. De az új hatalom még ezt is már-már érthetetlen (mert indokolatlan) agresszivitással igyekszik fől számolni (Magyar Nemzet, Heti Válasz, televíziós-rádiós műsorok). Az ellenzéki sajtó néhány közleménye így csak a közvélemény egy kicsiny szegmenséhez jut el, a Medgyessy-kormányral szimpatizáló sajtóbirodalmakat pedig nem bántja, hogy ez a kormány automatikusan hozta magával saját udvari szállítói körét (autópálya-áltender és álközbeszerzés, tűzijáték).

Ezek a játszmák, úgy látszik, mára természetes módon kapcsolódnak a kormányváltáshoz, bár a mostani változat minden eddiginél durvább.

Ide sorolhatjuk azokat a változásokat, amelyekben ugyancsak serénykedett a kormány. Rekordokat javító buzgalommal mentek végbe tisztogatások, személycserék. A megbékélésre, az ország újraegyesítésére, lövészárkok betemetésére tett hangzatos ígéretet, az élni és (az ellenzéket is) élni hagyni elv megvalósítására irányuló szándék üres és álságos jelszó maradt. Igaz, erre a revans-hadjárat áldozatainak körében aligha számított bárki. Az akció kiterjedése, dinamizmusa, leplezetlensége azonban még a legpesszimistábbakat is meglepte.

Jelentős részben nem a kormányzati hatékonyságot, hanem a korábbi kormányhoz kötődő (vagy annak vélt) szakemberek eltávolítását célozta a kormányzati struktúra átalakítása (Lásd: Gyermek-, Ifjúsági és Sport Minisztérium létrehozása az ISM he-

lyett, az útépitésnek a GM-hez, a vízügyeknek a környezetvédelemhez helyezése, a Munkaügyi Minisztérium újrászervezése stb.). Több helyen leplezetlen bosszúhadjárat folyik (MTV, Millenniumi Park). A minisztériumi átszervezések az apparátusok lecserélésének és új pénzkifizető helyek létrehozásának a leghatékonyabb eszközeivé váltak. Természetesen nem maradhatott el az érdekegyeztetés rendszerének átalakítása, a szakszervezeti mozgalmak vezetésének adott felső megerősítés, amellyel a választások során nyújtott támogatást hálálták meg a győztesek.

Mindezek a lépések a hatalom minden szintű és teljes körű megszerzésére irányultak, csakúgy, mint a populisták kampányigéretetek gyors teljesítésére való igyekezet.

A kormány első száz napja azt bizonyította, hogy radikálisan szakított elődjének azzal a tudatos törekvésével, amelynek közép-pontjában a nemzeti érdekérvényesítés állt. Azok a néhol xenofób felhangú, populisták kijelentések, amelyek az Orbán–Nastase megállapodás felülvizsgálatának keretében a Magyarországra sereglő román munkavállalók tömegeit akarták visszafordítani, s ezért a kedvezménytörvény illetve a „paktum” felülvizsgálatát ígérték, nyom nélkül enyésztek el. (Ha valami változás lesz, az legfeljebb a kedvezmények román részről sérelmezett tételeinek visszamettségét jelentheti majd, visszafogva ezzel a határok módosítása nélküli nemzet-újraegyesítés folyamatát.)

A nemzeti szempont érvényesítésének visszafogása érződik az uniós csatlakozáshoz való viszony alakulásában. „Az unión kívül is van élet” – mondta egykor Orbán Viktor, amivel jelezni kívánta: a csatlakozási tárgyalásokon nem a *gyors*, hanem a *jó* megállapodások kiharcolása a cél. A mai külpolitika vezető szlogenje, Magyarország számára az unión kívül nincs élet, s ezzel a mentalitással aligha képzelhető el olyan tárgyalási pozíció, amely lehetővé teszi a magyar érdekek hatékony képviseletét. A stratégia és a taktika megkülönböztetésével, a lépések ütemezésével nem törődnek. A mostani kormány erősebb legitimációnak tekinti a (sajtója révén mennybemenetelnek feltűntethető) nagyhatalmi vállvergetéseket, mint az előnyöket csak hosszú távon kínáló, s akkor már magától értetődőnek tekintett kedvező megállapodások kiharcolását. Ennek megfelelően például esze ágában sincs a választási kampány idején oly brutálisan támadott, károsnak és bűnösnek kikiáltott, a mezőgazdasági

fejezetet lezáró megállapodás megígért újratárgyalását szorgalmazni.

A leglátványosabb példája lehet azonban a két kormány gondolkodásmódja közti különbségnek a Gripen-ügy. Az Orbán-kormány sokéves huzavona után döntött a kicsi, lényegében csak Magyarország légterében illetve a régióban teljesítendő feladatok végrehajtására alkalmas svéd gépek mellett. A tárgyalásokról szóló egykori hírek és a gépekre vonatkozóan megjelent műszaki információk alapján úgy tűnik, hogy az Orbán-kormány nem egyszerűen a mindent uralni akaró amerikai befolyás korlátozása végett döntött úgy, hogy nem a harci gépgyártás „élő klasszikusának” tekintett F-16-osokat választja. Ennél fontosabb szempont lehetett, hogy Magyarország védelmére a Gripen volt alkalmasabb és olcsóbb. De nemcsak technikai és gazdasági szempontok játszottak közre a döntésben. Mivel a Gripenek nem alkalmasak nagyobb hatósugarú hadműveletekben való részvételre, így – miközben a NATO kívánta védelmi követelményeknek eleget tenni – a nemzeti érdek maximálisan érvényesül. (Ezért jellemző az új kormány habitusára, hogy olyan módosításokat szeretnének végrehajtani a gépeken, amelyek lehetővé teszik légi újrafeltöltésüket, amire a hazai és térségi, egyáltalán: európai feladatok teljesítéséhez semmi szükség nincs!) Vagyis, a géptípusok nyilvánosság elé jutott, laikusok által is értelmezhető összevetéséből az tűnik ki, hogy az F-16-osok természetesen jók lettek volna nekünk, de még jobbak a NATO-nak. A Gripenek viszont éppen hogy jók a NATO-nak, de nekünk még jobbak. Természetes tehát, hogy a NATO, illetve az Egyesült Államok gazdasági és katonai érdekei szempontjából a nekünk kedvezőbb megoldás nem ideális – s emiatt keletkezett is némi, visszafogott formában jelzett feszültség. (Amit az Orbán-kormány akkori ellenzéke maximálisan ki is használt propagandájában, anélkül persze, hogy annak valóságos oka ismertté válhatott volna a közvéleményben, hiszen a döntés szempontjainak nyílt megfogalmazása a rejtett feszültséget erősítette volna...)

Ezek a lépések már sejtetik, hogy az új kormány ideológiája lényegesen különbözik elődje elképzeléseitől. Magatartásában ott van a politikai kultúra átalakításának tudatos és öntudatlan, nyílt és rejtett szándéka. E törekvések jelentős része inkább a kései pártállamban szocializálódott apparátus reflexeiből származik, mintsem tudatosan kialakított ideológiai alapokra épül.

Ez egyébként azt is jelzi, hogy az egykori MSZMP pragmatikus technokratái számára a politika nem a társadalom- vagy nemzetépítés eszköze, hanem a hatalom megszerzésére és anyagi kiaknázására irányuló törekvések terepe. Ezért szó sincs arról, hogy az MSZP akár a legcsekélyebb mértékű törekvést mutatná a nyugat-európai típusú szociáldemokrata párttá alakulás irányába.

A politikai kultúra süllyedése az év elején, a kampányidőszakban indult. Ekkor, kétségtelenül az akkori ellenzék körében formálódott az a kampány, amely a korábban a választásoktól távol maradó, jelentős részben az „underclass” finoman szólva *hátrányos helyzetűek*, körébe tartozó rétegek mozgósítását tűzte ki célul. Ennek az akciónak volt része a már említett, 23 millió románnal való fenyegetés, a minősíthetetlen tónusú Kende-könyv, a személyek lejáratását célzó akciók (a debreceni polgármester ellen a prostituáltakkal való tettenérés hamis vádja), a törvénytelen eszközök használatával való ugyancsak hamis vádaskodás (Kovács László a hamis röplapokat szállító kamionokról) stb. Ehhez társult a szélsőségesen populista ígéretkampány. Vagyis az akkori ellenzék a lehetséges legszélesebb fronton, mélységben tagolva, óriási anyagi erővel támadott.

Ezzel az akciósorozattal azonban olyan helyzetet idézett elő a maga számára, amely arra kötelezte, hogy szellemi mélyrepülése tartós legyen. (Mellékhatásként a jobbközép erőket is arra kényszerítette, hogy a populizmusra populizmussal, az ígéretre fenyegetésekkel válaszoljanak. S a személyi támadásokra válaszul később, már ellenzéki szerepben, ugyancsak személyi támadások induljanak.)

Ennek következményeként a józanságát megőrizni akaró választópolgár az elmúlt hónapokban egyszerűen hitetlenkedve nézte, ami a szeme láttára zajlott. Meg kellett tudnia, hogy az ország miniszterelnöke a szovjet megszállók által felügyelt magyar titkoszolgálat szigorúan titkos tisztje volt, s hogy az őt miniszterelnökkijelöltnek állító párt vezetői ennek tudatában találták a versengők közül éppen őt a legalkalmasabbnak, s édes titkukat nem árulták el koalíciós partnerüknek sem. Nem tudhattuk meg viszont, hogy kik voltak azok, akik a botrányt mégis kirobbantották. Megtudhatuk, hogy a baloldal lényegében ugyanazt a módszert alkalmazza a parlamenti vizsgálóbizottságok működésének blokkolására, amit

1994–98 között: létrejöttüket, működésüket elfogadja, de az érdemi, parlamenti határozathozatalt megakadályozza. Láthattuk, hogy bravúros kommunikációs csavarral Medgyessy „ügynökmúlt-jából” a nemzeti érdek védelmének hősköltevénye bomlik ki, míg egy másik bizottság előtt hamis és igaz állítások keverésével, együttműködők és a beszervezést visszautasítók névsorát egybemosva minden más bizonyítottan vagy állítólagosan ügynökmúltú politikus negatív beállításban jelenik meg. (Eközben Bush CIA-s és Putyin KGB-s múltjára is hivatkoztak a Medgyessy apologeták. A két példa csak annyiban sántít, hogy ők mindketten a saját, szuverén szolgálatnál voltak elkötelezve. A magyar titkosszolgálat viszont, ahogyan az egész hatalmi rendszer, idegen érdekeknek alárendelten működött. Analógiáról akkor lenne szó, ha Bush lett volna a KGB, és Putyin a CIA embere. Ez esetben viszont aligha maradhatnának a helyükön...)

A sajtó manipulációi közepette a vizsgálóbizottság kormányoldali vezetői jog- és alkotmányértékek elkövetésében tobzódnak, s példátlan arroganciával hagyják figyelmen kívül az adatvédelmi biztos és a köztársasági elnök jogkövető magatartást sürgető figyelmeztetéseit. Mi több: a polgári oldal tisztázott szerepű politikusainak hírbehozásával egyidejűleg Mécs Imre saját párttársa ügyében, az annak pettyes múltját bizonyító papíroknak az ugyancsak párttárs egykori belügyminiszter működése idején való eltűntének ügyében is hiteltelenítette működését. Vagyis a vizsgálat után, s ez aligha véletlen, minden korábbinál zavarosabb az a kép, ami a titkosszolgálatoknak a rendszerváltásban betöltött szerepéről a közvéleményben kialakult.

A választást követő utóvédharcok (újraszámolás-viták, hídblokkád, tüntetések – tüntetésoszlatások), a kormány sajtómonopóliumot célzó manőverei (a Magyar Nemzet elleni akciózás – a kormányzati hirdetési bojkott –; az elektronikus sajtó irányításának megszerzését célzó lépések), a kormányzati tájékoztatás propagandává alakítása (részben az előző kormány támadott magatartásának új néven való folytatásával – Országimázs Központ helyett Kormányzati Kommunikációs Központ), az önkormányzati választásokon való győzelmet célzó, az állítólagosan üresen kapott kasszából előkerült sok száz milliárdból folyó, felelőtlen költekezés, a külpolitika fiaskói (Medgyessy továbbra is bizonytalan washingtoni látogatása, kimaradás az árvízi csúcserőkezletből) azt

mutatják, hogy a kormány valójában igen nehezen birkózik meg a kormányzás aktuális feladataival.

Nemcsak egyes tárcavezetők bizonyítják rendre a politikai vagy szakmai kompetencia hiányát (Görgy Gábor a Nemzeti Színház igazgatása és a Citadella melletti, műemléki környezetben engedély nélkül épült kávézó terasz lebontása elleni nyilatkozatával, Kóródi Mária a vízügyekben való tökéletes járatlanságával a dunai védekezés idején vagy a Balaton vízmélységének kotrással való orvoslásának javaslatával, a Belügy a rendszeresen kiigazításra szoruló rendőrségi nyilatkozatokkal, Juhász Ferenc az említett Gripen-ügy kompenzációs szállításaiba való beavatkozással stb. stb.), hanem maga a kormányfő is, akinek az árhullám idején való francia pihenőjéről való késedelmes hazaérkezése alig magyarázható. De elképesztő volt a tűzijáték árának az árvízi (nota bene: árhullám volt, árvíz szerencsére nem!) újjáépítésre fordításának ígérete és egy lendülettel későbbi megtartásának bejelentése, korábban az autópálya-építés meghívásos pályázatát követő hangoskodás a 29 milliárdos megtakarításról, majd a magyar építőket kizáró (ál)közbeszerzési pályázat botránya stb. stb.

Azt hiszem azonban, hogy a még tovább is sorolható, esetenként százmilliárdos kihatású ügyleteknél is jellemzőbb a kormányzat működését illetően egy mindössze százmilliós alap ügye. Ebből az összegből hátrányos helyzetű aprófalvak önkormányzatai igényelhetnek támogatást. Vagyis falvanként 200 000 forint jut milliárdos problémák megoldására. Ez önmagában is elképesztő. A pénz elosztása azonban annak a búzaégető Karsai Józsefnek a jogköre, aki a pályázati alapelvek, szempontok megjelölése helyett mindössze annyit közölt a nyilvánossággal, hogy a pénzhez jutás egyetlen feltétele az ő telefonszámának ismerete...

Így állunk tehát 2002 szeptemberének első napjaiban. A kormány kételyek nélkül elégedett az első száz nap után önmagával, hiszen hihetetlen gyorsan hihetetlenül sok pénzt tudott elkölteni, s így népszerűsége emelkedik. A gazdasági elemzők az egyensúly billenéséről beszélnek, s különösen súlyosnak tartják, hogy a gazdasági növekedés (látszólag biztató) mértéke mögött nem a termelés, hanem a fogyasztás bővülése érzékelhető. Szűk szakmai körben a kormányfő elereszt egy mondatot arról, hogy az ideihez hasonló jövedelmi ugrásra jövőre nem számíthat a lakosság. Az ilyen mondatoknak az adja a báját, hogy a pénzügyi körök bizta-

tásnak veszik: a kormány nem fogja megengedni, hogy súlyos és tartós költségvetési és egyensúlyi zavarok keletkezzenek. A lakosság meg nem érzi ki belőle a fenyegetést, mert az emberi természet mégis inkább azt szereti hinni, hogy a pillanatnyi javulást nem visszaesés, hanem további felívelés követi.

Így aztán érthető a kormányoldal elégedettsége, s meglehetősen világossá válik, hogy a korábbi kormány pártjai és az őket támogatók körében (annak ellenére, hogy ez a tábor az áprilisi helyzethez képest számottevően zsugorodott), miért egyre több az indulat, s egyre nagyobb az elkeseredettség.

GÁSPÁR G. JÁNOS

K: Gyűlési Gfőrsz
Gy: ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN II. (1-11) 323

A választási eredmények övezeteket rajzolnak a térképre

*Amíg nem mértél meg valamit,
addig nem tudod, miről beszélsz.*

Lord Kelvin

A polgárosultabb, nyugatias, harmonikus közéletű, pluralista országok övezetébe a választási eredmények alapján a német „új tartományokat”, Szlovéniát és Csehországot soroltam. Ezek az általam nyugatosnak nevezett csoporton belüliektől elsősorban az utódpárt tekintetében különböznek. Ezekben ugyanis nem meghatározó a súlyuk, nem foglalják le a baloldal nagy részét, illetve még utódpártiságuk sem olyan, mint más országokban. Vezetőik nem a kommunista állampárt már akkor ismert vezetői közül kerültek ki, és vannak köztük korábban pártonkívüli, akár emigrációból érkezett szociáldemokraták. A polgárosultabb nyugatosok országainak másik jellemzője, hogy a mérsékelt polgári erők hatalmon is tudtak maradni a rendszerváltó választások után. Ez az alternatív polgári társadalom erejét jelzi.

Csehországban a másik cseh-szlovák utóállamhoz hasonlóan meghatározó az ország politikai életére egyetlen személy. A polgári demokraták az előző ciklusban külső támogatást adtak a szociálde-

Választási eredmények, polgári társadalomról

mokratáknak, amivel elhithetetlenítették magukat, hatalmon tartották baloldali ellenfelüket, és semmit sem javítottak a kapcsolataikon jobboldali vetélytársaikkal. Ezen túl elfordították a politikától a választók tömegeit, aminek következtében a júniusi voksoláskor, az előzőnél 15 százalékkal kisebb részvétel mellett protest szavazatokkal hallatlanul megerősödhetett az ortodox kommunista párt. Mindez egyértelműen Václáv Klaus, az ODS vezetője politikájának következménye. A baloldal történelmi hivatkozással felújított működésű pártja, a CSSD, ahol eredetileg a háború előtti hagyományok képviselői, baloldali polgári fórumosok és '68-as reform-kommunisták gyülekeztek, nem tekinthető az állampárt utódjának. A mérsékelt jobboldal '98-ban csak a személyes ellentétek miatt nem tudott kormányt alakítani, most viszont a többségalakítás lehetőségét is elvesztette. Bohémiában viszont az várható, ami a legtöbb térségbeli országban még elképzelhetetlen: egy jobb- és egy baloldali párt fog egymással koalíciót alkotni.

A térségben a szlovén pártrendszer hasonlít a legjobban az arányos választási rendszert használó nyugatiakra. A választásoktól is független gyakori kormányváltásokban, a program szerint egymástól kis távolságra álló parlamenti pártok és az extrémként számon tartott SNS kivételével, mind voltak már kormányon. A pártok egymástól való kis távolsága, egymással való szabad koalíciókötési hajlama a dán vagy holland „homogenitású” politikai mezőt idézi.

A térség országainak választási rendszere a vizsgált időszakban túlnyomóan, legalább egyszer módosult. A parlamentjét és rendszerét tekintve a legstabilabb Magyarország unikum.

A térség országainak legnagyobb része harmonikusan plurálisnak bizonyult. Az utódpart az első választáson alulmaradt. Ezen országok társadalmi jobban hasonlítanak egymásra, eltérések sorukban van. Történelmük és rendszeralapító választásaik különlegessé teszik az észak-balti nemzetállam-helyreállítókat. Észt- és Lettországbán a klasszikus utódpart hiányzik, mivel a helyi kommunista pártokból a baltiak kiváltak, és népfrontokban szervezték elszakadásukat a szovjet-orosz birodalomtól. Sajátos a nagy tömegű, állampolgári jogokkal nem rendelkező, szovjet időkből örökölt telep. Ők kimaradnak a politikai életből, amelyet, a külföld által elvárt egyenjogúsításuk esetén könnyen destabilizálnának. Jelenleg erős nemzeti hangulatban, választásoknál gyakoribb kor-

mányváltásokkal, arányos választással a parlamentbe került, egymáshoz közel álló programú pártok konzervatív-liberális gazdasági felfogással kormányozzák ezeket az országot.

Komp-országoknak nevezem azokat a harmonikus pluralizált-ságú államokat, ahol köztes átmenetiség tapasztalható a keleti és nyugati modell között. Itt a reform-utódpártoknak komoly súlyuk van, sőt politikai váltógazdálkodás alakult ki a részvételükkel, annak ellenére, hogy ezekben az országokban a jobboldali bázis számosabb. Mint például legutóbb a katolikus Lengyelországban, ahol a jobboldal megosztottsága révén másodszor jutott vissza a hatalomba az állampárt reformer utóda.

Ebbe a csoportba tartozik Magyarország. A háború utáni, 1945., 1947. évi választások adatai bal-jobb megosztás tekintetében összehangban vannak a III. Köztársaságéival. A politikai mező baloldalát, a rendszeralapító választáson, a hasonló országokéval egyezően, a kevesebb mint 15%-nyi támogatottságú utódpárt érdemeivel és erős vetélytárs híján nagyrészt kitölti. Az 1994-es év eredményei a többi esztendőben meglévő bal- és jobboldali szavazatarány-keretből kilóg. Véleményem szerint erre összetett magyarázat szolgál:

A többi országgal szemben Magyarországon két, 20% feletti támogatottságú, rendszerváltó párt verte el a később jobb sorsra jutó utódpártot. A javak mellé csak időlegesen kapott ellenszenv-ódiumot az MSZP, szemben a szerényebb támogatottságú másik MSZMP utódszervezettel. Az első szabad választáson a két, nagyjából egyenlő erejű rendszerváltó párt szavazóinak másodlagos preferenciája egyaránt – jellemzően – a másik párt volt. A zsákba-macsákát választó szavazás élményét nagyban erősítette, hogy a liberális SZDSZ, demokratikus ellenzékhez tartozott vezetőivel hitelesítve, erőteljesen antikommunista hangot használt. A nemzeti önmeghatározású MDF-ről, elnökségének átalakítása után, még nem oszlott el a „leváltandó” pártállamiakkal kompromisszum-készebb jelző, abban az aktuális hangulatban nem egyértelműen kedvező kép. Ennek következtében a legradikálisabb, rendszerellenes, antikommunista polgárok szavazatait is az SZDSZ nyerte el. Életútinterjúkban fellelhető számos SZDSZ-támogató, aki később máshol keresett radikális nézeteinek megfelelő környezetet, nemritkán a később megalakult MIÉP-nél kötött ki. 1994-ben az a helyzet állt elő a jobboldal megosztottsága révén, hogy a népsze-

rűségét veszített legnagyobb koalíciós pártot büntetni akaró, de az utódpártot kizáró választónak nemigen maradt más választása, mint az SZDSZ.

Eszerint: a szabaddemokraták 1990-es és 1994-es, 20% körüli támogatottsága virtuális. 1994-re a radikálisok már elhagyták a pártot, és hogy hozzávetőleg azonos eredményt ért el mégis, az a mérsékelt jobboldaliaknak és utódpártelleneseknek köszönhető. 1998-ban már volt jobboldali, ellenzéki, liberális, valamint győzelemesélyes alternatíva: így jött létre az SZDSZ-nek ismert eredménye, amely még ellenzékben is tovább morzsolódott 2002-re.

Ennek a 10%-nyi tévedésből átszavazónak a különbsége pont annyi, amennyi megoldja hosszú évek összefüggésétől való eltérés problémáját. Így tehát: 1: 1990-ben a szokásos bal-jobb arányt kiegyenlítették a nagy számok törvénye szerint az alulinformált, kvázi tévesen szavazó, bal- és jobboldali polgárok egyforma arányban egyenletesen eloszolva az egyforma nagyságúként ismert pártok között. 2: 1994-ben, az utódpárti túlnyerés ellen is voksolókat a baloldalon figyelembe vett SZDSZ-től korrigálva, megoldódik az 1994-es atipikus év problémája.

Kalkulációmnál 2002-ben a Centrum pártot a jobboldalhoz soroltam, markáns politikusai többsége és létrehozó szervezetei karakterén túl, mivel azokat a potenciális jobboldaliakat gyűjtötte össze, akiknek nem tetszett az, ahogy a Fidesz összegyűjtötte a politikai spektrum jobb felének zömét, de mégsem kívánták a baloldalt támogatni. A közvélemény-kutatók összehasonlításai a választói csoportokról, egyéb kérdések alapján, az aktuális véleménymegosztásokról szólnak, nem az általános, szocializációs alapú, potenciális megnyerhetőségről. Ezért a választási matematika alapján nem érhetek egyet azzal, hogy a Fidesz hibázott azzal, hogy koncentrált a jobboldali voksokat. Vereségéhez inkább az vezetett, hogy hatalomgyakorló arcolata bizonyos rétegeket elfordított tőle – mindenképpen többeket, mint amennyi támogatót a jobbszélén begyűjtötte táboraiba.

Szlovákia rendhagyó a pluralizált országok csoportjában. Az eddig háromszoros miniszterelnök Vladimír Meciar személye jobban polarizálja a társadalmat és a pártokat, mint a jobb-bal besorolás. A közvélemény-kutatások szerint egyértelműen övé a legerősebb mozgalom, a legutóbbi választásokat is megnyerte, csak ezúttal nem akadt koalíciós partnere. Harsány nemzeti és popu-

lista politikája egyaránt képes volt együttműködni a korábbi parlament bal-, illetve jobboldali extrém pártjával. A Demokratikus Baloldal, amely aktív részese volt a függetlenné válásnak, maga sem mentes a nemzeti retorikától. Így a pártokat vizsgálva némileg a FÁK-országokéra emlékeztet a politikai tér e fiatal államban. Szlovákiában a térségre többnyire jellemző utódparti visszatérésre sem került sor. Mégis, hogy egy nyugati értelemben vett bal- és jobboldali megosztás milyen, csak egy Meciar utáni, nem túl közeli időszakban lesz vizsgálható.

Lengyelország 2001-es parlamenti választása akár a politikai piac – legalábbis annak baloldala – stabilizációjaként értékelhető, hisz váltógazdálkodva egy korábbi koalíció került újra kormányra, szokatlanul a térségben. 1989-ben a Szolidaritás mint „Állampolgári Bizottság” minden megszerezhető helyet megszerzett a választásokon. Ez az osztársadalmi összefogás persze hamar felbomlott, hogy a lengyel történelem nemesi köztársasági korát idéző párt-szerkezetnek adja át helyét. A jobboldalon azóta is rendszeresen más, új, választási pártok gyűjtik össze a rokonszenvezők hasonló arányú támogatását. A már teljesen szabad '91-es választás tekinthető rendszeralapítónak. Ezen a két, 2001-ben, másodszor sikeres utódpart együttesen 20% feletti szavazatot szerzett, ebből a LEMP-jogutód Demokratikus Baloldal Szövetség (SLD) 12%-ot. Az övezetben ez szokásos utódparti eredmény volt. A 2001-es választásokon nem történt váratlan, földcsuszamlásszerű szavazómozgás. Hasonlóan 1993-ra – amikor a jobboldali pártok együttes támogatottsága meghaladta a baloldalét – alacsony választói részvétel mellett, az egymástól alig eltérő jobb-, illetve baloldali összeredmény ellenére az egy nagy párt versenye több kisebb küzdelemből, választási matematikai számítások révén az SLD került ki győztesen. Hasonló politikai és választási körülmények között aratott elsőprő sikert a román Iliescu.

A baloldal támogatottságának növekedése – a választások előtt publikált felmérésekből széles körben ismeretesen – a bukott kormány katasztrófális tevékenységének köszönhető. Nevezetesen: a közvélemény-kutatásokból kimutathatóan mintegy 10%-nyi korábban jobboldali szavazó készült büntetésből a baloldalt támogatni. Alternatív munkásmozgalmi, katolikus szakszervezeti hagyományával újra képtelennek bizonyult a Szolidaritás-mozgalomcsalád, hogy egy korszerű, jobboldali, konzervatív néppárt-

tá forrjon össze, amely egységes akarattal, eredményesen politizálhatna. A baloldalét meghaladó szociális érzékenység, a nemzeti parasztság akaratának való megfeleléskényszer szétzilálta a gazdaságpolitikát. A Szolidaritás-kor végéről azonban korai lehet még beszélni. Nemcsak azért, mert a győztes oldal Munkauniója is innét ered, hanem mert a közbiztonságot fő témájaként választó Jog és Igazság Pártja, de a jelenlegi szejm legerősebb ellenzéki pártja, a Polgári Platform (PO) is a leváltott kormányból korábban kiváltak új mozgalma.

A lengyel politikai piac még rendelkezik két említésre méltó specifikummal. Szokásos az európai és nemzeti Lengyelország felosztás. Ez az euroatlanti integrációval kapcsolatos szkepszis, illetve szorgalmazás hevesége szerinti szétválasztás. Nem esik egybe a bal–jobb felosztással: szkeptikus a Parasztpárt (PSL) az élénken nemzeti pártok mellett. Mégis az unióhoz való viszony inkább a jobboldali szervezeteket osztja meg, eltérően a csatlakozásra esélyes térségbeli országoktól és hasonlóan a nyugatiakhoz, akár a brit konzervatívokhoz. A másik a lengyelországi katolicizmus. A magyarországi négyszerese, 40 százaléknyi a rendszeres vallásgyakorlók aránya, hasonló az alkalmankéntiaké, míg az egyáltalán nem vallásgyakorlók aránya nem haladja meg a 10 százalékot. Ugyanakkor a szekularizált lengyel közvélemény inkább ellenzi egyháza valláson kívüli szereplését, amint szavazataival jelezni szokta ezt.

Másik csoport az Észak-Balkán későn pluralizálódó országai. Itt az utódpárt legalább egy ciklussal tovább, a rendszeralapító választáson meg tudta őrizni hatalmát. Nem egységes a régió: Moldávia túlontúl emlékezett a posztszovjet államokra, Romániában a jobboldal nem képes önállóan ellensúlyt képezni a bal ellenében ma sem. Számos földrajzilag idetartozó országban pedig háborús, polgárháborús helyzet teszi értékelhetetlenné a választási magatartást.

Bulgáriában a rendszerellenzék eredetű Demokratikus Erők Szövetsége (SDS) csak második kísérletre képes megnyerni a választásokat. Igaz, úgy, hogy 1991-ben kevesebb szavazatot kapott, mint 1990-ben. II. Szimeon Nemzeti Mozgalma 2001-ben, a rendszeralapítás óta teljesen kitöltött első ciklus után elsősorban az addig kormányzó SDS kiábrándult jobboldali szavazóit gyűjtötte össze. A jobboldali pártok össztámogatottsága jelentősen nem változott az előző választáson tapasztalt 60%-nyihoz képest. A ko-

rábbi gazdasági válság motiválta, előrehozott választások után ez a politikai rendszer stabilizációjának vélhető.

A pártosodást be sem várva tartottak nemzetgyűlési választásokat 1990-ben Romániában. Az azóta rendezett akaratnyilvánításokon kimutatható a három tartomány közötti szignifikáns eltérés a pártok támogattságában, ami jól megjelenít egy kulturális törésvonalat. A 2000. évi választásokon nagy megdöbbenést keltett a PRM előretörése, ám a bal–jobb megoszlás számaiból kivehető, hogy a két nagy tábor ez kevéssé érintette. Az elégedetlenek táboron belül csoportosultak át, protest szavazataikkal hökkentve meg a világot.

A köztes európai térség szerves folytatásaként fogható fel a Független Államok Közösségébe tartozó három szláv állam. Csoportjukra a legtalálhatóbb elnevezés a parlamentarizálódó meghatározás. Ezeknél az észak-balkániakhoz képest is késve pluralizálódó országoknál kormányaik csak szerény mértékben függenek a parlamenti pártoktól, pártosodásuk tekintetében honoráncior korszakukban járnak, függetlenül attól, hogy általános, egyenlő és titkos választásokat rendeznek. Itt nem igazán érdemes polgári értelemben bal- és jobboldalról beszélni.

Összegzés

A vizsgált országokban mindenütt jelentős az utódpartok szerepe, jellemzően felölelik a baloldal nagy hányadát vagy éppen egészét. A polgárosultabb nyugatos és az észak-balti államokban létezik támogatottságát tekintve jelentős, nem-utódpart, baloldali szervezet. A komországokban utódpart jeleníti meg a nyugatos szociáldemokráciát. Az Észak-Balkánon részben, a FÁK-országokban egészében reformellenes, a korábbi társadalmi berendezkedést konzerváló szándékú, nevükben is kommunizmust hordó jelentős pártok találhatóak. Ilyenek előfordulnak nyugatabbra is, de csekélyebb súlyúak.

Éles eltérés, hogy a nyugatos országokban, ahol a rendszerellenzék képes volt választáson megverni az utódpartot, ez utóbbi jellemzően 10–15%-os eredményt ért el. Ám az Észak-Balkánon és a FÁK-ban ennek legkevesebb kétszeresével megőrizték hatalmukat. A későbbi választásokon azután, a baloldaliságot időlegesen lejá-

rató utódpartok kikerültek a büntetésből, és csak velük, vagy más szervezettel együtt kialakult a baloldal nagyjából állandó tábor.

A bal- és jobboldali besorolású szavazatok százalékos összege minél nagyobb – legalább 80% feletti –, annál inkább stabilizálódnak a pártcsoportok eredményei. A rendszeralapító választások baloldal-büntetése elenyészik, és mérséklődik a „táborváltók” aránya.

Az előző generációk paraszti hagyományának választói magatartásban való megnyilvánulásáról szóló várakozás csak részben igazolt. A módszeremmel vizsgálható, kiegyensúlyozott közéletű országok többségében mintegy 40%-os bal- és az ennél valamelyest nagyobb jobboldallal. A baloldalt többnyire némileg felülmúló jobboldal helyett Észtországbán és Szlovéniában balos túlsúly, illetve Lettországbán 60% feletti jobbos fölény van. A német új tartományok 60% feletti baloldalának jelentős irodalmában nem közismert, hogy a keleti tartományokban, Schröder '98-as győzelme idején, jóval többel csökkent az SPD támogatottsága, mint ahány szavazó a PDS-nél megjelent.

A polgárosultabb országokban a mérsékelt középpártoké a meghatározó szerep, és van példa a törésvonal fölötti együttműködésre. Ez gyümölcsözőbb, mint ott, ahol csak a parlamenti többség összeszedése motiválta a koalícióalkotást (Romániában). A nyugati modellországok gyakorlata megjelent a térségben. Idővel a polarizáltság csökkenhet. Ez nem jelenti, hogy siettethető volna, ami a maga idejében amúgy is elérkezik. Jelen helyzetben az értékmentesség nem annyira támasza, hanem veszélye a demokráciának.

A „varsói gyors” közlekedéséről szólva: ezen nyugat és kelet közti komp-országokban a baloldalt uraló utódpart (főleg ellenzékéből) a lakosság mindenkori elégedetlensége révén, jó eséllyel rendelkezik ahhoz, hogy a megosztott jobboldalt legyőzze. Anélkül, hogy a szavazótáborokban lényeges eltolódás mutatkozna. Albánia és Litvánia a szavazótáborok közötti mozgásra szolgáltat példát. Ezen államokban azonban a gazdaságok csödközelsége, vagy az államigazgatás teljes összeomlása, tehát rendkívüli, extrém körülmény áll(t) fenn.

A fragmentált és polarizált politikai mező jobb-bal feloszlásának aránya szociológiai háttérű. Az nem valószínű, hogy történelmi távlatban érvényes, állandó maradjon. A jövő generációinak viselkedését éppen most határozza meg a jelen generáció – elhomályosítva az öt meghatározó, múlt generációkat.

Az egyéb, nem törésvonalas elemzéseket sem szabad teljességgel elvetni. Ám kiegészítendőek a szociológiai eredet vizsgálatával, ami alapján, ha nem is valamennyi országot, de a ki-egyensúlyozottakat kategorizálhatjuk, közelebb jutva a térség megértéséhez.

GYULAI GYÖRGY

A táblázatok magyarázata

Pártok által elnyert, az első kamarára leadott listás szavazatok aránya a táblázat évek szerint vett első oszlopaiban, megszerzett mandátumok száma és aránya a második és harmadik oszlopban található.

Az alsó sorokban az összes bal, jobb, illetve utódpartokra esett támogatási arány szerepel

A más párthoz kapcsolódó mozgalmak eredménye a meghatározó erőnél, a kisebbnél ennek a betűrövidítése szerepel

A táblázatokban szereplő pártok rövidítései

LENGYELORSZÁG

SLD – Demokratikus Baloldal Szövetség: szociáldemokrata, **utód, bal**

UW – Szabadság Unió: konzervatív-liberális, **jobb**

PSL – Lengyel Néppárt, Parasztpárt, **utód, bal**

PO – Polgári Platform, konzervatív-liberális, **jobb**

PiS – Jog és Igazság, konzervatív, **jobb**

k-jobb-pártok: néhány kisebb a szembe alkalmanként beke-
rülő párt összesítve, **jobb**

UP – Munkaunió: szociáldemokrata, munkás-szolidaritás, **bal**

AWS – Szolidaritás Választási Akció, Szövetség: keresztényde-
mokrata, konzervatív, az 1997-ben létrejött Szolidaritás-utódszer-
vezetek széles összefogásának névadója, **jobb**

KPN – Független Lengyelország Konföderációja, AWS-tag, **jobb**

ZChN – Nemzeti Keresztény Unió: kereszténydemokrata,
AWS-tag, **jobb**

PC – Központi (Centrum) Szövetség: kereszténydemokrata, AWS-tag, **jobb**

KLD – Liberál Demokratikus Kongresszus: liberális, **jobb**

S – SamoObrona Önvédelem, protest EU-ellenes agrárpárt, **jobb**

LPR – Lengyel Családok Ligája, nemzeti-konzervatív, **jobb**

BULGÁRIA

SDS – Demokratikus Erők Szövetsége: liberális-konzervatív, **jobb**

NS – Népi Unió: konzervatív agrárpárt, **jobb**

BSP – Bolgár Szocialista Párt: **utód, bal**

DPS – Mozgalom az Igazságért és Szabadságért: török nemzeti közösség, **egyéb**

BE – Bolgár Euro-bal: szociáldemokrata, **bal**

BBB – Bolgár Üzleti Blokk: nemzeti, **jobb**

BKP – Bolgár Kommunista Párt: **utód, bal**

ND – Nemzeti Mozgalom II. Szimeon: monarchista, **jobb**

CSEHORSZÁG

CSSD – Cseh Szociáldemokrata Párt, történelmi, **bal**

OF – Polgári Fórum – **jobb**

ODS – Polgári Demokrata Párt: **jobb**

US – Szabadság Unió, 1998. elején az ODS-ből kiszakadt párt, **jobb**

KDU-CSL – Kereszténydemokrata Unió–Csehszlovák Néppárt, **jobb**

ODA – Polgári Demokrata Szövetség: **jobb**

KSCM – Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja: **utód, bal**

SPR-RSC – Tömörülés a Köztársaságért–Csehszlovák Köztársasági Párt: idegenellenes, **jobb**

LSU – Liberális Szociális Unió: **bal**

HSMS – Morvaország és Szilézia Önigazgatási Mozgalma: regionális önrendelkezés, **egyéb**

DZJ – Nyugdíjasok a Biztos Életért: **egyéb**

DEU – Demokrata Unió: **jobb**

Lengyelország

Párt	1991. X. 29.			1993. IX. 19.			1997. VI. 29.			2001. IX. 23.		
	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%
SLD	12	60	13	20,4	171	37,2	27,1	164	35,7	41	216	47
UW	12,3	62	13,5	10,6	74	16	13,4	60	13	3,1		
PSL/ZSL	8,6	48	10,4	15,4	132	28,7	7,3	27	5,9	9	42	9,1
PO										12,7	65	14,1
Pis										9,5	44	9,6
k-jobbp	6,1	28		7,8	16		5,6	6				
UP	0,9	4	0,9	7,3	41	8,9	4,7			SLD		
AWS	5,8	27	5,9	4,9			33,8	201	43,7	5,6		
KPN	7,6	45	9,8	5,8	22	4,8	AWS					
ZChN	8,8	49	10,7	6,4			AWS					
PC	8,7	44	9,6	4,4			AWS					

Lengyelország (folytatás)

Párt	1991. X. 29.			1993. IX. 19.			1997. VI. 29.			2001. IX. 23.		
	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%
KLD	7,4	37	8	4			UW					
S										10,2	53	11,5
LPR										7,9	38	8,3
Egyéb	20,3	49		12,3			7,4			0,6		
Összes:		460			460			460			460	
Bal	21,5			43,1			39,1			50		
Jobb	61,6			43,9			52,8			49		
Utód	20,6			35,8			34,4					

Bulgária

Párt	1990. VI. 10.			1991. X. 13.			1994. XII. 18.			1997. IV. 19.			2001. VI. 17.		
	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%	%	m	m%
SDS	36,2	144	36	34,4	110	45,8	24,2	69	28,8	52,2	123	51,2	18,2	51	21,25
NS	8,1	16	4	3,9			6,5	18	7,5	SDS	14	5,8	SDS		
BSP	47,9	211	52,8	33,1	106	44,2	43,5	125	52	22	58	24,2	17,1	48	20
DPS	6	23	5,8	7,6	24	10	5,4	15	6,3	7,6	19	7,9	7,5	21	8,8
BE										5,6	14	5,8	1		
BBB				1,3			4,7	13	5,4	4,9	12	5			
BKP										1,2					
ND/OC										1,1			42,7	120	50
egyéb:	2,5	6	1,5	19,7			15,7			1,4			13,5		
Összes:		400			240			240			240			240	

Csehország (folytatás)

Párt	1990. VI. 8-9.		1992. VI. 5-6.		1996. VI. 20.		1998. VI. 20.		2002. VI. 14-15.		1946.			
	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m		
ODA		OF	5,9	14	7	6,4	13	6,5						
KSCM	13,2	32	16	35	17,5	10,3	22	11	11	24	12	18,5	41	38
RSC-SPR	1		6	14	7	8	18	9	3,9					
LSU	10,9		6,5	16	8									
HSMS	10	22	11	5,9	14	7								
DZJ									3,1					
DEU									1,4		KDU-	US		
Egyéb	2,9	4	19,2			6,4			3		12,5		200	26
Összes:		200		200			200		200				200	
Bal	28,2	32	27	67		36,7	83		43,3	98	48,7	111		51

Csehország (folytatás)

Párt	1990. VI. 8-9.		1992. VI. 5-6.		1996. VI. 20.		1998. VI. 20.		2002. VI. 14-15.		1946.	
	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m
Jobb	58,9	146	47,9	119	52,1	117	50,6	102	38,8	89		49
Utód	13,2	32	14	35	10,3	22	11	24	18,5	41		

Magyarország

Párt	1990. III. 25.-IV. 8.		1994. V. 15.-29.		1998. V. 10.-24.		2002. IV. 7.-21.		1945. XI. 4.		1947. VIII. 31.	
	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m
MSZP	10,9	33	8,6	33	209	54,1	32,9	134	34,7	42	178	46,1
Fidesz	9	21	5,4	7	20	5,2	29,5	148	38,3	41,1	164	42,5
FKgP	11,7	44	11,4	8,8	26	6,7	13,5	48	12,4	0,8		
SZDSZ	21,4	91	23,8	19,7	69	17,9	7,6	24	6,2	5,6	20	5,2
MiÉP				1,6			5,5	14	3,6	4,4		
									57	245	59,9	15,4
											68	16,5

Magyarország (folytatás)

Párt	1990. III. 25.-IV. 8.		1994. V. 15.-29.		1998. V. 10.-24.		2002. IV. 7.-21.		1945. XI. 4.		1947. VIII. 31.			
	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m	%	m		
MP / MKP	3,7		3,2		4		2,2		16,9	70	17,1	22,3	100	24,3
MDF	24,7	165	11,7	38	2,8	17	4,4	Fidesz	24	6,2				
C/KDNP/ DNP	6,5	21	5,4	7	2,3			3,9			FKgP	16,4	64	15,6
MSZDP	3,6		1		0,1			0,02			17,4	69	16,9	14,9
Egyéb	12,5	11	2,8	2	2,3	1	0,3	0,1						
Összes:		386		386		386			386			409		411,
Bal	39,6		56,9		44,6		49,8				34,3			37,2
Jobb	51,9		36,1		53,6		50,2				57			31,8
Utód	14,6		36,2		36,9		42							

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XI, Nos. 9–10., October 2002, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: György Granasztói.

Caught in the World Net. Editor's Note on the Danube Flood by Gáspár Gróh.

FÉRENC KULIN, literary historian, former Adviser to the President, Budapest. *Kossuth, the Contemporary.* A wide ranging essay on the Bicentennial of Lajos Kossuth, and the publication of György Szabad's book on the statesman. Themes of the 1848/49 Revolution and the 1990's Transition interweave, and so do Szabad's achievements as a historian and as the Speaker of the Parliament of 1990–94.

SÁRA D. VESZELSZKY. *Success and Responsibility.* An Interview with engineer and entrepreneur Imre Somody, an iconic member of the new economic elite who has initiated innovative projects in health and science, as well as the Bolyai Prize for the most outstanding Hungarian scientist of the year.

ZOLTÁN BICSKÉI, painter and filmmaker, Director of the Hungarian Theatre at Kanizsa (Kanjiza, Jugoslavia). *How to Revitalize Filmmaking?* A radical critique of the commercialism that has intruded into the world of art cinema, and proposals of attitude and technique toward a new beginning.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *The Full Life.* Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

GÉZA M. SZEBENI, diplomat, political scientist, Budapest. *The Italian Transition and the Cold War (1943–1948).* The emergence of the two poles of post-war Italian politics, Christian Democracy on the

right, and Communists on the left, in the unfolding field of East-West tension.

CSABA SKULTÉTY, journalist, Budapest. *Nagydobrony*. Anatomy of a legend that never happened. The bombing of a Hungarian village in the Ukraine by the Red Army after World War II became mythologized among emigrés in the West, in the context of rumour and anti-Soviet sentiment.

SÁNDOR TIMÁR. *Sartre's Century?* All through his life Jean-Paul Sartre kept on weaving his intellectual mythology from pretensions, falsifications and lies. Happily forgotten in recent decades, his fashion is now revived in French leftist circles.

BÉLA PETRIK, lawyer, Budapest. *István Bibó and the Centre of the National Peasant Party*. Part I. The leading political thinker of mid-century Hungary, István Bibó (1912–1979), was anti-Nazi and anti-Communist, and despite a leftist stance and a moderate Western social philosophy, was a thinker and politician of Third Way alternatives, like his personal and political friends in the post-war Peasant Party.

ZSUZSA KÖRMENDY, writer, Budapest. *Descent into the Circles of Hell. About the House of Terror*. A subjective and historical essay on Budapest's new museum, the House of Terror at 60 Andrassy út, which served as headquarters for both the Nazi and the Communist political police between 1944–1956.

1% Metaphysics. Interview, by Béla Hamvas. György Szabados reprints, in commemoration of the Revolution of 1956, a passage by this iconoclastic essayist of the esoteric tradition.

Books and Events

ZOLTÁN ROCKENBAUER. *Furtwangler and the Naiveté of Wisdom*. On the Hungarian edition of the writings of the great conductor and composer. (*Zene és szó. Zenei és esztétikai írások*. Q. E. D. Könyvkiadó, Budapest, 2002.)

ZOLTÁN MÓSER. The seminal writings of Margit Luby, a pioneering ethnographer of the 1930's, on the order of peasant life have been republished. (*A paraszti élet rendje*. Nap Kiadó, Budapest, 2002.)

GÁSPÁR GRÓH. *Nation-State or Citizen Principles?* A Czech historian looks at the hard historical situation of the Hungarians of Czechoslovakia since World War I. (Miroslav Husy. A magyar kérdés Szlovákiában. Kalligram, Pozsony-Bratislava, 2002).

„*On the Dry Shores of a Wet Lake*”...Aladár Lászlóffy in his reader's journal writes about Neil Ascherson's book on the Black Sea. (*A Fekete-tenger.* Európa, Budapest, 2000.)

ATTILA SZEPESI. *Monsters.* An essay on the paintings of Géza Németh, shown in our present issue.

MIHÁLY KUBINSZKY. *István Menyhárd – Arches From Reinforced Concrete.* Remembering, on his centennial, an European pioneer of the architecture of concrete shell structures.

KLÁRA TÓTH. *Half of a Book on István Szabó.* Our film columnist read the new monograph on the famous film director, and found it not entirely satisfying. (József Marx: *Szabó István.*)

KATALIN METZ. *Journey and Pilgrimage.* Our theatre columnist traveled in Italy and France, to report on guest productions by Hungarian theatre groups.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Hundred Days of the Campaign Government.* Our column on domestic affairs examines the real achievements of Péter Medgyessy's new PR-intensive government.

GYÖRGY GYULAI. *Parliamentary Elections in East Central Europe.* Second part of a survey and analysis of the elections of the Democratic Transition in the region

Illustrations in this issue show works by painter Géza Németh and architect István Menyhárd.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BICSKEI ZOLTÁN (1958, Kanizsa (Délvidék): képző- és filmművész, műkritikus, az *Új Symposion* szerkesztője 1992-ig.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

D. VESZELSZKY SÁRA (1948, Budapest): szerkesztő, újságíró. 2001– a Magyar Szemle munkatársa.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.)

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest): a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

KÖRMENDY ZSUZSANNA (1949, Budapest): könyvszerkesztő. 1987– a Magvető Kiadó lektora majd főszerkesztője. 2000–2002 között a Miniszterelnöki Hivatal munkatársa. Irodalomkritikák, tanulmányok és novellák szerzője. Az utóbbi években írt elemzéseit, publicisztikáit főként a Magyar Nemzetben közölte. F. m.: *Bocsánat, emlékszem* (novellák, 1989).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80. a Mozgó Világ munkatársa, 1981–83. főszerkesztője. 1990–1998. országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994).

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszéketei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiaék* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

M. SZEBENI GÉZA (1945, Pestszenterzsébet): diplomata. A politikatudományok kandidátusa. A Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Bizottságának tagja.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MÓSER ZOLTÁN (1946, Szekszárd): fotóművész, művelődéstörténész. Az ELTE BTK magyar-történelem szakán szerzett diplomát 1970-ben. A Nemzeti Magyar Filológiai

Társaság és az Irodalomtörténeti Társaság tagja. Írásaiban a magyar irodalom, a középkor, a népköltészet és a népzene témáival foglalkozik. 1965 óta fényképez, számos hazai és nemzetközi kiállítás résztvevője.

ROCKENBAUER ZOLTÁN (1960, Győr): etnológus, országgyűlési képviselő. Kutatási témája a szociálintropológia, a komolyzene és a képzőművészet. Utóbbi témákban jelennek meg tanulmányai, elsősorban az *Európai Utasban*. 1988– a Fidesz tagja majd vezetőségi tagja, 1990– országgyűlési képviselője. 1999–2002 a nemzeti kulturális örökség minisztere. F. m.: *Ta'arua. Tahiti mitológia* (1994), *Nemzetpolitika '88-'98* (társszerző, 1998), *Palettával, vonóval* (tanulmánykötet, 2001).

SKULTÉTY CSABA (1920, Nagykapos): publicista. 1951–1983 a Szabad Európa Rádió külpolitikai szerkesztője Ambrus Márton néven. Számos cikke, tanulmánya jelent meg a nyugati, majd hazatelepülése óta a kárpát-medencei magyar sajtóban. F. m.: *Az Ung partjától a Szabad Európa Rádióig* (interjúk, 1992), *A Szabad Európa Rádiótól az Ung partjáig* (2000).

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Széltorony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001), *Tündérek és katonák* (esszék, 2002), *Képmutató* (szonettek, 2002). József Attila-díj (1980), Weöres Sándor-díj (2000).

TIMÁR SÁNDOR (1929, Budapest): bíró, politikatörténész. 1972– a Ráckevei Bíróságon dolgozik, amelynek 1977–1999-ig, nyugdíjazásáig elnöke. Írásait a *Magyar Nemzet* közölte.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

MAGYAR NÉZŐ

Közelítsünk hát a várt időkhöz, és kezdjük el a magyar csillagból is e világnak színét nézni. Menjünk fel az emberi emlékezeten a nemzeteknek eredetek felé. Lássuk, mit csináltak indulataink, okoskodásaink a földnek golyó-bisán, melyen pezsegünk.

(Bessenyei György: *A magyar néző*, 1779)

A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és a Kortárs Kiadó évente hat kötettel jelentkező új sorozata a nemzeti gondolkodásról ad áttekintést úgy, ahogyan az egyes elmélkedők, politikusok és szépírók a magyarságot gondjaival, feladataival és sorsával együtt látták.

A sorozat megjelent kötetei

A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868. Vál., szerk., bev. Schlett István (*Magyar Néző*). 212 o., 1600 Ft

Mikszáth Kálmán: *Fény- és árnyképek*. Vál., szerk., bev. Alexa Károly. 184 o., 1600 Ft

Illyés Gyula: *Az író hűsége*. Vál., szerk., bev. Domokos Mátyás. 288 o., 1800 Ft

Szabó Zoltán: *A magyarság Európában, Európa a Magyarságban*. Vál., szerk., bev. András Sándor. 240 o., 1600 Ft

Az idén megjelenő további kötetek

Németh László. Vál., szerk., bev. Monostori Imre

Zrínyi Miklós. Vál., szerk., bev. Kovács Sándor Iván

A sorozat kötetei kaphatóak a könyvesboltokban, illetve megrendelhetőek és megvásárolhatóak a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Tel./fax: 343-60-82

e-mail: korkiado@axelero.hu

A POLGÁRI ÖSSZEFOGÁS HETILAPJA

15% kedvezmény

MEGRENDELŐLAP

A megrendelőlapot
szíveskedjenek eljuttatni
a Heti Válasz

kiadójának címére:

1062 Budapest,
Andrássy út 125.

Telefon: 06-1-461-1407

Fax: 06-1-461-1462

e-mail:

megrendeles@hetivalasz.hu

Név: .....

Irányítószám, helység: .....

Utca, házszám: .....

Telefonszám: .....

Megrendelem a HETI VÁLASZ című lapot.....példányban.

Előfizetési díj: negyedévre 2674 Ft

fél évre 5348 Ft egy évre 10 696 Ft

Az előfizetési díjat a kiadó által postázott csekken fizetem.

Aláírás: .....

FIZESSEN ELŐ A HETI VÁLASZRA!

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány

számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Őrs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek ter-
e 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.);
BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII.
Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában (II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

EGEDY GERGELY

**KONZERVATIVIZMUS
AZ
EZREDFORDULÓN**

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

Ára: 2200 Ft, a szerkesztőségben 1600 Ft

A filmművészet ma halott. Megölte a filmekbe fektetett sok pénz. Pontosabban mindazok, akik alkotókként, mecénásként, fesztiválszervezőkként, kritikusokként és nem utolsósorban nézőkként elárulták a filmben rejlő szellemiséget, meghajoltak a pénz előtt, utat engedve ezzel a pénz mindenható egyeduralmához a filmnél is. Nincs ma olyan forgalmazásban lévő film a világ mozijaiban, bármely témával, bármely országban készült is, amely többé vagy kevésbé ne ugyanazt a szellemtelen, kiürült szemléletet sugározná. Szinte nincs olyan forgalmazott film, készüljön az Kínában vagy Új-Zélandon, Iránban vagy Afrikában, netán Dániában vagy Brazíliában, amely megjelenítéskor nagyobbrészt ne Los Angeles külvárosi filmnyelvjárásában beszélne. Csak a látszat ornamense változhat, a lényeg nem. A gyártatók tisztában vannak vele: a kézírás, a képanyelv az maga a gondolat, a gondolkodásmód. A képirás egyenlő a mögötte lévő szellemi, erkölcsi tartással. Ez ma zavaró, tehát nincs szükség rá. A mellőző gesztus mélyén a kisajátító szükség lapul, egy globálissá terpeszkedett szűk kis zseb provincialitása csimpaszkodik fixa ideájába. A mai filmgyártó világ már nem engedi meg, hogy az apró, becsempészett tartalmak megbontsák a minden ugyanaz, a minden felcserélhető, azaz minden eladó és megvásárolható szemlélet üzenetét.

BICSKEI ZOLTÁN

9 771216 623000